PREDOK
ПРЕДОК

Катарина Радисављевић
Маријан Павлов

Katalóg výstavy

Predok
symbol etnickej identity vojvodinských Slovákov

Mr. Katarina Radisavljevićová, muzeálna poradkyňa
Mgr. Marijan Pavlov, kustód etnológ

Каталог изложбе

Предок
симбол етничког идентитета војвођанских Словака

Мр Катарина Радисављевић, музејска саветница
Маст. Маријан Павлов, кустос – етнолог

Báčsky Petrovec, 2021

Katalóg výstavy

Predok – symbol etnickej identity vojvodinských Slovákov

Vydavateľ
Múzeum vojvodinských Slovákov
Maršala Tita 23, 21470 Báčsky Petrovec

Hlavný a zodpovedný redaktor
Mgr. Anna Séčová-Pintírová

Autorka projektu
Mr. Katarina Radisavljevićová

Autori výstavy
Mr. Katarina Radisavljevićová
Mgr. Marijan Pavlov

Recenzent katalógu
Dr. Sanja Zlatanovićová, Etnografický inštitút SANU

Texty do srbčiny preložili
Mgr. Marijan Pavlov, Mgr. Zdenko Lončar

Jazykovú úpravu srbských textov
Branka Poljaková

Texty do slovenčiny preložili
Mgr. Marijan Pavlov, Mgr. Zdenko Lončar

Jazykovú úpravu slovenských textov
Zuzana Medveďová-Koruniaková
Annamária Boldocká-Grbićová

Korektúra
Alena Pešková

Dokumentarista
Mgr. Zdenko Lončar

Каталог изложбе

Предок – симбол етничког идентитета војвођанских Словака

Издавач
Музеј војвођанских Словака
Маршала Тита 23, 21470 Бачки Петровац

Главни и одговорни уредник
Мср. Ана Сеч-Пинћир

Ауторка пројекта
Мр Катарина Радисављевић

Аутори изложбе
Мр Катарина Радисављевић
Маст. Маријан Павлов

Рецензент каталога
др Сања Златановић, Етнографски институт САНУ

Превод текстова на српски језик
Маст. Маријан Павлов, Маст. Зденко Лончар

Лектура текстова на српском језику
Бранка Пољак

Превод текстова на словачки језик
Маст. Маријан Павлов, Маст. Зденко Лончар

Лектура текстова на словачком језику
Зузана Медвеђова-Коруниакова
Анамарија Болдоцки-Грбић

Коректура
Алена Пешкова

Документариста
Маст. Зденко Лончар

Dizajn tlačeného materiálu a katalógu
Mgr. Zdenko Lončar

Fotografie etnografických predmetov
Indira Kandić Nazzal

Konzervácia
Bojana Kostićová-Krčadinacová

Expozícia
Mr. Katarina Radisavljevićová
Mgr. Marijan Pavlov
Mgr. Zdenko Lončar

Príprava do tlače
Mgr. Zdenko Lončar

Tlač
online vydanie

Náklad
online vydanie

Дизајн штампаног материјала и каталога
Маст. Зденко Лончар

Фотографије етнографских предмета
Индира Кандић Наззал

Конзервација
Бојана Костић-Крчадинац

Поставка изложбе
Мр Катарина Радисављевић
Маст. Маријан Павлов
Маст. Зденко Лончар

Припрема за штампу
Маст. Зденко Лончар

Штампа
онлајн издање

Тираж
онлајн издање

ISBN-978-86-89771-15-2

Realizáciu výstavy a katalógu finančne podporili
Pokrajinský sekretariát pre kultúru, informovanie a vzťahy s náboženskými spoločenstvami AP Vojvodiny

a Obec Báčsky Petrovec.

Реализацију изложбе и каталога финансијски су подржали
Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама АП Војводине

и Општина Бачки Петровац.

Obsah / Садржај

О кошуљи с предоком – од настанка до елемента визуелног идентитета војвођанских Словака 7
Мр Катарина Радисављевић

Произведена „традиција“ 9

Нека запажања о савременој перцепцији народне ношње 15

Случај доњоземских Словака 19

Од традиционалног кроја до кошуље с предоком 24

Орнаментика 34

Закључак 38

Библиографија 43

Analýza výskumu z 21. storočia 49
Mgr. Marijan Pavlov

Názvy tradičných mužských košieľ 52

Starší typ košele 54

Novší typ košele 58

Farebná rozmanitosť 65

O košeli s predkom – od vzniku po prvok vizuálnej identity vojvodinských Slovákov 7
Mr. Katarina Radisavljevićová

Vyprodukovaná „tradícia“ 9

Niekoľko postrehov k súčasnému vnímaniu tradičného ľudového odevu 14

Prípad dolnozemských Slovákov 18

Od tradičného strihu po košeľu s predkom 24

Ornamentika 33

Záver 38

Literatúra 43

Анализа истраживања из 21. века 49
Маст. Маријан Павлов

Називи традиционалних мушких кошуља 52

Старији тип кошуље 55

Новији тип кошуље 59

Разноликост боја 67

Technika a terminológia 68

Symbolika košele 72

Záver 75

Literatúra 77

Каталошка обрада Колекције предока из Етнографске збирке Музеја војвођанских Словака и Музеја Војводине 79
Мр Катарина Радисављевић

I Ткани предоци 83

II Предоци везени техником покрстице 89

III Пуни вез са детаљима израде техником ажура 105

IV Предоци везени сатен бодом 113

V Штиковани украс 119

VI Кошуља са белим везом и тракама 122

Техника и терминологија 69

Симболика кошуље 72

Закључак 75

Библиографија 77

Katalógové spracovanie Kolekcie predkov z Etnografickej zbierky Múzea vojvodinských Slovákov a Múzea Vojvodiny 79
Mr. Katarina Radisavljevićová

I. Tkané predky 83

II. Predky vyšívané technikou krížikovej vzorky 89

III. Plná výšivka s detailmi robená ažúrovou technikou 105

IV. Predky vyšívané plochým (saténovým) stehom 113

V. Štikované ornamenty 119

VI. Košeľa s bielou výšivkou a stužkou 122

О кошуљи с предоком – од настанка до елемента визуелног идентитета војвођанских Словака

Мр Катарина Радисављевић

Narod kao takav – bilo slovački, srpski, ili ma koji drugi – može imati osećaj zadovoljstva i sreće iz prostog saznanja da je sam sebi dovoljan, znači upotpunjen i u vitalnim segmentima života već kompletan. To saznanje može da mu podari samosvest, spokojstvo, snagu, ponos i nadahnuće za velika dela i plemenita postignuća, a pozitivne posledice toga su podsticaji i osmišljavanja bezbrojnih stvaralačkih koraka i poduhvata svih njegovih pripadnika, a naročito vrsnih kreatora i velikih duhovnih neimara.

Jan Kmeć[1]

Изложба *Предок* посвећена је аксесоару чија употреба у традиционалном мушком одевању војвођанских Словака није дуготрајна, али је временом овај украс на кошуљи постао препознатљив симбол њиховог етничког идентитета.[2] Назив *предок* прихватили смо из локалне терминологије;

[1] Jan Kmeć, *Slovačko-srpska saradnja u matičinom duhu krajem prošlog i početkom ovog veka*, Novi Sad 1992, 13.

[2] Детаљна етнолошко/антрополошка анализа овог украса и типа кошуље војвођанских Словака урађена је у дипломском раду Мирославе Блажић. За ту анализу М. Блажић је користила функционалистичку теорију П. Богатирева која је настала 30-их година 20. века (Petr Bogatyrev, *The functions of folk costume in Moravian Slovakia*). Овим путем се захваљујем М. Блажић на тексту који сам имала прилике да прочитам. Погледати: Miroslava Blažić, *Odeća i etnicitet: muška slovačka nošnja na području Vojvodine*: diplomski rad, Beograd 2016.

O košeli s predkom - od vzniku po prvok vizuálnej identity vojvodinských Slovákov

Mr. Katarina Radisavljevićová

Národ ako taký - či už sú to Slováci, Srbi alebo ktokoľvek iný - môže mať pocit uspokojenia a šťastia z púheho spoznania, že je sebestačný, teda celistvý a vo vitálnych segmentoch života úplný. Toto spoznanie mu môže dodať sebauvedomenie, vyrovnanosť, silu, hrdosť a podnety pre veľké výtvory a ušľachtilé činy. Pozitívnym dôsledkom je povzbudenie a kreovanie nespočetných tvorivých krokov a skutkov všetkých jeho príslušníkov, najmä vynikajúcich tvorcov a veľkých duchovných velikánov.

Ján Kmeť[1]

Výstava *Predok* je venovaná doplnku, ktorého použitie v tradičnom mužskom odeve vojvodinských Slovákov nie je dlhotrvajúce, ale časom sa táto dekorácia na košeli stala rozpoznateľným symbolom ich etnickej identity[2]. Meno *predok* sme prijali z miestnej terminológie; označuje vyšívané alebo tkané ozdoby na hru-

[1] Jan Kmeć, Slovačko-srpska saradnja u matičinom duhu krajem prošlog i početkom ovog veka, Novi Sad 1992, 13.

[2] Podrobná etnologicko-antropologická analýza tohto ornamentu a typu košele vojvodinských Slovákov bola spracovaná v diplomovej práci Miroslavy Blažićovej. Pri analýze sa M. Blažićová opierala o funkcionalistickú teóriu P. Bogatyreva, ktorá vznikla v 30. rokoch 20. storočia (Petr Bogatyrev, The functions of folk costume in Moravian Slovakia). Pri tejto príležitosti sa chcem poďakovať M. Blažićovej za text, ktorý som mala možnosť prečítať. Pozri: Miroslava Blažić, Odeća i etnicitet: muška slovačka nošnja na području Vojvodine: diplomski rad, Beograd 2016.

он се односи на везени или ткани украс за груди и крагну (*predok sa golijerom*), а често и на манжетне на мушким кошуљама. Словачка кошуља односно кошуља са предоком препознаје се по везеном предњем делу (*predok*), који се, као пластрон на мушким свечаним кошуљама, ушивао на већ готову кошуљу, али и по усправној крагни, тзв. руској, која се копчала на страни. Отуда назив за везени украс на кошуљи *predok sa golijerom* (пластрон са крагном). Чест додатак биле су и манжетне украшене истом техником. Предоци су могли бити израђени на два начина – везом и ткањем. У литератури наилазимо на следеће називе за кошуљу на коју се пришивао: *slovenská košeľa* – словачка кошуља; *vyšívaná košeľa* – везена кошуља; *národná košeľa* – народна кошуља. Везени украс на кошуљи називао се још и *vyzdobené predky* и *vyšívané náprsenky*.

Порекло, време настанка и време популаризације предока је познато. На то нас упућује словачка етнографска литература.[3] Наиме, предок настаје као последица рада једног броја словачких интелектуалаца на развоју националне свести у Аустроугарској монархији (у данашњој Републици Словачкој). Словачку кошуљу (*Slovenská košeľa*) или кошуљу са везеним напрсником (*košeľa s vyšívanou náprsenkou*),[4] како се често назива у словачкој литератури, носили су припадници интелигенције, занатлије и богатији сељаци, који су раније напустили своју народну ношњу.

[3] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyšívané košele“, *Zborník slovenského národného múzea*, roč, LXII, 1968, 69–76. Maria Magdaléna Zubercova, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia”, Zborník pri príležitosti životného jubilea Márie Magdalény Zubercovej, Bratislava 2013.

[4] Maria Magdaléna Zubercova, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia”, *Zborník pri príležitosti životného jubilea Márie Magdalény Zubercovej*, Bratislava 2013, 19.

di a golieri (predok s golierom) a často aj na manžetách mužských košieľ. Slovenskú košeľu, teda košeľu s predkom, spoznáme podľa vyšívanej prednej časti (predka), ktorá bola ako plastrón našitá na pánskych sviatočných košeliach, ale aj vzpriameného goliera, tzv. ruského, ktorý sa zapínal naboku. Odtiaľ pochádza aj názov pre vyšívanú výzdobu na košeli *predok s golierom*. Častým doplnkom boli manžety zdobené rovnakou technikou. Predky sa dali vyrobiť dvoma spôsobmi - vyšívaním a tkaním. V literatúre sa stretávame s nasledujúcimi názvami košele, na ktorí bol prišitý: *slovenská košeľa*; *vyšívaná košeľa*; *ľudová košeľa*. Vyšívané ornamenty na košeli sa volali aj *vyzdobené predky* a *vyšívané náprsenky*.

Pôvod, čas vzniku a popularizácie predkov sú známe. Svedčí o tom slovenská etnografická literatúra.[3] Totiž predok vznikol ako dôsledok snáh mnohých slovenských intelektuálov na upevňovaní národného povedomia v rakúsko-uhorskej monarchii (v dnešnej Slovenskej republike). *Slovenskú košeľu* alebo *košeľu s vyšívanou náprsenkou*[4], takto ju v slovenskej literatúre často označujú, nosili príslušníci inteligencie, remeselníci a zámožnejší sedliaci, ktorí predtým opustili svoj tradičný ľudový odev.

[3] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyšívané košele“, Zborník slovenského národného múzea, roč, LXII, 1968, 69–76. Mária Magdaléna Zubercova, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia,” Zborník pri príležitosti životného jubilea Márie Magdalény Zubercovej, Bratislava 2013.

[4] Maria Magdaléna Zubercová, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia”, Zborník pri príležitosti životného jubilea Márie Magdalény Zubercovej, Bratislava 2013, 19.

Произведена „традиција“

Постанак кошуље са предоком је више него очигледан случај измишљања традиције, како је такве појаве назвао енглески историчар Ерик Хобсбом. Како појам *измишљање* асоцира на нешто што није постојало раније, Хобсбом нуди и појам *прилагођавање*.[5] Он се, између осталог, односи на „коришћење старих узора за нове сврхе“, што је, свакако, примењиво и на наш одевни предмет. Ипак, овде смо се определили за термин *производња* традиције[6] – због процеса који је трајао скоро педесет година. Осим што је променио географски простор на којем је трајао, овај конструкт је мењао и своју симболичку улогу – од искључиво националне до ритуалне и фолклорно-сценске. Тако кошуља с предоком, или сам предок, као њен сигнификантни елеменат, представља онај визуални симбол савремене традиције војвођанских Словака који је настао као више-мање свесно креирано симболичко средство, чија је употреба у прошлости зависила од интереса њених креатора[7] – у овом случају словачких националних радника. Ту појаву је С. Наумовић одредио као формални традиционализам, који је „zapravo…posledica mehaničkog istrajavanja institucionalnih, društvenih i kulturnih okvira čiji se sadržaj s vremenom menjao. Kao posledica toga, dolazi do konzervacije samo određenih elemenata nasleđa prošlosti dok se njihov sadržaj ili funkcija, ili oboje, menjaju“.[8]

[5] Erik Hobsbom, Terens Rejndžer (ur.), „Izmišljanje tradicije“, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, 11.

[6] Ibid., 383–448.

[7] Slobodan Naumović, Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka, Beograd 2009, 17.

[8] Ibid., 14.

Vyprodukovaná „tradícia“

Vymyslenou tradíciou – takouto syntagmou pomenoval podobné javy anglický historik Eric Hobsbom - medzi ktoré patrí aj pôvod košele s predkom. Pretože sa tento pojem spája s niečím, čo predtým neexistovalo, Hobsbom ponúka aj pojem *adaptácia*[5]. Okrem iného, tento pojem sa vzťahuje na „použitie starých vzorov na nové účely“, a táto definícia samozrejme platí i pre náš odevný artefakt. Tu sme sa však rozhodli skôr pre pojem *výroba* tradície[6] - kvôli procesu, ktorý trval takmer päťdesiat rokov. Okrem zmeny geografického priestoru, v ktorom trval, tento konštrukt zmenil aj svoju symbolickú úlohu - od výlučne ľudovej až po rituálnu a folklórno-scénickú. Košeľa s predkom, alebo samotný predok ako jej výrazný prvok, predstavuje vizuálny symbol modernej tradície vojvodinských Slovákov, ktorý sa javil ako viac či menej vedome vytvorený symbolický prostriedok, ktorého použitie v minulosti záviselo od záujmov jeho tvorcov[7] – v tomto prípade slovenských národných pracovníkov. Ten jav S. Naumović definoval ako formálny tradicionalizmus, ktorý je „vlastne ... dôsledkom mechanického pretrvávania inštitucionálnych, sociálnych a kultúrnych rámcov, ktorých obsah sa časom menil. Vďaka tomu sa zachovajú iba určité prvky dedičstva minulosti, zatiaľ čo sa mení ich obsah alebo funkcia, prípadne oboje.“[8]

Popularizácia košele s predkom súvisí so Združením slovenských žien Živena, ktoré bolo založené v roku 1869 v centre slovenskej národnej myšlienky –

[5] Erik Hobsbom, Terens Rejndžer (ur.), „Izmišljanje tradicije“, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, 11.

[6] Erik Hobsbom, Terens Rejndžer (ur.), „Izmišljanje tradicije“, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, 383-448.

[7] Slobodan Naumović, Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka, Beograd 2009, 17.

[8] Slobodan Naumović, Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka, Beograd 2009, 14.

Популаризација кошуље са предоком везана је за Удружење словачких жена „Живена“, које је основано 1869. године у центру словачке националне идеје – Турчјанском Св. Мартину. „Живена“ је настала у доба „тихог рада“ словачког националног покрета, који је био усмерен ка очувању националне свести кроз, између осталог, културно-просветне активности.[9] Један од задатака „Живене“ било је и промовисање кућне радиности словачких жена. Етнолог Андреј Полоњец, који је међу првима говорио о пореклу словачких везених кошуља (*vyšívané košele*), истиче да је за њихово промовисање, као и за промоцију везилачких и других женских радиности Словакиња била пресудна изложба словачких везова (*Výstavka slovenských výšivok*) одржана 1887. године у Мартину у организацији „Живене“.[10] Као последица те изложбе, традиционални вез словачких жена постао је од посебне важности за буђење националног поноса. Словачка национално оријентисана интелигенција се, захваљујући изложби, све више интересовала за везене украсе на свечаној народној одећи, али и за промовисање словачке везилачке орнаментике у европским оквирима. Ручно израђени вез постао је национални и обједињујући елеменат, а свечана народна одећа знак који представља националну идеју. Један од организатора изложбе, Павол Сохањ, овако је писао о томе: „после неколико година апатије, активирао (вез, прим. К. Р.) је културни и политички живот нације, широком слоју становништва је дао осећај припадности...“[11].

[9] Војислав Мартинов, „Развој словачко-српских односа на простору Војводине током ‘дугог’ XIX века“, у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини*,Нови Сад 2017, 128.

[10] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyšívané košele“, *Zborník slovenského národného múzea*, roč, LXII, 1968, 69–76.

[11] P. Socháň, „Výstavka slovenských výšiviek“, *Národnie noviny*,18, 1887, č. 125, s. 2., преузето из: Zora Mintalová-Zubercová, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období 2.

Turčianskom Sv. Martine. Živena vznikla počas „tichej práce“ slovenského národného hnutia, ktoré bolo zamerané na zachovanie národného povedomia okrem iného aj prostredníctvom kultúrnych a vzdelávacích aktivít[9]. Jednou z úloh Živeny bolo propagovať ručné práce slovenských žien. Etnológ Andrej Polonec, ktorý medzi prvými hovoril o pôvode *slovenských vyšívaných košieľ*, upozorňuje, že výstava slovenských výšiviek (Výstavka slovenských výšivok), ktorá sa konala v roku 1887 v Martine, ktorú organizovala „Živena“[10], bola rozhodujúca pre ich propagáciu, ako aj pre propagácia výšiviek a iných ženských remesiel. V dôsledku tejto výstavy nadobudla tradičná výšivka slovenských žien osobitný význam pre prebudenie národnej hrdosti. Vďaka výstave sa slovenská národne orientovaná inteligencia čoraz viac zaujímala o vyšívané ozdoby na slávnostnom ľudovom odeve, ale aj o propagáciu slovenských výšivkových ozdôb v Európe. Ručná výšivka sa stala národným a zjednocujúcim prvkom a sviatočný ľudový odev znakom, ktorý predstavuje národnú myšlienku. Jeden z organizátorov výstavy, Pavol Socháň, o nej napísal nasledovne: „... po niekoľkoročnej apatii zaktivizovala kultúrny a politický život národa, širokým vrstvám obyvateľstva dodala národné uvedomenie...“[11] V priamom dôsledku výstavy Živeny vznikla v slovenskej komunite myšlienka pracovať na štúdii, analýze a prenose ozdôb z ľudovej textilnej kultúry do kultúry

[9] Vojislav Martinov, „Razvoj slovačko-srpskih odnosa na prostoru Vojvodine tokom 'dugog' XIX veka“, u: Iza gora i dolina: tri veka Slovaka u Vojvodini, Novi Sad 2017, 128.

[10] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyšívané košele“, Zborník slovenského národného múzea, roč, LXII, 1968, 69–76.

[11] P. Socháň, „Výstavka slovenských výšiviek“,Národnie noviny,18, 1887, č. 125, s. 2.„Po niekoľkých rokoch apatie rozhýbal kultúru a politický život národa, vsadil pospolitému obyvateľstvu národné povedomie.

“(Zora Mintalová-Zubercová,„Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období 2. polovice 19. a l. polovice 20. storočia“, Zborník Slovenského národného múzea v Martine, Etnografia 52, roč. cv, 2011, 96).

Као непосредна последица „Живенине“ изложбе, у словачкој заједници се јавила идеја о раду на проучавању, анализи и преношењу украса из народне текстилне културе у културу виших класа. То је остварено путем преношења орнаментике на кућни текстил – столњаке, прекриваче, јастуке, завесе итд.[12] Овакав приступ народној орнаментици и сеоским женским рукотворинама био је општа појава последњих деценија 19. века, посебно у мађарском делу Аустроугарске монархије.[13]

Изложба рукотворина словачких жена отворена је 3. августа 1887. године у току Августовских свечаности (*Avgustové národné slávnosti*). Непосредно пре изложбе, чланице „Живене“ одлучиле су да се обуку у народну ношњу.[14] У то време женска ношња у Словачкој била је још у употреби, те су чланице обукле костиме који су презентовали различите словачке жупе. Оно што је било важно јесте чињеница да су од тог тренутка и неке од припадница виших класа словачког друштва почеле носити народну ношњу (*národný kroj*) у свечаним приликама исказујући на тај начин свој национални ангажман.[15] То је, такође, време када су се појавиле женске блузе у савременом стилу, али украшене народним везом. Ова мода се после изложбе проширила прво међу грађанкама, а затим су је прихватиле и девојке и млађе жене у селима, где је народна ношња нестајала.[16]

С друге стране, мушка традиционална сеоска

polovice 19. a l. polovice 20. storočia“, *Zborník Slovenského národného múzea v Martine*, Etnografia 52, roč. cv, 2011, 96).

[12] Zora Mintalová-Zubercová, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období 2. polovice 19. a l. polovice 20. storočia“, 96–97.

[13] Катарина Радисављевић, *Стварање народне уметности – случај Покрета за истраживање народних текстилних рукотворина*, Нови Сад, Београд 2016.

[14] A. Polonec, op. cit. 75.

[15] Zora Mintalová-Zubercová, op.cit., 97.

[16] A. Polonec, „Andrej Kmeť a národopisná muzeológia na Slovensku“, *Zborník Slovenského národného múzea*, roč, LXII, 1968, 28–29.

vyšších vrstiev. To sa dosiahlo prenesením ozdoby na domový textil – obrusy, prikrývky, vankúše, záclony atď.[12] Takýto prístup k ľudovým ornamentom a vidieckym ženským ručným prácam bol v posledných desaťročiach 19. storočia všeobecným javom, najmä v maďarskej časti rakúsko-uhorskej monarchie.[13]

Výstava ručných prác slovenských žien bola otvorená 3. augusta 1887 počas augustových slávností (Augustové národné slávnosti). Tesne pred výstavou sa členky Živeny rozhodli obliecť do krojov[14]. V tom čase sa na Slovensku ešte používal ľudový odev a členky si obliekli kroje, ktoré reprezentovali rozličné slovenské regióny. Dôležitá bola skutočnosť, že odvtedy začali niektoré členky vyšších vrstiev slovenskej spoločnosti pri slávnostných príležitostiach nosiť ľudový kroj, čím vyjadrovali svoju národnú angažovanosť[15]. Bolo to akurát obdobie, keď sa dámske blúzky objavili v modernom štýle - zdobené ľudovou výšivkou. Po skončení výstavy sa táto móda rozšírila najskôr medzi občanov, potom ju prijali dievčatá a mladšie ženy na dedinách, kde tradičný ľudový odev zanikal.[16]

Na druhej strane, mužské tradičné ľudové odevy sa v spomínanom období už nepoužívali, a tak košeľa vynikla ako ich najvhodnejšia a najvýraznejšia súčasť.[17] V závislosti od regiónu na Slovensku boli mužské košele zdobené na hrudi alebo golieri. Medzi znalcami tradície osobitnú pozornosť vzbudzoval typ mužskej košele, ktorý zotrval ako súčasť svadobného rituálu, a to bola

[12] Zora Mintalová-Zubercová,„Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období 2. polovice 19. a l. polovice 20. storočia“, 96–97.

[13] Katarina Radisavljević, Stvaranje narodne umetnosti – slučaj Pokreta za istraživanje narodnih tekstilnih rukotvorina, Novi Sad, Beograd 2016.

[14] A. Polonec, op. cit.

[15] Zora Mintalová-Zubercová, op.cit., 97.

[16] A. Polonec, „Andrej Kmeť a národopisná muzeológia na Slovensku“, Zborník Slovenského národného múzea, roč, LXII, 1968, 28–29.

[17] A. Polonec, op.cit., 29.

одећа је већ излазила из употребе у поменутом периоду, те се као најприкладнији и најистакнутији њен део издвојила кошуља.[17] У зависности од региона у Словачкој, мушке кошуље биле су украшене на грудима или оковратнику. Оно што је привукло пажњу националних радника био је један тип мушке кошуље, који је преживео као део свадбеног ритуала, а то је била везена кошуља коју је невеста поклањала младожењи. Тај обичај забележен је у Похрању, западној Словачкој, горњем Липтову, околини Тренчина, Трнави, Хонту и другим крајевима.[18] Полоњец сматра да су чланицама „Живене" ове кошуље биле директна инспирација за креирање напрсника с крагном на мушкој кошуљи, односно пропагирање њиховог ношења. Међутим, Марија Зуберцова помиње да једна чланица „Живене", Људмила Марковичова-Борова, пише да су те кошуље руског порекла и да је прву кошуљу украшену везом на покрстицу донео из Москве 1885. године П. Валашек-Њитрински.[19] Најзначајнијим пропагаторима кошуље с предоком сматрају се Блажеј Була (Blažej Bulla), Андреј Халаш (Andrej Halaš), Душан Маковицки (Dušan Makovický), Павол Сохањ (Pavol Socháň), Ферко Урбањек (Ferko Urbánek) и оснивач Етнографског музеја у Мартину – Андреј Кмећ (Andrej Kmeť).[20]

На основу словачке етнографске литературе о народним ношњама, која је изузетно богата,[21] можемо приметити да поменути тип кошуље са предоком није био познат сеоском становништву.

[17] A. Polonec, op. cit., 29.

[18] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti…", 74.„…okolí Nitry a Trenčína, na Horehroní, Gemeri, Spiši, v Above aj na Zemplíne" (Zora Mintalová-Zubercová,op.cit., 97).

[19] Maria Magdaléna Zubercova,op. cit., 28.

[20] Zora Mintalová-Zubercová, op. cit., 97.

[21] Jozef Markov, *Slovenský ľudový odev v minulosti*, Bratislava 1955. Soňa Kovačevicová, *Ľudový odev v Hornom Liptove*, Bratislava 1955. Viera Nosálová, *Ľudový odev v Heľpe a v Pohorelej*, Bratislava 1956. Jarmila Pátková, *Ľudový odev v okolí Trnavy*, Bratislava 1957.

vyšívaná košeľa, ktorú nevesta darovala ženíchovi. Tento zvyk bol zaznamenaný na Pohroní, na západnom Slovensku, v hornom Liptove, v okolí Trenčína, Trnavy, Hontu a ďalších častiach.[18] Polonec sa domnieva, že sa členky Živeny týmito košeľami priamo inšpirovali, aby vytvorili náprsník s golierom na mužskej košeli, a propagovali tak ich nosenie. Mária Zubercová však spomína, že jedna členka Živeny, Ľudmila Markovičová-Borová, píše, že tieto košele sú ruského pôvodu a že prvú košeľu zdobenú výšivkou na krížiky priniesol z Moskvy v roku 1885 P. Valášek Nitrinský[19]. Za najvýznamnejších propagátorov košele s predkom sa považujú Blažej Bulla, Andrej Halaš, Dušan Makovický, Pavol Socháň, Ferko Urbánek a zakladateľ Etnografického múzea v Martine – Andrej Kmeť [20].

Na základe slovenskej etnografickej literatúry o krojoch, ktorá je mimoriadne bohatá[21], si môžeme všimnúť, že spomínaný typ košele s predkom vidiecke obyvateľstvo nepoznalo. Ani svadobné košele z regiónov Slovenska, ktoré podľa Polonca ovplyvnili vzhľad vyšívaných košieľ, nie sú zdobené rovnako, ani sa krojovo nezhodujú. Z dostupnej literatúry možno vyvodiť záver, že košeľa s predkom je konštruktom národne založenej slovenskej inteligencie. V tomto prípade teda došlo k vytvoreniu módneho kostýmu v ľudovom štýle, ktorý vznikol spojením určitého trendu v odievaní s dekoráciou v ľudovom štýle[22]. Tak vznikla tradícia z druhej ruky, ktorá prekrývala existujúce odevné tradí-

[18] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti…", 74.„…okolí Nitry a Trenčína, na Horehroní, Gemeri, Spiši, v Above aj na Zemplíne" (Zora Mintalová-Zubercová, op.cit., 97).

[19] Mária Magdaléna Zubercova, op.cit., 28.

[20] Zora Mintalová-Zubercová, op.cit., 97.

[21] Jozef Markov, Slovenský ľudový odev v minulosti, Bratislava 1955. Soňa Kovačevicová, Ľudový odev v Hornom Liptove, Bratislava 1955.Viera Nosálová, Ľudový odev v Heľpe a v Pohorelej, Bratislava 1956.Jarmila Pátková, Ľudový odev v okolí Trnavy, Bratislava 1957.

[22] Zuzana Štefániková, „Slovak national costume and its role in the ethno-identification process". Civilisations, 42 (1–5), 1993. Dostupný na: http://civilisations.revues.org/2369. 2.

Чак ни свадбене кошуље из предела Словачке за које Полонец наводи да су утицале на појаву везених кошуља нису украшене на исти начин, нити се кројно подударају. Оно што се може закључити из доступне литературе јесте да је кошуља са предоком конструкт национално опредељене словачке интелигенције. У овом случају, дакле, је дошло до креирања модног костима у *националном стилу*, насталог комбиновањем одређеног тренда у одевању са украсом у народном стилу.[22] На тај начин је створена традиција из друге руке, преклапањем постојећих одевних традиција са модним и националним трендом времена.[23]

Кошуље са предоком популарисали су чланови мушких удружења „Татран" и „Народ" на словенским манифестацијама у Ружомбероку, Мартину и Бечу 1892. године. Такође је значајна и изложба чешких везова приређена у Прагу 1895. године (*Národopisná výstava československá*), где су национални радници свој осећај за припадност словенским народима изражавали ношењем кошуља с предоком.[24]

Кошуље с предоком највероватније никада нису биле у употреби међу сеоским становништвом Словачке (осим, можда, код вишег сеоског слоја, као што су занатлије и богати сељаци). Оне су, као што смо видели, биле у одевном репертоару интелектуалаца и ношене су приликом различитих свечаности, као што су *Августовске свечаности* у Мартину, у време избора, али и приликом породичних окупљања. Кошуље са везеним предоком настале

[22] Zuzana Stefanikova, „Slovak national costume and its role in the ethno-identification process". *Civilisations*, 42 (1–5), 1993. Доступно на: http://civilisations.revues.org/2369. 2.

[23] О сличној појави код нас видети: Катарина Радисављевић, „Српска сремска ношња", *Гласник Етнографског музеја*, Београд 2015, 23–61. Erik Hobsbom, „Uvod: kako se tradicije izmišljaju", u: *Izmišljanje tradicije*, Hobsbom i Rejndžer (ur.), Beograd 2020, 5–26.

[24] Juraj Zajonc, „Slovenský ornament v tlačených vzorníkoch (k vzniku a významu zbierok vzorov od konca 19. do polovice 20. storočia)", *Národopisná revue*, 1, roč. XV, Strážnice 2005, 6.

cie s módou a vtedajším národným trendom.[23]

Košele s predkom popularizovali členovia mužských spolkov Tatran a Národ na slovanských podujatiach v Ružomberku, Martine a vo Viedni v roku 1892. Rovnako tak dôležitá je aj výstava českých výšiviek organizovaná v Prahe v roku 1895 (Národopisná výstava československá), kde národní pracovníci vyjadrili svoj pocit príslušnosti k slovanským národom nosením košieľ s predkom.[24]

Košele s predkom sa s najväčšou pravdepodobnosťou medzi vidieckym obyvateľstvom Slovenska nikdy nepoužívali (s výnimkou snáď vyššej vidieckej vrstvy, akou boli remeselníci a zámožní sedliaci). Ako sme uviedli, nachádzali sa v odevnom repertoári intelektuálov a nosili sa počas rôznych slávností, ako napríklad Augustové slávnosti v Martine, počas volieb, ale aj počas rodinných stretnutí. Košele s vyšívaným predkom boli vyrobené v Martine - centre národnej kultúry, a boli nosené ako prejav vlastenectva a štátnosti. Juraj Zajonc ich považuje za výsledok slavianofilských ašpirácií Slovákov: „*Jej vznik zrejme súvisel so slavianofilstvom, pretože forma košele vychádza z prvkov ruského ľudového odevu*".[25] Medzi slovenskými intelektuálmi sa nosili do konca 30. rokov 19. storočia[26] a Zuzana Štefániková poznamenáva: „Používanie kroja na Slovensku vždy záviselo od stupňa ohrozenia etnickej identity ako celku".[27] Na druhej strane sa košele s predkom z repertoára intelektuálnej elity vojvodinských Slovákov prenášajú do odevného repertoára vidieckeho obyvateľstva nielen ako znak etnickej

[23] Podobný jav i u nás možno sledovať- pozri: Katarina Radisavljević, „Srpska sremska nošnja", Glasnik Etnografskog muzeja, Beograd 2015, 23–61. Erik Hobsbom, „Uvod: kako se tradicije izmišljaju", pozri: „Izmišljanje tradicije", Hobsbom i Rejndžer (ur.), Beograd 2020, 5–26.

[24] Juraj Zajonc, „Slovenský ornament v tlačených vzorníkoch (k vzniku a významu zbierok vzorov od konca 19. do polovice 20. storočia)", Národopisná revue, 1, roč. XV, Strážnice 2005, 6.

[25] Ibid., 6.

[26] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti…" 75.

[27] Zuzana Štefániková, op.cit., 2.

су у Мартину – центру словачке националности, а ношене су као исказ патриотизма и државности. Јурај Зајонц их сматра резултатом славенофилских тежњи Словака: „Њено порекло је вероватно било повезано са словенофилством, јер је форма кошуље заснована на елементима руске народне одеће".[25] Ношене су међу словачким интелектуалцима све до краја 30-тих година 19. века,[26] а Зузана Штефаникова закључује: „Употреба националног костима у Словачкој увек је зависила од степена угрожености етничког идентитета као целине" („The use of national costume in Slovakia always depended on the degree to which ethnic identity as a whole was in jeopardy").[27] С друге стране, кошуље с предоком из репертоара интелектуалне елите Словака у Војводини прелазе у одевни репертоар сеоског становништва, и то не само као ознака етничког идентитета већ и елеменат ритуалне одеће – носили су их дечаци када се замомче, а често су их добијали на поклон од мајке или сестре. Током друге половине 20. века постају део костима фолклорних група, а ту функцију задржавају и у 21. веку.

Нека запажања о савременој перцепцији народне ношње

Традиционално одевање сеоског становништва, за које ћемо користити познат и широко распрострањен назив – народна ношња, мењало се временом, уступајући место новим

[25] Ibid., 6.

[26] A. Polonec, „Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyšívané košele", 75.

[27] Zuzana Stefanikova, op.cit., 2.

identity, ale aj ako prvok rituálneho odevu – nosili ich mládenci, a často ich dostávali do daru od svojej matky alebo sestry. V priebehu druhej polovice 20. storočia sa stali súčasťou krojov folklórnych skupín a túto funkciu si udržali aj v 21. storočí.

Niekoľko postrehov k súčasnému vnímaniu tradičného ľudového odevu

Tradičné odevy vidieckeho obyvateľstva, pre ktoré budeme používať známy a rozšírený názov – ľudový

Младожења и дружбе, око 1942. године, Шид. Фототека Етнолошког одељења МВ.

Ženích a družbovia, okolo roku 1942, Šíd. Fototéka Etnologického oddelenia MV.

материјалима, начинима украшавања, па и читавим одевним предметима. Захваљујући писаним, а нарочито визуелним изворима, као што је фотографија, али и материјалним изворима који потичу из музејских збирки, од друге половине 19. века можемо пратити промене које се дешавају у народним ношњама свих народа света у додиру са индустријском револуцијом. Понекад се чини да се савремени посматрачи занесу и у тој, не тако далекој, прошлости виде окамењену одевну традицију, те трагају за најстаријим обликом – оригиналом, који је исти и непромењив. Међутим, посматрајући старије изворе, најпре ликовне, који нам бар донекле дају слику одевања обичних људи, па и сељака, видимо да је одећа често била много једноставнија и да је имала мање украса од савременог фолклорног костима. Управо због тога антропологија и историја одевања праве разлику између одеће и костима. Фолклорни или национални костим савремени антрополози одевања сврставају у тип одеће која није везана за свакодневне друштвене улоге или активности носиоца, те под овим појмом треба подразумевати сценски костим, одећу намењену фолклорним и другим фестивалима, ритуалима и церемонијама.[28] С друге стране се налази традиционална одећа, коју ћемо овде звати народна ношња, а која је имала своју улогу у оквиру саме заједнице.

Сеоска одећа ношена у прошлости имала је много различитих функција. Осим практичне функције, ту су и естетска, еротска, морална, празнична, ритуална, регионална (локална) и статусна.[29] Све те функције, према Богатиреву, упућују на то да је одећа објекат као такав, а такође

[28] Mary EllenRoach-Higgins, Joanne B.Eicher, „Dress and Identity", in: *Dress and Identity*, Roach-Higgins, Eicher, Johnson (ed.), New York 2003, 11.

[29] Petr Bogatyrev, *The functions of folk costume in Moravian Slovakia*, The Hague, Paris 1971, 80. Овде су наведене функције сеоске одеће које је одредио П. Богатирев у својој студији о одевању у Моравској Словачкој.

odev, sa postupom času menil a ustupoval miesto novým materiálom, spôsobom zdobenia, ba dokonca aj celému odevu. Vďaka písomným, a najmä vizuálnym zdrojom, ako sú fotografie, ale aj materiálom, ktoré pochádzajú z múzejných zbierok, môžeme od druhej polovice 19. storočia sledovať zmeny, ku ktorým dochádza v krojoch všetkých národov – čo podmienila priemyselná revolúcia. Súčasných pozorovateľov občas uchváti pocit, a v tej, nie tak vzdialenej minulosti, vidia pevnú odevnú tradíciu a hľadajú najstaršiu formu - originál, ktorý je stále rovnaký a nezmenený. Avšak, pri pohľade na staršie pramene, predovšetkým výtvarné, ktoré nám aspoň do určitejsi miery poskytujú obraz o obliekaní obyčajných ľudí, dokonca aj sedliakov, vidíme, že tieto odevy boli často oveľa jednoduchšie a mali menej ozdôb ako moderné folklórne kroje. Preto antropológia a história odevu odlišuje odev a kostým. Moderní antropológovia klasifikujú tradičný ľudový odev, známy ako folklórny kroj - ako druh odevu, ktorý nesúvisí s každodennými spoločenskými rolami alebo činnosťami, a tento termín by mal znamenať scénický kostým, odev určený na folklór a iné slávnosti, rituály a obrady[28]. Na druhej strane sú tu tradičné odevy, ktoré tu budeme nazývať tradičné ľudové odevy a ktoré mali svoju úlohu v rámci samotnej komunity.

Sedliacky odev, ktorý sa nosil v minulosti, mal veľa rôznych funkcií. Okrem praktickej funkcie existujú aj estetické, erotické, morálne, slávnostné, rituálne, regionálne (miestne) a stavové[29]. Všetky tieto funkcie, podľa Bogatyreva, naznačujú, že odev je predmetom ako takým, a tiež poukazujú na rôzne životné aspekty jednotlivca a spoločnosti, čo z neho robí symbol[30] - osob-

[28] Mary EllenRoach-Higgins, Joanne B.Eicher, „Dress and Identity", in: Dress and Identity, Roach-Higgins, Eicher, Johnson (ed.), New York 2003, 11.

[29] Petr Bogatyrev, The functions of folk costume in Moravian Slovakia, The Hague, Paris 1971, 80.Uvedené sú tu funkcie dedinského odevu, ktoré určil P. Bogatyrev v štúdii odievania na Moravskom Slovensku.

[30] Ibid., 82.

упућују и на различите животне аспекте појединца и друштва, чиме она постаје симбол[30] – личног или групног идентитета. Оваква функција одевања у традиционалној сеоској заједници представља демонстрацију *интерне* улоге појединца, сматра Баузингер.[31] Тако су, на пример, најлепши, најбогатије украшени и најсјајнији примерци припадали младим генерацијама, онима који тек треба да понесу будућност заједнице. Млади су својом одећом исказивали не само материјалне могућности сопствених породица већ и свој друштвени статус, тежњу ка показивању младости и лепоте у њиховом пуном сјају. У односу на одећу осталих чланова заједнице, одећа младих је, такође, одражавала модне трендове шире средине, нарочито кроз материјале и украсе. Најлепши примерци горње одеће – капута, јакни, блуза, панталона, сукњи и женских оглавља, најчешће су били занатски или мануфактурни производи. Утицај модних трендова на традицијску одећу је био осетан у Аустроугарској монархији, која је након нагодбе 1867. године кренула путем индустријализације. Војводина је простор где се преламају многи културни утицаји, мада можемо сматрати да су већ од половине 19. века развој индустрије, приступачност неким новим технологијама (доступност памучног конца за ткање, машинска прерада кудеље, индустријске тканине), као и развој кројачког заната били пресудни за формирање прилично јединствене одевне културе сеоског становништва, посебно у односу на истицање етничког идентитета. Свакодневна одећа оба пола по правилу задржава одевне традиције прединдустријске ере скоро до половине 20. века. Она се производи од домаћих тканина, највише кудеље, а од друге половине 19. века од мешавине памука и кудеље.

[30] Ibid., 82.

[31] Herman Bauzinger, *Etnologija*, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, 170.

nej alebo skupinovej identity. Bauzinger mieni[31], že táto funkcia odevu v tradičnom dedinskom spoločenstve je ukážkou internej úlohy jednotlivca. Napríklad najkrajšie, bohato zdobené a najžiarivejšie exempláre patrili mladším generáciám, tým, ktorým patrí budúcnosť komunity. Mladí ľudia svojím oblečením vyjadrovali nielen materiálne možnosti svojich vlastných rodín, ale aj svoje spoločenské postavenie, pričom sa usilovali ukázať mladosť a krásu v plnej kráse. Vo vzťahu k odevom ostatných členov komunity, oblečenie mladých odrážalo aj módne trendy v širšom okolí, ktoré sa prejavovalo najmä prostredníctvom materiálov a dekorácií. Najkrajšími exemplármi vrchných častí oblečenia - kabáty, bundy, blúzky, nohavice, sukne a dámske prikrývky hlavy, boli najčastejšie remeselníckej alebo továrenskej výroby. Vplyv módnych trendov na tradičné odevy v Rakúsko-uhorskej monarchii, ktorá sa po vyrovnaní v roku 1867 vydala na cestu industrializácie, bol citeľný. Vojvodina je priestor, v ktorom sa prelínajú kultúrne vplyvy, no možno uvažovať, že od polovice 19. storočia rozvoj priemyslu, prístup k niektorým novým technológiám (dostupnosť bavlnenej nite na tkanie, strojové spracovanie konopy, priemyselné tkaniny) a rozvoj krajčírstva boli rozhodujúce pre formovanie celkom jedinečnej odevnej kultúry dedinského obyvateľstva, najmä s dôrazom na etnickú identitu. Každodenné oblečenie oboch pohlaví spravidla zachováva odevné tradície predindustriálnej éry takmer do polovice 20. storočia. Vyrába sa z domácich látok, väčšinou z konôp, a od druhej polovice 19. storočia zo zmesi bavlny a konopy.

Podomoví obchodníci, remeselníci, miestne koloniálne obchody a trhy vidieckemu obyvateľstvu ponúkajú spústu nového tovaru - od gombíkov a korálok z továrne v Jablonci (Česká republika) po rôzne saténové a brokátové materiály, stuhy a ďalšie doplnky z českých a slovenských tovární, ako aj obuv a kožušinové odevy zdobené výšivkami a perlami.

[31] Herman Bauzinger, „Etnologija“, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, 170.

Трговци покућари, занатлије, локалне колонијалне радње и вашари сеоском становништву нуде море нове робе – од дугмића и перлица из фабрике у Јаблонцу (Чешка) до различитих сатенских и брокатних материјала, трака и остале позамантерије из чешких и словачких фабрика, као и обуће и крзнене одеће украшене везом и перлицама. Таква понуда морала је у потпуности изменити приступ свечаном одевању.

Као што ондашњи романтичари, а нарочито друштвене елите које су виделе своју

Takáto ponuka určite podmienila zmenu prístupu k sviatočnému odievaniu.

V súlade so súdobými romantikmi, najmä spoločenské elity, ktoré videli svoju rolu v národnom angažovaní, začali lamentovať nad zašlou dobou, keď dedinčanka vyrábala odev pre seba a celú rodinu[32], i dodnes totiž existuje určitýsi druh pátrania po odevných prvkoch dedinského obyvateľstva, ktoré by jednoznačne

Младићи у свечаној одећи, Гложан, 1916.
Фототека Етнолошког одељења МВ.

Mladí muži v sviatočnom odeve, Hložany, 1916.
Fototéka Etnologického oddelenia MV.

[32] Podľa internetového zdroju, v minulosti musela žena priasť sedem hodín, aby mala nadostač materiálu na jednu hodinu tkania. Pozri: https://witness2fashion.wordpress.com/tag/mens-shirt-development-history/(prevzaté 15. 3.2021).

улогу у националном ангажовању, почињу да жале за прохујалим временима, када је сељанка израђивала одећу за себе и читаву породицу,[32] тако и данас постоји одређена врста потраге за одевним елементима сеоског становништва који би на јасан начин одредили етничку или локалну припадност носиоца. Овакве потраге обично се завршавају стилизацијом одређеног типа ношње, а њена демонстративна функција више није интерна, већ *екстерна*.[33] На том путу екстернизације народна ношња се трансформише у костим – који може имати регионални/локални, национални, или фолклорно-извођачки карактер препознатљив широкој друштвеној заједници. Ову промену демонстративне функције традиционалне сеоске одеће од интерне ка екстерној можемо пратити и у одевању војвођанских Словака, која током половине 20. века добија препознатљиве етничке, а посебно локалне особености у женској ношњи и костиму. С друге стране, мушка ношња већ у првој половини 20. века нема препознатљиви изглед, док кошуља с предоком, захваљујући преданости словачке интелигенције и свештенства, улази у мушки одевни инвентар управо с циљем да се њоме истакне национална припадност.

Случај доњоземских Словака

Војвођанске Словаке њихови сународници у Републици Словачкој и данас зову доњоземски Словаци. Појмови Доња земља и доњоземски

[32] Један податак са интернета каже да је жена у прошлости нит морала да преде седам сати да би имала материјала за један сат ткања. Видети: https://witness2fashion.wordpress.com/tag/mens-shirt-development-history/(преузето 15. 3.2021).

[33] Herman Bauzinger, op.cit., 170.

určovali etnickú alebo miestnu príslušnosť. Takéto pátranie sa zvyčajne končí štylizáciou určitého typu kostýmu a jeho demonštratívna funkcia už nie je interná, ale externá.[33] Na tejto ceste externalizácie sa tradičný ľudový odev transformuje do kostýmu – ktorý môže mať regionálny/miestny, národný, alebo folklórno-prednesový charakter rozpoznateľný pre širšiu spoločenskú verejnosť. Túto zmenu demonštratívnej funkcie tradičného ľudového odevu z internej na externú môžeme vysledovať aj v odevoch vojvodinských Slovákov, ktoré v polovici 20. storočia nadobudli rozpoznateľné etnické, a najmä miestne znaky – vidno to najmä v ženskom ľudovom odeve, kroji či kostýme. Na druhej strane, mužský odev nemá už v prvej polovici 20. storočia rozpoznateľný vzhľad, zatiaľ čo košeľa s predkom vďaka oddanosti slovenskej inteligencie a duchovenstva vstupuje do inventára pánskeho oblečenia práve s cieľom zdôrazňovať etnickú príslušnosť.

Prípad dolnozemských Slovákov

Vojvodinským Slovákom ich krajania v Slovenskej republike dodnes hovoria dolnozemskí Slováci. Výrazy *Dolná zem* a *dolnozemský Slovák* sú podľa Jána Botíka vžité medzi Slovákmi a označujú slovenské obyvateľstvo, ktoré sa v 18. a 19. storočí usídlilo v novooslobodených oblastiach Habsburskej monarchie, čiže ako to sami Slováci nazývajú Veľkouhorskej nížine (dnešný rumunský Banát, časti južného Maďarska, Vojvodina a Slavónsko)[34]. Aj keď vznikli pred niekoľkými storočiami, tieto výrazy, ako uvádza Botík, zostali v slovenskom

[33] Herman Bauzinger, op.cit., 170.

[34] Ján Botík, *Dolnozemskí Slováci*, Nadlak 2011, 29–30.

Зуска Медвеђова, Породица Тварошки, уље на платну.
Уметничка збирка МВС, инв. бр. 6. Фото: Зденко Лончар.

Zuzka Medveďová, Rodina Tvaroškovcov, olej na plátne.
Umelecká zbierka MVS, inv. č. 6. Foto: Zdenko Lončar.

Словак, према Ј. Ботику, имају дугу употребу међу Словацима, а односе се на словачку популацију која се током 18. и 19. века населила у новоослобођене пределе Хабзбуршке монархије или како је сами Словаци називају *Велику угарску низију* (данашњи румунски Банат, делове јужне Мађарске, Војводину и Славонију).[34] Иако настали пре више векова, ови појмови, како тумачи Ботик, су и данас препознатљиви и блиски словачком националном бићу, те се користе и данас.

Захваљујући литератури о ношњама Словака у Војводини, мноштву фото-материјала и наравно

[34] Ján Botík, *Dolnozemskí Slováci*, Nadlak 2011, 29–30.

národnom bytí rozpoznateľné a používajú sa dodnes.

Vďaka literatúre o slovenskom tradičnom ľudovom odeve vo Vojvodine, množstvu fotografického materiálu a samozrejme zbierkam Múzea vojvodinských Slovákov a Múzea Vojvodiny môžeme získať veľmi jasný obraz o vývoji a zmenách v tradičnom odeve dolnozemských Slovákov[35]. Dá sa povedať, že ich odev bol veľmi dobre preštudovaný vďaka etnologičke vtedajšieho Vojvodinského múzea – Dr. Mile Bosićovej. Tejto téme venovala roky terénneho výskumu, ktorého výsledkom

[35] Katarina Radisavljević, „Karakteristike narodne nošnje Slovaka u Vojvodini“, v: *Iza gora i dolina: tri veka Slovaka u Vojvodini*, Novi Sad 2017, 209–231.

збиркама Музеја војвођанских Словака и Музеја Војводине, можемо добити веома јасну слику о развоју и променама у традицијском одевању доњоземских Словака.[35] Може се рећи да је њихова народна ношња веома добро проучена захваљујући етнологу тадашњег Војвођанског музеја – др Мили Босић. Она је године теренског истраживања посветила овој теми, што је резултирало обимном монографијом *Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini*, која је објављена 1987. године у издању Војвођанског музеја.

Посматрајући свечану одећу Словака с краја 19. и почетком 20. века, можемо закључити да она готово нема етничких особености. Општи је утисак да су разлике само у детаљима, док су основни делови горње одеће готово исто обликовани.[36] То је посебно видљиво у свечаној и обредној одећи мушкараца, који рано прихватају елементе грађанске одеће израђене у оквиру занатске или мануфактурне производње – панталоне, прслук и капут.[37] Видели смо да је исти случај навео и прваке из Мартина да се посвете конструисању националне кошуље Словака.[38] Додатни разлог за сведеност словачке ношње у Војводини је и елеменат религијског идентитета војвођанских Словака, на који нам скреће пажњу М. Блажић. Она указује на то да су овдашњи Словаци у већини евангеличке вероисповести (за разлику од оних у Словачкој), те су правила ове вере донекле налагала скромност у украшавању и тамније боје.[39]

[35] Катарина Радисављевић, „Карактеристике народне ношње Словака у Војводини", у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини*, Нови Сад 2017, 209–231.

[36] Ibid.

[37] К. Радисављевић, op. cit., 213.

[38] Међу мартинским првацима истицали су се Блажеј Була – архитекта, Павол Сохањ – фотограф, Ферко Урбанек и оснивач Етнографског музеја у Мартину Андреј Кмећ.

[39] M. Blažić, op. cit., 38.

bola rozsiahla monografia *Ľudový odev Slovákov vo Vojvodine*, ktorú v roku 1987 vydalo vtedajšie Vojvodinské múzeum.

Pri sledovaní sviatočného odevu Slovákov z konca 19. a začiatku 20. storočia môžeme konštatovať, že nemá takmer žiadne etnické prvky. Všeobecný dojem je, že rozdiely sú iba v detailoch, zatiaľ čo základné časti vrchného oblečenia sú takmer rovnakého tvaru[36]. Je to viditeľné najmä na sviatočnom a obradnom odeve mužov, ktorí pomerne včas prijali prvky civilného mestského odevu vyrobeného v rámci remeselnej alebo manufaktúrnej výroby - nohavice, prusľaky a kabáty[37]. Uzavreli sme, že podobne postupovali aj takzvaní predáci z Martina pri formovaní národnej košele Slovákov.[38] Ďalším dôvodom redukcie slovenského kroja vo Vojvodine je aj otázka náboženskej identity vojvodinských Slovákov, na ktorú nás upozorňuje M. Blažićová. Poukazuje na to, že miestni Slováci sú väčšinou evanjelického vierovyznania (na rozdiel od Slovenska) a zákonitosti tohto vierovyznania vyžadovali do istej miery skromnosť výzdoby a tmavšie farby.[39]

Po prvej svetovej vojne sa dolnozemskí Slováci stali občanmi nového štátu, Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (od roku 1929 Juhoslovanské kráľovstvo). Kultúrne väzby s domovskou krajinou, vtedajšou Československou republikou, sú veľmi živé a národne orientovaní intelektuáli medzi juhoslovanskými Slovákmi intenzívne pracujú na zachovaní špecifík svojej identity.[40] Juhoslovanské kráľovstvo podporilo prostredníc-

[36] Katarina Radisavljević, „Karakteristike narodne nošnje Slovaka u Vojvodini", v: *Iza gora i dolina: tri veka Slovaka u Vojvodini*, Novi Sad 2017, 209–231.

[37] K. Radisavljević, op.cit., 213.

[38] Zaslúžilí martinskí predáci boli: architekt Blažej Bula, fotograf Pavol Socháň, dramatik Ferko Urbánek a zakladateľ Etnografického múzea v Martine Andrej Kmeť.

[39] M. Blažićová, op. cit., 38.

[40] Vojislav Martinov, „Vojvođanski Slovaci u Kraljevini Jugoslaviji", v: Iza gora i dolina: tri veka Slovaka u Vojvodini, Novi Sad 2017, 156.

Након Првог светског рата доњоземски Словаци постају грађани нове државе, Краљевине СХС (од 1929. године Краљевине Југославије). Културне везе са матичном земљом, тадашњом Републиком Чехословачком, веома су живе, а национално оријентисани интелектуалци међу југословенским Словацима интензивно раде на очувању својих идентитетских специфичности.[40] Краљевина Југославија је, такође, кроз своју културну политику подржавала све словенске идентитете.[41] Ј. Кмећ сматра да је то био период који доноси нову плиму славизма међу словачке интелектуалце у Краљевини СХС.[42] Од 1919. године у Бачком Петровцу почињу да се обележавају *Словачке народне свечаности*, по угледу на *Августовске свечаности у Мартину*; основана је гимназија у Бачком Петровцу, као и Матица словачка, мада тек 1932. године.

Веома је значајно и формирање Друштва словачких жена 1920. године, које следеће године мења назив у Друштво чехословачких жена.[43] Баш то удружење и рад Штефаније Мичатекове (Štefánia Mičáteková),[44] која је била и дугогодишња чланица „Живене", највероватније су утицали на прихватање кошуље с предоком код доњоземских Словака. „Predsednica ovog udruženja žena, Štefanija Mičatek donosi

[40] Војислав Мартинов, „Војвођански Словаци у Краљевини Југославији", у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини*, Нови Сад 2017, 156.

[41] Ibid., 150.

[42] M. Blažić, op. cit., 50. Према: Jan Kmeć, *Slovačko-srpska saradnja u matičinom duhu krajem prošlog i početkom ovog veka*, Novi Sad 1992, 471.

[43] M. Blažić, op. cit., 50.

[44] Штефанија Мичатек присуствовала је свадби краља Александра Карађорђевића и краљице Марије. Том приликом је краљу поклонила везену словачку кошуљу. Viktorija Kovač, Jana Radaković, *Vojvodina – miesto vyznamnych Sloveniek*, 9. Доступно на: http://www.zenskestudije.org.rs/pdf/knjige/Vojvodina%20-%20miesto%20vyznamnych%20Sloveniek.pdf(преузето 14. 6.2021).

tvom svojej kultúrnej politiky aj všetky slovanské národy (národnosti)[41]. Ján Kmeť sa domnieva, že to bolo obdobie, ktoré prinieslo nový príliv slovanstva medzi slovenských intelektuálov v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov[42]. Od roku 1919 sa v Báčskom Petrovci začali poriadať Slovenské národné slávnosti podľa vzoru Martinských augustových slávností; bolo založené slovenské gymnázium v Báčskom Petrovci a tiež Matica slovenská, hoci až v roku 1932.

Mimoriadne dôležité bolo aj založenie Spolku slovenských žien v roku 1920, ktorý v nasledujúcom roku zmenil názov na Spolok československých žien[43]. Práve toto združenie a dielo Štefánie Mičátekovej, ktorá bola tiež dlhoročnou členkou Živeny, s najväčšou pravdepodobnosťou ovplyvnilo prijatie košele s predkom u dolnozemských Slovákov. „Predsedníčka tohto ženského združenia, Štefánia Mičáteková[44] prináša zo Slovenska tlačené publikácie s motívmi pre pánske košele, ktoré sa ženy učia na kurzoch" ... Prvý kurz vyšívania slovenských žien v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov sa konal v Kovačici v roku 1921 a trval 4 mesiace. Na kurzoch sa ženy najskôr naučili vyšívať pánske košele a potom ďalšie veci (šatky, vreckovky, záclony, uteráky). Výšivky boli „na vysokej úrovni a mali konkrétne slovenské motívy"[45]. Tieto motívy pravdepodobne pochádzajú zo slovenských publikácií určených pre nové uplatnenie

[41] Ibid., 150.

[42] M. Blažić, op.cit., 50. Podľa: Jan Kmeć, Slovačko-srpska saradnja u matičinom duhu krajem prošlog i početkom ovog veka, Novi Sad 1992, 471.

[43] M. Blažić, op.cit., 50.

[44] Štefánia Mičátková sa zúčastnila svadby kráľa Aleksandra Karađorđevića a kráľovnej Marije. Pri tej príležitosti venovala kráľovi vyšívanú slovenskú košeľu. Viktorija Kováč, Jana Radakovićová, Vojvodina– miesto významných Sloveniek, 9. Text dostupný na:http://www.zenskestudije.org.rs/pdf/knjige/Vojvodina%20-%20miesto%20vyznamnych%20Sloveniek.pdf(prevzaté 14. 6.2021).

[45] Ibid., 50. Citovaný zdroj: Ján Podhradský, „75 rokov od založenia Ústredného spolku Československých žien v Juhoslávii", Národný kalendár na priestupný rok 1996, Báčsky Petrovec, 50.

iz Slovačke štampane publikacije sa motivima veza za muške košulje koje žene uče na kursevima"...Prvi kurs veza slovačkih žena u Kraljevini SHS bio je organizovan u Kovačici 1921. godine i trajao je 4 meseca. Na kursevima su žene prvo učile da vezu muške košulje a zatim i druge stvari (marame, maramice, zavese, peškire). Vezovi su bili „na visokom nivou i imali su specifične slovačke motive".[45] Ови мотиви су, највероватније, потицали из словачких публикација намењених новој примени традиционалних везова сеоских жена. Публиковање

Професори и ђаци испред Гимназије у Бачком Петровцу, 1926.
Историјска збирка МВС, инв. бр. 1735.

Profesori a žiaci pred Gymnáziom v Báčskom Petrovci, 1926.
Historická zbierka MVS, inv. č. 1735.

tradičných výšiviek vidieckych žien. Zverejňovanie týchto motívov trvalo od 90. rokov 19. storočia do polovice 20. storočia.

Takže košele s predkom skutočne predstavujú zvláštny fenomén v tradičnom odevnom repertoári vojvodinských Slovákov. M. Bosićová nám potvrdzuje, že medzi dvoma svetovými vojnami sa *košeľa s predkom*, teda *slovenka košeľa*, stala „špecifikom" slovenských mužských krojov; „... iné vojvodinské etnické skupiny ich nenosili. V tejto podobe ich určite prijali po prvej svetovej vojne, v čase prebudenia národného povedo-

[45] M. Blažić, op. cit., 50.

тих мотива трајало је од 90-их година 19. века до половине 20. века.

Дакле, кошуље с предоком заиста представљају посебан феномен у традиционалном одевном репертоару војвођанских Словака. М. Босић нам потврђује да је између два светска рата košeľa s predkom односно *slovenka košeľa* постала „specifičnost“ словачке мушке ношње; „... druge je etničke grupe u Vojvodini nisu nosile. Svakako su u ovom obliku primljene posle Prvog svetskog rata, u vreme buđenja nacionalne svesti, nakon propasti Austro-Ugarske…Nosili su ih uglavnom momci i mladi ljudi u svim slovačkim selima…Obično je košulju vezla sestra bratu, majka sinu ili mlada nevesta mužu“.[46]

Значајан извор за реконструкцију процеса трансформације кошуље с предоком од конструкта интелектуалне елите у Словачкој до феномена препознатљивог израза етничког идентитета војвођанских Словака чине кошуље из збирки МВС[47] и Музеја Војводине. Тако у старој инвентарној књизи МВС наилазимо на занимљив податак да је у Селенчи пластроне са словенске кошуље ткала свештеникова жена Јулијана Медвецка (Julijana Medvecka) и продавала их млађим мушкарцима и момцима у селу.[48] Такође сазнајемо да су кошуље с предоком носили младићи, момци, а добијали су их од својих мајки. Често је, посебно у другој половини 20. века, коришћен вез са очеве или дедине кошуље, који се пришивао на новосашивену кошуљу. Такве кошуље су, у наведеном периоду, углавном биле намењене за наступе младића од 15 или 16. година у фолклорним групама.[49]

[46] M. Bosić, *Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini*, Novi Sad 1987, 151.

[47] Музеј војвођанских Словака у Бачком Петровцу.

[48] E 472 инв. бр. – predok sa golijerom, припадао Ђури Працком (Prácki Ďuro), који га је носио између 1925. и 1938. године. Ушиван је на тзв. зефирову кошуљу (кошуља од танког индустријског белог платна).

[49] Информација добијена од А. Р. (ж.) из Кисача.

mia, po rozpade Rakúsko-Uhorska ... Mali ich na sebe hlavne mládenci a mladí ľudia vo všetkých slovenských dedinách ... Zvyčajne košeľu vyšívala sestra bratovi, matka synovi alebo mladá nevesta manželovi".[46]

Dôležitým zdrojom pre rekonštrukciu procesu premeny košele s predkom z konštruktu intelektuálnej elity na Slovensku na fenomén rozpoznateľného vyjadrenia etnickej identity vojvodinských Slovákov sú košele zo zbierok Múzea vojvodinských Slovákov[47] a Múzea Vojvodiny. V starej inventárnej knihe Múzea vojvodinských Slovákov sa teda dozvedáme o zaujímavej skutočnosti, že v Selenči kňazova manželka Juliana Medvecká tkala predky pre slovenské košele a predávala ich mládencom a mladším mužom v dedine.[48] Dozvedáme sa tiež, že košele s predkom nosili mládenci a dostávali ich od svojich matiek. Často, najmä v druhej polovici 20. storočia, sa používali výšivky z otcovej alebo dedovej košele, ktoré boli našité na novú, ušitú košeľu. Takéto košele boli v spomínanom období určené hlavne na vystúpenia mladých mužov vo veku 15 alebo 16 rokov vo folklórnych skupinách.[49]

Aj keď sa košele s predkom u slovenských intelektuálov v Československu už na začiatku druhej svetovej vojny prestali nosiť, tuná sa používajú aj v 21. storočí: „Vyšívané košele sa dnes nosia iba pri národných slávnostiach, ale nosia ich aj ako kostým tanečníci vo folklórnych skupinach“[50]. Paralelne s košeľou s predkom sa po druhej svetovej vojne medzi dolnozemskými Slovákmi v Juhoslávii používa tzv. *jánošíkova košeľa*,[51]

[46] M. Bosić, Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini, Novi Sad 1987, 151.

[47] Múzeum vojvodinských Slovákov v Báčskom Petrovci.

[48] E 472 inv. č. – predok s golierom, patril Ďurovi Práckemu (Ďuro Prácki), ktorý ho nosil v rokoch 1925 až 1938. Je našitý na tzv. zefírovú košeľu (košeľa vyrobená z tenkého priemyselného bieleho plátna).

[49] Informátorka A. R. (ž.) z Kysáča.

[50] M. Bosić, op.cit., 150.

[51] Ibid., 205. R. Bednárik,op.cit., 247.

Иако су код словачких интелектуалаца у Чехословачкој још почетком Другог светског рата кошуље с предоком изашле из употребе, овде су оне остале у употреби и у 21. веку: „Danas se ovako vezene košulje nose samo u prigodnim nacionalnim svečanostima, ali nose ih kao kostim i igrači folklornih grupa".[50] Паралелно са кошуљом с предоком, након Другог светског рата је међу доњоземским Словацима у Југославији накратко заживела и тзв. *jánošíkova košeľa*,[51] која својим кројем и украсом много више подсећа на традиционалне рубашке, али је њена употреба била краћег века. Међутим, кошуља с предоком се до данас задржала као препознатљив елеменат етничког идентитета војвођанских Словака.[52]

Од традиционалног кроја до кошуље с предоком

Пратећи промене у кроју и украшавању можемо много да сазнамо о одевном предмету који посматрамо, али и да добијамо одређену слику о променама у друштвеној заједници којој одећа припада. Идеју о анализи одевног предмета кроз његове материјалне и кројне одлике, тј. *object analysis*, увели су историчари моде примењујући ову технику на анализу луксузних модних објеката.[53] Не

[50] M. Bosić, op. cit., 150.

[51] Ibid., 205. R. Bednárik, op. cit., 247.

[52] У 21. веку, тачније 2008. године, Катарина Арњаш, председница Удружења жена Бачког Петровца, поклања словачку кошуљу тадашњем председнику – Борису Тадићу. Видети: М. Блажић, op. cit., фото 34.

[53] Појам object analysis преузет из: Rita Andrade, „Louise Boulanger and Inter-war French Couture: Revelations from Object Analysis", *Textile History*, 35 (1), 2004. Цитат из: Angela Finn,„Luxury fashion: The role of innovation as a key contributing factor in the development of luxury fashion goods and sustainable fashion design", *Conference Proceedings 2011 Fashion and Luxury: Between Heritage and Innovation*. France, 2011, 5. Available from: https://eprints.qut.edu.au/40985/.

ktorá svojím strihom a zdobením oveľa viac pripomína tradičné rubašky, ale jej využitie bolo krátkodobé. Košeľa s predkom však dodnes zostala rozpoznateľným prvkom etnickej identity vojvodinských Slovákov.[52]

Od tradičného strihu po košeľu s predkom

Sledovaním zmien v strihu a zdobení sa môžeme veľa dozvedieť o odevnom predmete, ale môžeme získať aj istý obraz o zmenách v spoločnosti, do ktorej odev patrí. Vypracovanie analýzy hmotného predmetu prostredníctvom jeho materiálových a strihových vlastností, t. j. *object analysis*, definovali historici módy aplikujúci túto techniku na analýzu luxusných módnych predmetov[53]. Bez toho, aby sme sa podrobne zaoberali popisom každej košele, ako aj podrobným meraním[54], ako to vyžaduje použitie metódy, sa tu budeme zaoberať analýzou zmien strihu tradičných mužských košieľ rurálnych prostredí, od najstarších dostupných vzorov, až po košeľu s predkom.Takto budeme schopní identifikovať vývojové zmeny strihu a spojiť ich s vývojom módnych košieľ.

[52] V 21. storočí, presnejšie v roku 2008, predsedníčka Spolku petrovských žien Katarína Arňašová darovala vtedajšiemu prezidentovi - Borisovi Tadićovi, slovenskú košeľu. Pozri: M. Blažić, op.cit., fotografia 34.

[53] Termín *object analysis* prevzatý z: Rita Andrade, „Louise Boulanger and Inter-war French Couture: Revelations from Object Analysis", *Textile History*, 35 (1), 2004. Citát z: Angela Finn,„Luxury fashion: The role of innovation as a key contributing factor in the development of luxury fashion goods and sustainable fashion design", *Conference Proceedings* 2011 *Fashion and Luxury:Between Heritage and Innovation*. France, 2011, 5. Available from: https://eprints.qut.edu.au/40985/.

[54] Rozmery košieľ sú uvedené v katalógu vystavovaných predmetov.

улазећи у детаљне описе сваке кошуље понаособ, као и детаљна мерења,[54] како предвиђа примена метода анализе предмета, овде ћемо се позабавити анализом промена у кроју мушких сеоских кошуља, од најстаријих доступних примерака до кошуље с предоком. На тај начин бићемо у прилици да идентификујемо развојне промене у кроју и повежемо их са развојем модних кошуља.

Као основни одевни предмет, мушке кошуље имају дугу развојну историју. Њихов крој како у селу, тако и у граду, дуго је био у складу са захтевом прединдустријске ере за уштедом тканине, што подразумева и минимално украјање делова.[55] Ширину кошуље је, такође, одређивала ширина кућног разбоја (тзв. стана), која се кретала 40–50 цм.[56] Кошуља типа тунике односно понча је, вероватно, најстарији познати тип одеће. Она је кројена из једног комада тканине, дакле без раменог шава, а отвори за главу и груди настали су изрезивањем слова Т у тканини. Да би добила на ширини, на боковима се обично ушивао додатни, првоугаони кројни део, код нас познат под називом клин. Рукави су били дуги и равни и нису украјани у рамену. У словенском свету је тај тип мушке кошуље познат под називом рубашка.[57] Старија руска етнолошка литература сматра рубашку и широке гаће свесловенском основом традиционалне одеће.[58] Маслова наводи следеће називе за мушку кошуљу овог типа код Словена: *рубаха, срочка, кошуля,*

[54] Димензије кошуља су дате у каталогу изложених предмета.

[55] Видети: https://witness2fashion.wordpress.com/tag/mens -shirt-development-history/(преузето 15. 3.2021).

[56] Односи се на словенске кућне хоризонталне разбоје, на којима се ткало платно. Видети: Г. С. Маслова, „Народная одежда русских, украинцев и белорусов“, *Восточнославянский этнографический сборник*, н.с., том XXXI, Москва 1956, 584.

[57] Ibid., 581.

[58] Ibid., 584.

Pánske košele, ako základný odev, majú dlhú históriu. Ich strih na dedine ako aj v meste bol dlho v súlade s požiadavkou predindustriálnej éry o šetrení látky, čo znamenalo minimálne strihanie častí[55]. Šírku košele určovala taktiež aj šírka krosien (tzv. pola), ktorá sa pohybovala od 40 do 50 cm[56]. Košeľa v tvare tuniky alebo ponča je pravdepodobne najstarší známy druh oblečenia. Je vyrezaná z jedného kusu látky, teda bez ramenného šva, a otvory pre hlavu a hrudník boli vytvorené vyrezaním písmena T do látky. Aby sa získala šírka, bol na boky zvyčajne prišitý ďalší, obdĺžnikový kus látky, u nás známy ako klin. Rukávy boli dlhé a rovné a neboli strihom upravené v ramennej časti. V slovanskom svete je tento typ pánskej košele známy ako rubaška[57]. Staršia ruská etnologická literatúra považuje rubašku a široké gaty za všeslovanský základ tradičného odevu.[58] Maslov uvádza pre mužskú košeľu tohto typu u Slovanov tieto názvy: *рубаха, срочка, кошуля, кошуља, rubaš, košila, koszula*.[59] Košele typu tuniky samozrejme nie sú výlučne slovanského pôvodu, boli súčasťou odevnej tradície v Európe i mimo nej.

Na druhej strane, pri skúmaní vývoja mestského odevu a módy, je potrebné pripomenúť, že mužské košele patrili do spodnej bielizne až do začiatku 19. storočia. Z tohto dôvodu sa ich vzhľadu a výzdobe nevenovalo viac pozornosti. Ako úplný kontrast k jednoduchým strihom tradičnej košele sa až v druhej polovici 19. storočia objavili košele s golierom, manžetami a rukávmi so strihom na mieru. Výroba týchto dielov si vyžaduje remeselnú zručnosť a tieto košele sa javia súbežne s vývojom

[55] Vidieť: https://witness2fashion.wordpress.com/tag/mens- shirt-development-history/(prevzaté 15. 3. 2021).

[56] Týka sa to slovanských domácich vodorovných krosien, na ktorých sa tkalo plátno. Pozri: G. S. Maslova, „Ľudový odev Rusov, Ukrajincov a Bielorusov“, *Восточнославянский этнографический сборник*, n.s., zväzok XXXI, Moskva 1956, 584.

[57] Ibid., 581.

[58] Ibid., 584.

[59] Ibid., 581.

Крој кошуље са леђним псецом, наборима и манжетнама. Кат бр. 4.
Strih košele so šlofrokom (prusľačkom), záhybmi a manžetami. Kat č. 4.

кошуља, rubaš, košila, koszula.[59] Наравно, кошуље типа тунике нису искључиво словенско наслеђе; оне су биле део одевне традиције Европе и шире.

С друге стране, када посматрамо развој градског одевања и модне одеће, неопходно је напоменути да је мушка кошуља до почетка 19. века спадала у доњи веш. Због тога се њеном изгледу или украшавању није посвећивала већа пажња. Као потпуна супротност једноставним кројевима традиционалне кошуље, тек у другој половини 19. века се појављују кошуље са крагном, манжетнама и укројеним рукавима. Израда тих делова захтева

[59] Ibid., 581.

pánskej módy. Pokrok v strihu košieľ predstavuje zavedenie okvetných lístkov štvorcového tvaru, ktoré boli všité medzi rukávmi a podpazuším, čo dalo novú šírku košele a umožnilo pohodlnejší pohyb[60]. Potom sa uvádza strih dielu v hornej zadnej časti (tzv. *šlofroku*), pod ktorým sa košeľa nazberkala a tým sa získala väčšia šírka pre plecia. Odnímateľný golier sa považuje za ďalší dôležitý objav vo svete mužských košieľ.[61] Všetky tieto strihané časti sa vyvinuli v priebehu 19. storočia, takže košeľa vychádza z

[60] Pozri: https://witness2fashion.wordpress.com/tag/mens-shirt-development-history/

[61] Pozri: https://www.gentlemansgazette.com/tuxedo-black-tie-guide/vintage-evening-wear/evening-detachable-collar-shirts/ (prevzaté 31. 3. 2021).

занатску вештину, те овакве кошуље настају са развојем мушке моде. Напредак у кројењу кошуља представља прво увођење тзв. латица четвртастог облика, које су ушиване између рукава и пазуха, чиме се добијала нова ширина кошуље и омогућавало комотније кретање.[60] Затим се уводи кројење псеца (пресека у горњем леђном делу), испод којег се кошуља набирала и тиме се добијала већа ширина за плећа. Одвојива крагна сматра се још једним важним открићем у свету мушких кошуља.[61] Сви наведени кројни делови развијали су се током 19. века, те кошуља излази из инвентара доњег рубља и полако постаје битан и видљив елеменат мушке одеће, који, захваљујући крагни и попрсју, постаје неизоставни део троделног мушког одела.[62] Крајем 19. века кошуље са малом савијеном крагном, копчањем до половине прса и манжетнама стижу до сеоског становништва у Војводини. Због комплексности израде, шију их сеоски кројачи и кројачице. Оне су, наравно, биле део свечане одеће млађих људи.

Захваљујући М. Босић и Р. Беднарику[63], можемо пратити типологију свечаних мушких кошуља које су Словаци носили од последњих деценија 19. до половине 20. века. Наиме, крајем 19. века уобичајена свечана кошуља већине младих Словака на селу била је кошуља са малом крагном и отвором до половине груди, који се копчао већ описаним ситним дугмадима. Беднарик ову кошуљу назива *пештанска кошуља*.[64] Она је била украшена дуж грудног отвора дискретним порупчићима и белим цикцак тракама (*krepindla*). Ту врсту

[60] Видети: https://witness2fashion.wordpress.com/tag/mens- shirt-development-history/

[61] Видети: https://www.gentlemansgazette.com/tuxedo-black-tie-guide/vintage-evening-wear/evening-detachable-collar-shirts/ (преузето 31. 3.2021).

[62] Ibid.

[63] Rudolf Bednárik, *Slováci v Juhoslávii*, Bratislava 1966, 241, 247.

[64] Ibid., 241.

inventára spodnej bielizne a pomaly sa stáva dôležitým a viditeľným prvkom mužského oblečenia, ktoré sa vďaka golieru a poprsiu stáva nepostrádateľnou súčasťou trojdielneho pánskeho obleku.[62] Na konci 19. storočia sa k dedinskému obyvateľstvu vo Vojvodine dostali košele s malým ohnutým golierom, zapínajúcim sa až do polovice hrudníka a s manžetami. Kvôli zložitosti výroby ich šijú dedinskí krajčíri a krajčírky. Takéto košele boli samozrejme súčasťou sviatočného oblečenia mladších ľudí.

Vďaka M. Bosićovej a R. Bednárikovi[63] môžeme sledovať typológiu sviatočných mužských košieľ, ktoré nosili Slováci od posledných desaťročí 19. až do polovice 20. storočia. Totiž na konci 19. storočia bola obvyklou sviatočnou košeľou u väčšiny mladých Slovákov na dedine košeľa s malým golierom a otvorom do polovice hrudníka, ktorá sa zapínala už opísanými malými gombíkmi. Bednárik nazýva túto košeľu *peštianskou košeľou*[64]. Bola zdobená pozdĺž otvoru na hrudi diskrétnym riasením a bielymi cikcakovými stuhami. Tento typ sviatočnej košele nosila väčšina ľudí na dedine bez ohľadu na etnickú alebo miestnu príslušnosť.[65] Jej strih, najmä v oblasti ramien, manžety na rukávoch a golieri, naznačujú mestský pôvod, rovnako ako názov košele *peštianska košeľa*. Zdobená predná časť košele, ktorá sa zapína na niekoľko gombíkov, a záhyby pod hrudníkom, pochádzajú z polovice 19. storočia, keď kvôli strihu kabátov, prusľaku s výstrihom do V a kravát, je strih košieľ už iný – košeľa už nie je bohato nazberaná na hrudi, ale plochá. To sa dosiahlo prekladaním jemných, úzkych lemov na hrudi, zatiaľ čo problém s obliekaním košele cez hlavu sa vyriešil nazberaním spodnej časti.[66]

[62] Ibid.

[63] Rudolf Bednárik, Slováci v Juhoslávii, Bratislava 1966, 241, 247.

[64] Ibid., 241.

[65] M. Bosić, Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini, Novi Sad 1987, 148–149.

[66] Nesmieme zabúdať, že plecia sú vždy širšie ako pás. Keby neboli záhyby, pás by nemohol prechádzať cez ramennú časť. Pozri: https://www.gen-

свечаних кошуља носила је већина људи на селу, без обзира на етничку или локалну припадност.[65] Њен крој, а нарочито поједини кројни делови – као што су рамени псец, манжетне на рукавима и крагна, упућују на градско порекло, као уосталом и назив *пештанска кошуља*. Украшени предњи део кошуље, који се копча помоћу неколико дугмића, и набори испод грудног дела, потичу из половине 19. века, када се због кроја капута, прслука са V изрезом и кравате почињу кројити кошуље које више нису богато набране на грудима, већ равне. То се постизало управо слагањем финих, уских поруба на грудима, док је помоћу набраног доњег дела решен проблем облачења кошуље преко главе.[66]

Почетком 20. века млади Словаци почињу носити кошуље за које М. Босић такође наводи назив košeľa s predkom, иако је украс на њиховој предњој страни изведен комбиновањем шупљикавог белог веза (шлингераја) и провлачења разнобојних сатенских трачица (*stušky*).[67] Могуће је да се на овај тип кошуље односи и Беднариков назив *петровачка кошуља*.[68] Кошуља о којој је овде реч већ личи на кошуљу с предоком. Наиме, она има подигнуту „руску" крагну и копча се на левом рамену. Назив петровачка кошуља можемо повезати са визуелним изворима/фотографијама на којима ову кошуљу видимо углавном у комбинацији са црним плишаним или сатенским капутићем, тзв. левешом, који је био украшен машинским везом (везени цветови руже и ружини букети), а тако украшене левеше носили су

[65] M. Bosić, *Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini*, Novi Sad 1987, 148–149.

[66] Не смемо заборавити да су рамена увек шира од појасног дела. Да нема набора, појас не би могао прећи преко раменог дела. Видети: https://www.gentlemansgazette.com/tuxedo-black-tie-guide/vintage-evening-wear/evening-detachable-collar-shirts/

[67] M. Bosić, op. cit., 149.

[68] R. Bednárik, op. cit., 241.

Začiatkom 20. storočia začali mladí Slováci nosiť košele, pre ktoré M. Bosićová uvádza tiež názov *košeľa s predkom*, aj keď výzdoba na ich prednej strane je vyrobená kombináciou bielej výšivky (*šlingeraj*) a preťahovaním rôznofarebných saténových stužiek[67]. Je možné, že sa Bednárikov názov *petrovská košeľa*[68] vzťahuje aj na tento typ košele. Košeľa, ktorá sa tu uvádza, už vyzerá ako košeľa s predkom. Totiž ona má vyvýšený „ruský" golier a zapína sa na ľavom ramene. Názov petrovská košeľa možno spájať s vizuálnymi zdrojmi / fotografiami, na ktorých vidíme túto košeľu hlavne v kombinácii s čiernym plyšovým alebo saténovým kabátom, tzv. levešom, ktorý bol zdobený strojovou výšivkou (vyšívané kvety ruží a kytice z ruží), a tak zdobené *leveše* s košeľami s „ruským" golierom a bielou výšivkou nosili chlapci z Petrovca na začiatku 20. storočia.[69] Aj keď sa v Múzeu Vojvodiny nachádza aj niekoľko petrovských košieľ zo Sriemu (Erdevík a Binguľa), táto skutočnosť nevyvracia tézu, pretože sa predpokladá, že kroje Slovákov vo vojvodinských dedinách západného Sriemu majú priame spojenie s petrovským krojom v dôsledku migrácie v druhej polovici 19. storočia.[70]

Košeľa s vyšívaným predkom, rovnako ako horeuvedená petrovská košeľa, pripomínajú ruské košele nazývané *kosovorotke*,[71] a to práve kvôli vyvýšenému go-

tlemansgazette.com/tuxedo-black-tie-guide/vintage-evening-wear/evening-detachable-collar-shirts/

[67] M. Bosić, op.cit., 149

[68] R. Bednárik, op.cit., 241.

[69] Katarina Radisavljević, „Karakteristike narodne nošnje Slovaka...", 213–214. Poznámka pod čiarou 13: „Podľa údajov, ktoré sme získali v inventárnej knihe MVS E, čiernu plyšovú sukňu výšivanými kyticami ružových púčikov ozdobila miestna krajčírka z Báčskeho Petrovca Anna Bohušová."

[70] M. Bosić, op.cit., 60.

[71] Pozri: https://www.rbth.com/arts/332778-kosovorotka-russian-shirt и https://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/kosovorotka/ (prevzaté 22.3.2021). V tomto zdroji sa uvádza, že rozdiel medzi kosovorotkou a rubaškou je v tom, že rubaška mala otvor v strede hrudníka, zatiaľ čo kosovorotka bola vždy zapnutá bokom. G. S. Maslova, op. cit., 583.

петровачки момци почетком 20. века,[69] уз кошуље са „руском“ крагном и белим везом. Иако се у Музеју Војводине чува и неколико петровачких кошуља из Срема (Ердевик и Бингула), та чињеница не побија изнесену тезу, јер се сматра да ношња Словака у западносремским селима Војводине има директне везе са бачкопетровачком ношњом због сеоба које

Зуска Медвеђова, Момак у ношњи, уље на платну. Уметничка збирка МВС, инв. бр. 22. Фото: М. Ђукић.
Zuzka Medveďová, Mladík v kroji, olej na plátne. Umelecká zbierka MVS, inv. č. 22. Foto: M. Đukićová.

[69] Катарина Радисављевић, „Карактеристике народне ношње Словака...“, 213–214. Фуснота 13: „Према податку на који смо наишли у инвентарној књизи МВС Е, на сукњи од црног плиша која је украшена везеним букетима ружиних пупољака вез је машински извела локална кројачица из Бачког Петровца Бохуш Ана.“

lieru, ktorý sa zapína na ľavom ramene.[72] Manžety, ramenné časti a riasenie pod hrudníkom však naznačujú, že tento strih vznikol na základe rozvinutého krajčírsko-ho remesla. Takéto košele sa v pánskej európskej móde objavili v polovici 19. storočia. Nosili sa s odnímateľným golierom, ktorý sa dal meniť, čo umožňovalo dlhšie nosenie košele, pretože golier sa dal meniť. Z toho golieru pochádza názov pre vtedajšiu strednú spoločenskú vrstvu – biele goliere. Ďalšou zvláštnosťou košele s predkom je, že je výlučne šitá z priemyselných látok (zvyčajne bavlny) – rôznej kvality. Použitie priemyselných látok,

[72] Niekoľko exemplárov košele je zapnutých drukermi, pozdĺž ľavej strany hrudníka

су се десиле у другој половини 19. века.[70]

Кошуља с везеним предоком, као и претходно поменута, петровачка кошуља, подсећају на руске кошуље које се називају *косоворотке*[71], управо због подигнуте крагне која се копча на левом рамену.[72] Међутим, манжетне, псец на раменом делу и набрани пресек испод груди говори о томе да је овај крој настао као резултат развијеног кројачког заната. Такве кошуље појавиле су се у мушкој европској моди половином 19. века. Оне су ношене са одвојивом крагном, која се могла мењати, чиме је омогућено дуже ношење кошуље, јер се крагна могла мењати. Од те крагне потиче и назив за средњу друштвену класу тог времена – бели оковратници. Још једна посебност кошуље с предоком је то што је она искључиво шивена од индустријских тканина (најчешће од памука) – различитог квалитета. Употреба индустријских тканина које имају већу ширину од домаћих омогућила је прилагођавање кроја свечаних мушких кошуља, у овом случају кошуље с предоком, захтевима моде.

Иако кошуља с предоком има све кројне елементе модне кошуље 19. века, она се, због украса на грудима и усправне крагне, може повезати са естетским покретом који се јавља у Европи у другој половини 19. века. Носиоци тзв. естетског одевања (Estetic dress)биле су Енглескиње из круга Покрета за уметност и занате (Arts and Crafts Movement) Вилијама Мориса (William Moriss). Тај покрет био је веома значајан за многе покрете везане за идеализовање прошлости или обнављање традиција.

[70] M. Bosić, op. cit., 60.

[71] Видети: https://www.rbth.com/arts/332778-kosovorotka-russian-shirt и https://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/kosovorotka/(преузето 22. 3. 2021). У овом извору наводи се да је разлика између косоворотке и познате рубашке у томе што је рубашка имала отвор на средини груди, док се косоворотка увек копчала бочно. Г. С. Маслова, op. cit., 583.

[72] Неколико примерака кошуље копча се помоћу дрикера, дуж леве стране груди.

ktoré majú väčšiu šírku ako domáce, umožnilo prispôsobiť strih sviatočných pánskych košieľ, v tomto prípade košieľ s predkom, módnym požiadavkám.

Aj keď má košeľa s predkom všetky strihové prvky módnej košele z 19. storočia, je možné ju spojiť s estetickým hnutím, ktoré sa v Európe objavilo v druhej polovici 19. storočia, a to vďaka zdobeniu na hrudi a vzpriamenému golieru. Nositeľmi tzv. estetického odievania (Estetic dress) boli Angličanky z kruhu Hnutia pre umenie a remeslo Wiliama Morissa (William Moriss). Toto hnutie bolo veľmi dôležité pre mnohé hnutia súvisiace s idealizáciou minulosti alebo obnovením tradícií. Myšlienka ideálneho sedliaka, nositeľa predindustriálnej kultúry, bola na konci 19. storočia medzi európskymi intelektuálmi veľmi populárna. Podobne tak určitým spôsobom myšlienku nosenia sedliackej košele presadzoval Lev Tolstoj, ktorý nosil ľahkú pohodlnú priedušnú košeľu sedliakov zo svojho majetku – kosovorotku, a po jeho smrti sa tento typ košele nazýval tolstojevka[73]. Maxim Gorkij a Sergej Jesenin tiež nosili kosovorotku. Jeseninovi košeľa slúžila ako vizuálny symbol pri formovaní jeho vlastnej identity básnika-sedliaka.[74] Ďalší významný slovanský umelec vyjadril svoju identitu nosením košele. Český maliar a ilustrátor z obdobia viedenskej secesie Alfons Mucha sa objavuje na niekoľkých fotografiách, okrem iného aj na titulnej strane katalógu svojej prvej samostatnej výstavy, oblečený v kosovorotke, ale aj v košeli s predkom.[75]

Už sme spomenuli, že to, čím sa slovenská košeľa s predkom líši od napr. kosovorotky je zložitosť strihu. Zatiaľ čo kosovorotka, ktorú nosili aj všeslovanskí in-

[73] Pozri: https://www.rbth.com/arts/332778-kosovorotka-russian -shirt (prevzaté 12. 4.2021).

[74] Ibid.

[75] Pozri: http://www.muchafoundation.org/en/timeline#!/en/timeline/alphonse-mucha-timeline/timeline_period/breakthrough-in-paris/exhibition/exhibition-of-works-by-the-painter-a-mucha;http://www.muchafoundation.org/en/timeline#!/en/timeline/alphonse-mucha-timeline/timeline_period/american-sojourn/event/mucha-travels-to-america(prevzaté 7. 6. 2021).

Идеја о идеалном сељаку, носиоцу прединдустријске културе, била је веома популарна међу европским интелектуалцима крајем 19. века. Тако је, на неки начин, идеју о ношењу сељачке кошуље промовисао и Лав Толстој, који је носио лагану кошуљу сељака са свог имања –косоворотку, те је после његове смрти тај тип кошуље добио назив толстојевка.[73] Максим Горки и Сергеј Јесењин су, такође, носили косоворотку. Јесењину је кошуља послужила као визуелни симбол у формирању сопственог идентитета као песника–сељака.[74] Још један значајан словенски уметник је свој идентитет исказивао ношењем кошуље. Чешки сликар и илустратор из ере бечке сецесије Алфонс Муха се на више фотографија, па и на насловној страни каталога своје прве самосталне изложбе, појављује одевен у косоворотку, али и кошуљу с предоком.[75]

Већ смо поменули да оно што словачку кошуљу с предоком одваја од нпр. косоворотке јесте сложеност кроја. Док је косоворотка, коју су носили и свесловенски интелектуалци, задржала једноставнији, традиционални крој, кошуља с предоком је сложенија. Наиме, косоворотка је дугачка и широка и често је опасивана појасом, а ношена је испасана, преко панталона. С друге стране, кошуља с предоком је кратка. На портретним фотографијама с краја 19. и почетка 20. века видимо да су словачки интелектуалци који су истицали своју националну припадност носили кошуљу с предоком заједно са сакоом и закопчаним прслуком. Отуда је, вероватно, вез/украс на њој био

[73] Видети: https://www.rbth.com/arts/332778-kosovorotka-russian-shirt (преузето 12. 4.2021).

[74] Ibid.

[75] Видети: http://www.muchafoundation.org/en/timeline#!/en/timeline/alphonse-mucha-timeline/timeline_period/breakthrough-in-paris/exhibition/exhibition-of-works-by-the-painter-a-mucha;http://www.muchafoundation.org/en/timeline#!/en/timeline/alphonse-mucha-timeline/timeline_period/american-sojourn/event/mucha-travels-to-america(преузето 7. 6.2021).

telektuáli, si nechala jednoduchší, tradičný strih, košeľa s predkom je zložitejšia. Totiž, kosovorotka je dlhá a široká a je často obviazaná opaskom a nosí sa aj vykasaná ponad nohavice. Na druhej strane, košeľa s predkom je krátka. Na portrétnych fotografiách z konca 19. a začiatku 20. storočia vidíme, že slovenskí intelektuáli, ktorí zdôrazňovali svoju národnosť, nosili košeľu s predkom spolu so sakom a zapnutou vestou. Pravdepodobne kvôli tomu bola výšivka/dekorácia na nej v tvare obdĺžnika a zaberala celé poprsie košele.

Samozrejme, v polovici 20. storočia sa zmenil spôsob nosenia košele, najmä vtedy, keď sa dostala do odevného inventára folklórnych súborov a stala sa súčasťou kostýmu vojvodinských Slovákov. Aj keď je stále krátka (do polovice bokov), v súčasnosti sa nosí samostatne, niekedy s vestou. Vždy sa nosí s nohavicami, a nikdy nie so širokými gatami. Zjednodušenie nosenia vyplýva zo skutočnosti, že tanec vyžaduje pohodlie kostýmov, ktoré si tanečník oblečie. Táto zmena spôsobu nosenia naznačuje zmenu funkcie, ktorá bola na samom začiatku súčasťou rituálneho vyjadrenia národnej identity vysoko postavených členov komunity. Uvoľnenejší spôsob nosenia košele bez saka a vesty je dôsledkom zmeny postoja k identite, ktorá sa presunula z oblasti politickej činnosti do oblasti vyjadrovania identity prostredníctvom kultúrneho obsahu, v tomto prípade prostredníctvom folklórnych kostýmov v rámci vystúpení tanečných a hudobných skupín. S. Zlatanović a J. Marušiak upozorňujú, že vojvodinskí Slováci sa mimoriadne venujú starostlivosti o svoju ľudovú tradíciu, preto sa veľa členov slovenskej komunity v Srbsku v 21. storočí aktívne venuje folklórnym spolkom. Vďaka takzvanej spätnej migrácii do vlasti si aj naši Slováci naďalej pestujú svoju identitu - formovaním početných folklórnych združení a podobných foriem kultúrneho prepájania sa a angažovania sa v nich. Teda v skutočnosti „vďaka vizuálne rozpoznateľným prvkom tradičnej kultúry si komunita udržiavala výraznú identitu vo vzťahu k

Бачкопетровачки гимназијалци са професором, 1933. Историјска збирка МВС, инв. бр. 1758.
Žiaci petrovského Gymnázia s profesorom, 1933. Historická zbierka MVS, inv. č. 1758.

у виду правоугаоника и заузимао читаво попрсје кошуље.

Наравно, током половине 20. века променио се начин ношења кошуље, посебно од када је ушла у одевни инвентар фолклорних удружења и постала део костима војвођанских Словака. Иако је и даље кратка (до половине кукова), она се сада носи самостално, понекад са прслуком. Увек се носи са панталонама, а никада са широким гаћама. Поједностављење у ношењу долази отуда што игра захтева удобност костима који играч носи. Ова промена у начину ношења указује нам на промену функције, која је у самом почетку била део ритуалног исказивања националног идентитета високо позиционираних чланова заједнице. Опуштенији начин ношења кошуље, без сакоа и прслука,

väčšinovej spoločnosti[76]." V skutočnosti sa dozvedáme, že košeľa s predkom je jedným z odevných predmetov, ktorú si mladí vojvodinskí Slováci, dnes navrátilci na Slovensku, často chcú vziať do svojej novej/starej vlasti.[77]

[76] Sanja Zlatanović, Juraj Marušiak, „Povratna migracija vojvođanskih Slovaka i pitanje pripadnosti", *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, LXV (3),657–658.

[77] Informácie boli získané počas rozhovoru so Zuzanou Grňovou z Kysáča (80) (v dedine známou ako teta Grňová), ktorá tká predke a šije košele na zákazku. Rozhovor sa konal v Kysáči 18. júna 2021.

последица је промене односа према идентитету, који је са поља политичког деловања прешао у област изражавања идентитета кроз културне садржаје, у овом случају кроз фолклорни костим у оквиру наступа плесачких и музичких група. С. Златановић и Ј. Марушиак истичу да су војвођански Словаци изузетно посвећени неговању своје народне традиције, те су многи припадници словачке заједнице у Србији активно укључени у фолклорна друштва и у 21. веку. Такозваном повратном миграцијом у матицу наши Словаци такође настављају да негују свој идентитет – формирањем многобројних фолклорних удружења и сличних облика културног умрежавања и ангажовањем у њима. Тако је, у ствари, „захваљујући визуелно препознатљивим елементима традиционалне културе, заједница одржала дистинктивни идентитет у односу на већинско друштво.“[76] Заправо сазнајемо да је кошуља с предоком један од одевних предмета које млади војвођански Словаци, сада повратни мигранти у Словачкој, често желе да понесу у своју нову/стару домовину.[77]

Орнаментика

Проучавање орнаментике је крајем 19. века био веома озбиљан научни посао. Кустоси новооснованих европских музеја за уметност и занате[78] проучавају развој орнаментике од

[76] Сања Златановић, Јурај Марушиак, „Повратна миграција војвођанских Словака и питање припадности“, *Гласник Етнографског института САНУ*, LXV (3),657–658.

[77] Податак је добијен приликом разговора са Зузаном Грњовом из Кисача (80) (у селу позната као ћета Грњова), која тка предоке и шије кошуље по наруџбини. Разговор је вођен у Кисачу 18. јуна 2021. године.

[78] Јужнокенсингтонски музеј (South Kensington Museum) у

Ornamentika

Štúdium ornamentiky bolo koncom 19. storočia veľmi náročnou vedeckou prácou. Kurátori novozaložených európskych múzeí pre umenie a remeslo[78] študujú vývoj ornamentiky od prvých archeologických stôp po výrobky ľudového umenia. V rakúsko-uhorskej monarchii vynikli kurátori a riaditelia viedenského Múzea umenia a priemyslu - Jakob von Falke, Gottfried Zemper, Alojz Rigl, Martin Haberland a ďalší. Snažili sa vysvetliť vznik a vývoj rôznych dekoratívnych motívov ich spojením s veľkými civilizáciami, ktorých archeologické objavy fascinovali svet. Niektorými svojimi závermi vyvolali nespokojnosť intelektuálov slovanského pôvodu v monarchii, najmä s tvrdením, že ľudová ornamentika slovanských národov je neoriginálna, teda že bola vytvorená pod vplyvom veľkých antických a kresťanských kultúr.

Takéto interpretácie údajnej neoriginálnosti slovanskej ornamentiky naopak vyvracajú príslušníci národne uvedomelej slovanskej inteligencie v rakúsko-uhorskej monarchii. V prípade Slovákov sa akceptuje predpoklad, že najkrajšie exempláre západoslovanských výšiviek sú na cirkevnom rúchu z obdobia Cyrila a Metoda. Ocitli sa tam vďaka slovanským duchovným bratom - ornamentálne umenie sa prenieslo z pohanských slovanských nádob do služieb kresťanstva[79]. Kňaz a zakla-

[78] Kensingtonské múzeum (South Kensington Museum) v Londýne, Múzeum umenia a priemyslu (Museum für Kunst und Industrie) vo Viedni, Múzeum úžitkového umenia (Iparművészeti Múzeum) v Budapešti.

[79] Juraj Zajonc, „Slovenský ornament v tlačených vzorníkoch (k vzniku a významu zbierok vzorov od konca 19. do polovice 20. storočia)“, Národopisná revue, 1/2005, roč. XV, 4. „Kvet našich výšiviek padá do doby cyrillo-methodskej, ako dokazujú to zbytky ornamentov na rúchu cirkevnom. Slovanskí vierozvestovia naš-

првих археолошких трагова до производа народне уметности. У Аустроугарској монархији су се посебно истицали кустоси и директори Бечког музеја за уметност и индустрију – Јакоб фон Фалке, Готфрид Земпер, Алојз Ригл, Мартин Хаберланд итд. Они су се трудили да објасне порекло и развој различитих украсних мотива повезујући их са великим цивилизацијама, чија су археолошка открића фасцинирала свет. Неким својим закључцима изазвали су незадовољство међу интелектуалцима словенског порекла у Монархији, посебно схватањем да је народна орнаментика словенских народа неоригинална, односно да је настала под утицајем великих античких и хришћанских култура.

Таква тумачења наводне неоригиналности словенске орнаментике, с друге стране, побијају припадници национално опредељене словенске интелигенције у Аустроугарској монархији. У случају Словака, прихвата се претпоставка да се најлепши примерци западнословенског веза налазе на црквеним одорама из периода Ћирила и Методија. Међутим, они су се ту нашли тако што је, захваљујући словенској духовној браћи, орнаментална уметност са незнабожачких словенских посуда пренета у службу хришћанства.[79] Андреј Кмећ, свештеник и оснивач будућег Словачког народног музеја, сматрао је да су Словаци стварали своје мотиве надахнути природом и околним светом: „Упирали

Лондону, Музеј за уметност и индустрију (Museum für Kunst und Industrie) у Бечу, Музеј примењене уметности (Iparművészeti Múzeum) у Будимпешти

[79] Juraj Zajonc, „Slovenský ornament v tlačených vzorníkoch (k vzniku a významu zbierok vzorov od konca 19. do polovice 20. storočia)“, *Národopisná revue*, 1/2005, roč. XV, 4. „Kvet našich výšivok padá do doby cyrillo-methodskej, ako dokazujú to zbytky ornamentov na rúchu cirkevnom. Slovanski vierozvestovia našli toto umenie u slovanského ľudu; ale oni ho nezničili; oni ho len preniesli z pohanskej nádoby a okrasy do služby kresťanskej“ (Из извештаја Павола Сохања: P. B. Socháň, „Výstava slovenských výšivok“. *Národnie Noviny*, 18, 1887, č. 97, 2–3).

dateľ budúceho Slovenského národného múzea Andrej Kmeť veril, že Slováci vytvorili svoje motívy inšpirované prírodou a okolitým svetom: „Obracali svoje zraky aj na vyššie predmety nad svojimi hlavami ako na veže a vežičky a na hviezdy“[80].

Zaujímavým, paralelným javom je, že výrobky slovenského ľudového umenia, aj keď bola slovanská ornamentika vyhlásená za neoriginálnu, získavajú ďalší determinant: „V Maďarsku si slovenskú výzdobu už osvojil priemysel, školy a dámske salóny a predstavujú ju svetu ako dielo maďarskej kultúry!“[81]. Tento jav bol dôsledkom maďarskej štátnej politiky o existencii iba jedného politického národa v Maďarsku, a to maďarského národa, takže podobné problémy mali aj južní Slovania.[82]

Výstava ženských ručných prác v Martine v roku 1887 bola preto hlavným spúšťačom u národne uvedomelých slovenských intelektuálov, ktorí sa podujali venovať väčšiu pozornosť zberu a zaznamenávaniu ornamentov na tradičných textíliách. Po výstave si Andrej Kmeť a fotograf Pavol Socháň uvedomili dôležitosť zachovania ornamentiky, ktorá bola na vtedy už zanikajúcich ukážkach tradičných textílií, ako aj techniky ich výroby. Cieľom bolo zhromaždiť čo najviac exemplárov ozdôb a vytlačiť ich ako vzorky, ktoré sa použijú na nové podklady, predovšetkým na domáci textil.

Snahy zamerané na publikovanie a tlačenie vzorníkov trvali od 90. rokov do tretieho desaťročia 20. storočia.[83] Na konci 19. storočia dostali Socháň a Kmeť

li toto umenie u slovanského ľudu; ale oni ho nezničili; oni ho len preniesli z pohanskej nádoby a okrasy do služby kresťanskej“ (Zo správy Pavla Socháňa: P. B. Socháň, „Výstava slovenských výšivok“. Národnie Noviny, 18, 1887, č. 97, 2–3).

[80] Juraj Zajonc, op.cit., 4, 12.

[81] M. Wanklová, Moravský ornament rostlinny, Brno, 1904, 1.

[82] Pozri: Katarina Radisavljević, *Stvaranje narodne umetnosti...*

[83] P. B. Socháň, Slovenské národné ornamenty, List 41–80,Martin. P. B. Sochaň [nedat.], A. Kmeť, „O výšivkách a čipkách v Honte“,in: Tovaryšstvo. Sborník literárnych prác, Ružomberok 1883. B. Sojkova,Vzory vyšivani lidu uhersko-slovenskeho, Olomouc 1908. D. Križko-Kardossová, Vzorník krížikavého vyšívania ľudového v

су свој поглед ка висинама, изнад кула и купола и према звездама.“[80]

Занимљива, паралелна појава је да производи словачке народне уметности, иако је словенска орнаментика проглашена неоригиналном, добијају другу одредницу: „У Мађарској су словачки украс већ усвојиле индустрија, школе и салони мађарских дама и представљен је целом свету на дивљење као творевина мађарске културе!“[81] Та појава била је последица мађарске државне политике о постојању само једне политичке нације у Угарској, а то је мађарска нација, тако да су сличних проблема имали и Јужни Словени.[82]

Изложба женских ручних радова у Мартину 1887. године је, због тога, била главни покретач национално опредељених словачких интелектуалаца, који су схватили да се треба озбиљније посветити сакупљању и бележењу орнаментике на традиционалном текстилу. Након изложбе, Андреј Кмећ и фотограф Павол Сохањ схватили су важност очувања орнаментике која се налазила на сада већ нестајућим примерцима традиционалног текстила, као и техника њене израде. Циљ је био да се сакупи што више примерака орнамената, те да они буду штампани као узорци који ће имати примену на новим подлогама, најпре кућном текстилу.

Активности на пољу штампања узорака трајале су од 90-их година 19. века до треће деценије 20. века.[83] Крајем 19. века Сохањ и Кмећ имали

Pavol, B. Socháň, *Slovenské národnie ornamenty*, Turčiansky Sv. Martin, list 53 (лист 53.). *Podvíjka, oplecko a podolok, Trenčianska stolica* (Трака за главу, оплећак и подсукња, Тренчјанска жупа)

nápad tlačiť knihy s fotografiami zhromaždených vzoriek. Pre tieto účely vydal Socháň v Prahe roku 1890 z vlastných prostriedkov *Vzory slovenského národního vyšívání*. Najrozsiahlejšia práca Pavla Socháňa na zbierkach vzorov však bola v období rokov 1892–1912, keď v Martine publikoval fotografie vzorov ľudovej výšivky

[80] Juraj Zajonc, op. cit., 4, 12.

[81] M. Wanklová, *Moravský ornament rostlinný*, Brno, 1904, 1.

[82] Видети: Катарина Радисављевић, *Стварање народне уметности...*

[83] P. B. Sochaň, Slovenské narodné ornamenty, List 41–80, Martin. P. B. Sochaň [nedat.],A. Kmeť, „O výšivkách a čipkách v Honte“, in: Tovaryšstvo. Sbornik literarnych prac, Ružomberok 1883. B. Sojkova, Vzory vyšivani lidu uhersko-slovenskeho, Olomouc 1908. D. Križko-Kardossova, Vzornik križikaveho vyšivania ľudoveho v Honte na Slovensku, Banská Bystrica 1927. D. Križko-Kardossova, Honte na Slovensku, Banská Bystrica 1927. D. Križko-Kardossova, Slovenské vzory zo štyroch stolíc, Banská Bystrica 1929.

су идеју да штампају књиге са фотографијама сакупљених узорака. За те потребе, Сохањ у Прагу 1890. године о свом трошку објављује *Vzory slovenského národního vyšívání*. Ипак, најобимнији рад на штампању узорака Павола Сохања настао је у периоду 1892–1912 године, када је он у Мартину објавио фотографије узорака народног веза под називом *Vzory staroslovenských národných výšiviek*, а затим и *Slovenské národné ornamenty*.[84] У питању је компилација фотографија узорака штампаних у осам књига, на 40 листова у боји. Сохањ их је објавио о свом трошку и у малом тиражу, те Зајонц сматра да они нису имали великог утицаја.[85]

Међутим, док су се Кмеђ и Сохањ бавили сакупљањем и научним тумачењем постанка и порекла украса на текстилу, тек је једна жена увидела важност њихове примене и дистрибуције на савремени текстил.[86] Била је то Драхотина Кардосова-Кришкова (Drahotina Kardossova - Križkova), која је заслужна и за креирање напрсника за мушке кошуље. Наиме, она је редизајнирала орнаменте на основу оригиналних народних узорака, док је земљопоседник Михал Климент радио на дистрибуцији везених производа, од којих су значајан део заузимали везени украси за мушке кошуље. Дистрибуција и продаја вршила се не само у земљи већ и за иностранo тржиште, махом САД.[87]

Кардосова-Крижкова је сама комбиновала орнаменте и примењивала их на савремени текстил. Своје узорке штампала је тек након формирања Чехословачке Републике, и то у две књиге: *Vzorník krížikavého vyšívania ľudového v Honte na Slovensku*

Slovenské vzory zo štyroch stolíc, Banska Bystrica 1929.

[84] Zajonc,op. cit., 4.

[85] Ibid., 4.

[86] Zajonc, op. cit., 5.

[87] Andrej Polonec, „Andrej Kmeť a národopisná muzeológia na Slovensku“, *Zborník Slovenského národného múzea*, roč, LXII, 1968, 30.

s názvom *Vzory staroslovenských národných výšiviek* a potom *Slovenské národné ornamenty*[84]. Je to kompilácia fotografií vzoriek vytlačených v ôsmich knihách na 40 farebných listoch. Socháň ich zverejnil a financoval z vlastných prostriedkov a v malom náklade a Zajonc sa domnieva, že kvôli tomu nemali až taký veľký vplyv.[85]

Zatiaľ čo sa Kmeť a Socháň zaoberali zhromažďovaním a vedeckým výkladom prameňov a pôvodu textilných ozdôb, iba jedna žena si uvedomila dôležitosť ich aplikácie a distribúcie na moderných textíliách.[86] Bola to Drahotína Kardossová-Križková, ktorá sa zaslúžila o tvorbu náprsníkov na pánske košele. Najmä, redizajnovala ozdoby na základe originálnych ľudových vzorov, zatiaľ čo statkár Michal Kliment pracoval na distribúcii vyšívaných výrobkov, z ktorých významnú časť tvorili vyšívané ozdoby na pánske košele. Distribúcia a predaj sa uskutočňovali nielen v tuzemsku, ale aj na zahraničných trhoch, predovšetkým v USA.[87]

Kardossová-Križková kombinovala ozdoby a aplikovala ich na moderný textil. Svoje vzorky vytlačila až po vzniku ČSR, a to v dvoch knihách: *Vzorník krížikavého vyšívania ľudového v Honte na Slovensku* (1927) a *Slovenské vzory zo štyroch stolíc* (1929).

Ozdoby na košeliach s predkom možno rozdeliť do dvoch hlavných motívových skupín: geometrické a kvetinové. Podľa Mintálovej-Zubercovej sa výšivky stredného Slovenska vyznačovali geometrickými vzormi, ktoré sa vyrábali krížikovým stehom, zatiaľ čo výšivky s rastlinnými motívmi, vyrobené technikou výplne a ihlovým bodom[88], pochádzali zo západného Slovenska. Z farieb použitých na výšivke predkov prevládala červená, biela, modrá a čierna. Ich kombinácie neboli také rozšírené. Iné farby sa používali zriedka. Dnes u voj-

[84] Zajonc,op. cit., 4.

[85] Ibid., 4.

[86] Zajonc, op. cit., 5.

[87] Andrej Polonec, „Andrej Kmeť a národopisná muzeológia na Slovensku“, *Zborník Slovenského národného múzea*,roč, LXII, 1968, 30.

[88] Zora Mintalová-Zubercová, op. cit., 97.

(1927) и *Slovenske vzory zo štyroch stolic* (1929).

Орнаментику на кошуљама с предоком можемо поделити у две главне групе мотива: геометријске и флоралне. Према Минталовој-Зуберцовој, везови централне Словачке одликовали су се геометријским узорцима, који су рађени бодом

vodinských Slovákoch dominujú predky vyšívané alebo tkané vo viacerých odtieňoch modrej, avšak na tých z prvej polovice 20. storočia nachádzame skutočne vydarené kombinácie viacerých farieb nití.

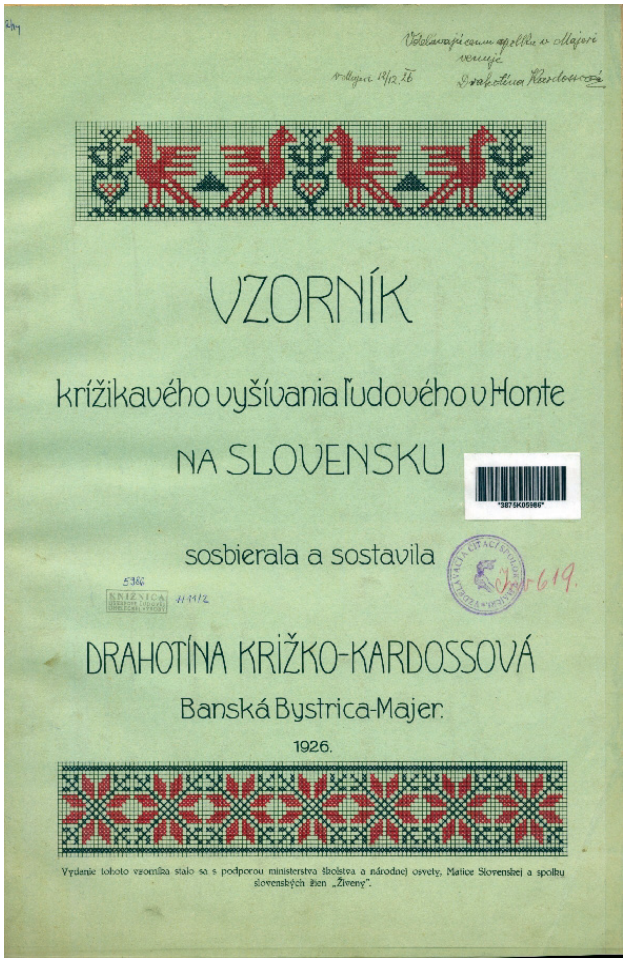

Књига са узорцима народног веза покрстицом из области Хонт, које је сабрала и саставила Драхотина Крижко-Кардосова.

Kniha so vzorkami ľudových krížikových výšiviek z oblasti Hontu, ktoré zozbierala a zostavila Drahotína Križko-Kardossová.

покрстице, док из западне Словачке потичу везови са биљним мотивима, рађени техником пуњења

и бодом за иглу.[88] Од боја које су употребљаване на везу за предоке преовлађивале су црвена, бела, плава и црна. Њихове комбинације нису биле толико раширене. Остале боје ретко су употребљаване. Код војвођанских Словака данас преовлађују предоци везени или ткани у више нијанси плаве боје, међутим у првој половини 20. века на њима налазимо заиста успешне комбинације више боја конца.

Закључак

Време Арт нувоа и сецесије, обнављање заборављених традиција, стварање нације и њених визуелних симбола чине подлогу на којој долази до креирања кошуље с предоком. Кошуља с предоком је заиста занимљив конструкт визуелног симбола националног идентитета с краја 19. века, који је, с једне стране, кроз упечатљив украс – у стилу народне уметности, врло добро задовољавао *симболичку страну идентитета* национално опредељених словачких интелектуалаца и припадника виших класа. С друге стране, крој кошуље на коју је аплициран вез сасвим је одговарао модном репертоару поштованих, високопозиционираних чланова заједнице, који су ношењем троделног одела истицали своју припадност вишој друштвеној класи.

Међутим, наставак приче о кошуљи с предоком, која од половине 20. века живи у измењеној средини и са донекле промењеном функцијом, у ствари говори о томе шта се могло догодити са измишљеним традицијама чији настанак Ерик Хобсбом и сарадници везују за

[88] Zora Mintalová-Zubercová, op. cit., 97.

Záver

Obdobie Art Nouveaua a secesie, obnovenia zabudnutých tradícií, konštituovania štátu a jeho vizuálnych symbolov tvorili dobrý podnet na vznik košele s predkom. Košeľa s predkom je skutočne zaujímavým konštruktom vizuálneho symbolu národnej identity z konca 19. storočia, ktorý na jednej strane prostredníctvom výraznej výzdoby – v štýle ľudového umenia, veľmi výrazne uspokojoval *symbolickú stránku identity* národne uvedomelých slovenských intelektuálov a vyšších vrstiev. Na druhej strane strih košele, na ktorú sa aplikovala výšivka, dokonale zodpovedal módnemu repertoáru rešpektovaných a vysokopostavených členov komunity, ktorí zdôrazňovali svoju príslušnosť k vyššej spoločenskej vrstve nosením trojdielneho obleku.

Pokračovanie príbehu o košeli s predkom, ktorý naplno žije v novom prostredí a s trochu pozmenenou funkciou od polovice 20. storočia, v skutočnosti však hovorí o tom, čo sa mohlo stať s fiktívnymi tradíciami, ktorých pôvod Eric Hobsbab a spolupracovníci odkazujú na obdobie od 1870 do 1914[89].

Sme svedkami toho, že sa podobný proces v dôsledku digitálnej revolúcie deje od konca 20. a na začiatku 21. storočia. Istým spôsobom sa história opakuje. Afirmácia trendu zachovania nehmotného kultúrneho dedičstva krajiny alebo regiónu znovu prebudila túžbu zachovať miznúce a zabudnuté. Rozdiel medzi vymýšľaním tradícií v 19. storočí a dnešným trendom súvisiacim s kultúrou nehmotného dedičstva je však zmena funkcie. Predminulé storočie bolo obdobím, keď sa formovali národy/štáty a posilňovala sa národná identita štátov. V tomto zmysle mal celý proces vymýšľa-

[89] Erik Hobsbom i Terens Rejndžer (ur.), „*Izmišljanje tradicije*", Biblioteka XX vek, B eograd 2002.

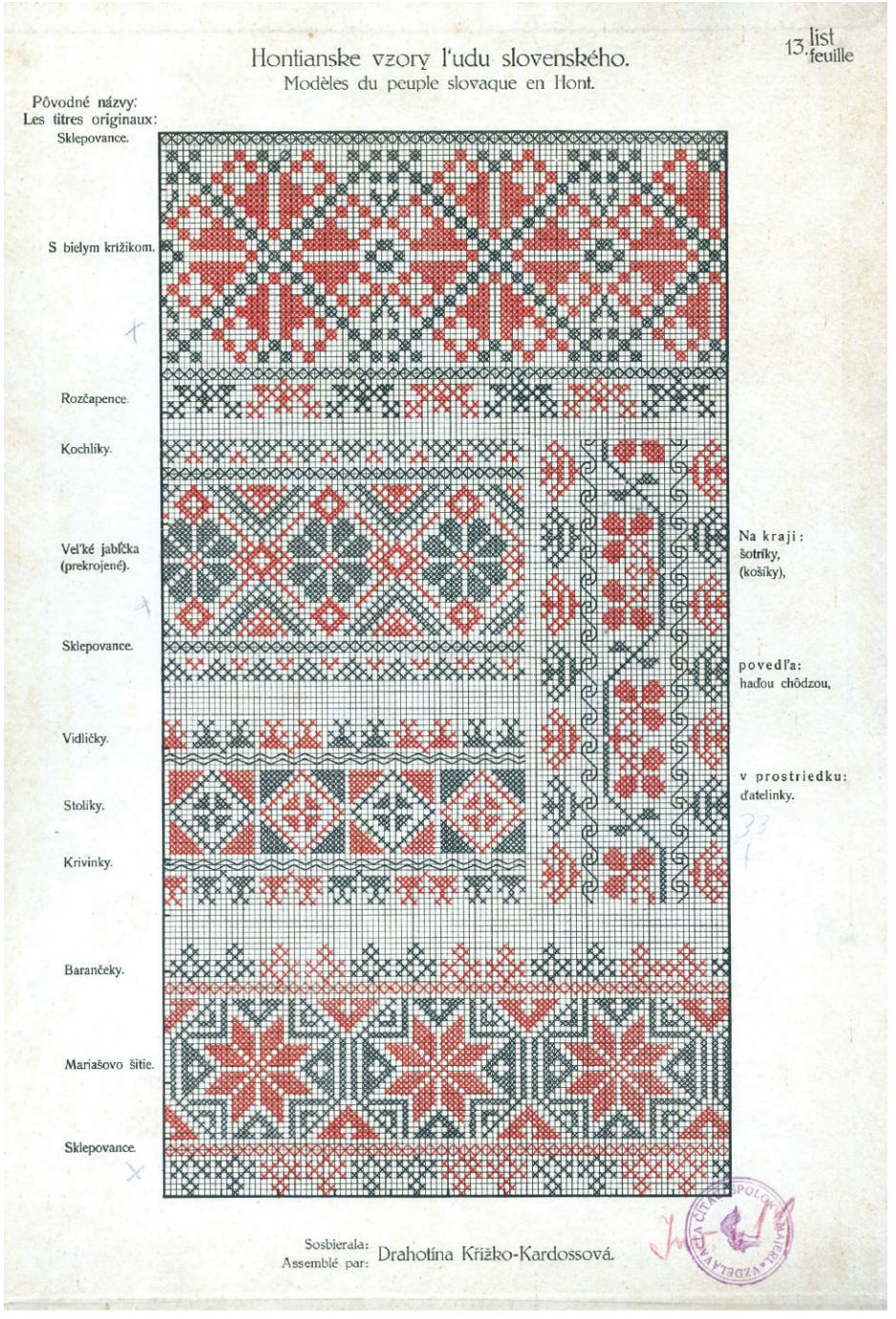

Drahotína Križko-Kardossová, *Vzorník krížikavého vyšívania ľudového v Honte na Slovensku*, Banská Bystrica 1926., list 13 (лист 13.)

период 1870–1914.[89] године. Сведоци смо тога да се, услед дигиталне револуције сличан процес дешава од краја 20. и почетком 21. века. На неки начин се историја понавља. Појава тренда чувања нематеријалне културне баштине једне земље или региона поново је пробудило жељу за очувањем нестајућег и заборављеног. Међутим, разлика између измишљања традиција у 19. веку и данашњег тренда везаног за нематеријалну културу баштину је промена функције. Претпрошли век био је доба када су се формирале нације и ојачавао национални идентитет држава. У том смислу је читав процес измишљања традиција у основи имао политички оквир у борби за освајање што веће националне територије. Било је потребно знати шта је исто, да би се на то полагало право.

На неки начин се може закључити да се у 21. веку традиционална знања која полако нестају више не доживљавају као политичко средство у формирању нације (мада тај процес није у потпуности занемарен) већ као елеменат културног идентитета. Културни идентитет појединих региона и држава сада се изражава кроз националне листе нематеријалне културне баштине, односно Унескову листу нематеријалног наслеђа човечанства. Кошуља с предоком је тако, у свом непрекинутом трајању, прешла пут од националног симбола више друштвене класе до културног и етничког маркера идентитета словачке националне заједнице у Републици Србији. Очување кошуље с предоком на овим просторима развило се управо из потребе војвођанских Словака да одржавају симболе свога идентитета у тренутку када су формиране државне границе након 1918. године. Њено континуирано трајање, те израда предока односно целе кошуље чини ову појаву озбиљним кандидатом за Листу елемената нематеријалног културног наслеђа Србије.

[89] Erik Hobsbom i Terens Rejndžer (ur.), „*Izmišljanje tradicije*", Biblioteka XX vek, Beograd 2002.

nia tradícií v zásade politický rámec v boji o dobytie čo najväčšieho množstva národného územia. S cieľom nárokovať si na niečo, potrebné bolo mať veci presne definované.

Svojím spôsobom možno dospieť k záveru, že v 21. storočí tradičné vedomie, ktoré sa pomaly vytráca, sa už nevníma ako politický nástroj pri formovaní národa (hoci tento proces nie je úplne zanedbaný), ale ako prvok kultúrnej identity. Kultúrna identita jednotlivých regiónov a štátov je dnes vyjadrená prostredníctvom národných zoznamov nehmotného kultúrneho dedičstva, t. j. zoznamu nehmotného dedičstva ľudstva UNESCO. Košeľa s predkom tak vo svojom nepretržitom trvaní prešla cestu od národného symbolu vyššej spoločenskej vrstvy ku kultúrnemu a etnickému znaku identity slovenského národnostného spoločenstva v Republike Srbsko. Snahy zachovať košeľu s predkom na týchto priestoroch vyplynuli práve z potreby vojvodinských Slovákov udržiavať symboly svojej identity v čase, keď sa po roku 1918 formovali štátne hranice.Vďaka jej nepretržitému používaniu, ako i samotnej výrobe predkov, teda celej košele, kandiduje košeľa s predkom na Zoznam prvkov nehmotného kultúrneho dedičstva Srbska.

Tiež je nevyhnutné poukázať na skutočnosť, že v 21. storočí sa deje akýsi návrat košele s predkom do Slovenskej republiky. Totiž, ona sa v súčasnosti stáva symbolom identity tzv. migrantov navrátilcov, príslušníkov slovenskej menšiny zo Srbska, ktorí pravdepodobne odchádzajú na Slovensko navždy – prinavracajú sa do svojej domovskej krajiny. Presne v krajine, kde vznikla pred viac ako storočím na základe myšlienky o formovaní slovenského národa, sa táto košeľa stáva symbolom miestnej – vojvodinskej / srbskej identity Slovákov zo Srbska.

Такође је неопходно скренути пажњу на то да се у 21. веку догађа нека врста повратка кошуље с предоком у Републику Словачку. Наиме, она сада постаје симбол идентитета тзв. повратних миграната, тј. припадника словачке мањине из Србије, који вероватно заувек одлазе у Словачку – своју матичну државу. Управо у земљи у којој је пре више од једног века креирана на идеји о формирању словачке нације, ова кошуља сада постаје симбол локалног – војвођанског/српског идентитета Словака из Србије.

Младожења Берђи Павел из Селенче у кошуљи са штикованим предоком, 1938.
Историјска збирка МВС, инв. бр. 1659.

Berédi Pavel, ženích zo Selenče, v košeli so štikovaným predkom, 1938.
Historická zbierka MVS, inv. č. 1659.

Библиографија / Literatúra

Rita Andrade, „Louise Boulanger and Inter-war French Couture: Revelations from Object Analysis“, *Textile History*, 35 (1), 2004 , 113–119.

Herman Bauzinger, „*Etnologija*“, Biblioteka XX vek, Beograd 2002.

Rudolf Bednárik, *Slováci v Juhoslávii*, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966.

Miroslava Blažić, *Odeća i etnicitet: muška slovačka nošnja na području Vojvodine*: diplomski rad, Filozofski fakultet, Beograd 2016.

Petr Bogatyrev, *The functions of folk costume in Moravian Slovakia*, The Hague, Paris 1971.

Mila Bosić, „*Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini*”, Posebna izdanja IX, Vojvođanski muzej, Novi Sad 1987.

Mila Bosić, *Narodna nošnja Slovaka u Banatu – Kovačica*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1989.

Ján Botík, *Dolnozemskí Slováci*, Editura Ivan Krasko, Nădlac 2011.

Miriam Gažová, Ivan Bagľaš, *Tradičný ľudový odev v Aradáči*, Kultúrne centrum, Aradáč 2015.

Oľga Danglová, *Výšivka na Slovensku* (*Embroidery in Slovakia*), Ústav etnológie SAV, Bratislava 2009.

Juraj Zajonc, „Slovenský ornament v tlačených vzorníkoch (k vzniku a významu zbierok vzorov od konca 19. do polovice 20. storočia)”, *Národopisná revue*, 1, roč. XV, Strážnice 2005, 3–14.

Сања Златановић, Јурај Марушиак, „Повратна миграција војвођанских Словака и питање припадности“, *Гласник Етнографског института САНУ*, LXV (3), Београд, 2019.

Maria Magdaléna Zubercova, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v druhej polovici 19. A v prvej polovici 20. storočia”, *Zborník pri príležitosti životného jubilea Márie Magdalény Zubercovej*, Bratislava 2013., 17-30.

Братислава Идвореан-Стефановић, „*Ткане структуре – преплетаји ткања*“, Посебна издања, 26, Музеј Војводине, Нови Сад 2013.

Jan Kmeć, *Slovačko-srpska saradnja u matičinom duhu krajem prošlog i početkom ovog veka*, Novi Sad 1992.

Viktorija Kovač, Jana Radaković, *Vojvodina – miesto významných Sloveniek*, Доступно на: http://www.zenskestudije.org.rs/pdf/knjige/Vojvodina%20-%20miesto%20vyznamnych%20Sloveniek.pdf (преузето 14. 6. 2021).

Soňa Kovačevicová, *Ľudový odev v Hornom Liptove*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1955.

Eva Králiková, „Živena – muzeálna slovenská spoločnosť – slovenské národné múzeum (príspevok k 150. výročiu založenia spolku Živena)", *Zborník Slovenského národného múzea v Martine*, Etnografia 60, roč. CXIII, Martin 2019, 215–220.

Jozef Markov, *Slovenský ľudový odev v minulosti*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1955.

Војислав Мартинов, „Развој словачко-српских односа на простору Војводине током 'дугог' XIX века", у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад 2017, 91–146.

Војислав Мартинов, „Војвођански Словаци у Краљевини Југославији", у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини, Музеј Војводине*, Нови Сад, 2017, 147–167.

Г. С. Маслова, „Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX бб", *Восточнославянский этнографический сборник*, н. с., том XXXI, Москва 1956 , 577–599.

Zora Mintalová-Zubercová, „Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období 2. polovice 19. a l. polovice 20. storočia", *Zborník Slovenského národného múzea v Martine*, Etnografia 52, roč. cv, 2011 , 90–130.

Slobodan Naumović, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, „Filip Višnjić", Beograd 2009.

Viera Nosálová, *Ľudový odev v Heľpe a v Pohorelej*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1956.

Jarmila Pátková, *Ľudový odev v okolí Trnavy*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1957.

Andrej Polonec, „Augustové národné slávnosti v Martine a slovenské vyšívané košele", *Zborník Slovenského národného múzea*, roč, LXII, Martin 1968, 21–52.

Andrej Polonec, „Andrej Kmeť a národopisná muzeológia na Slovensku", *Zborník Slovenského národného múzea*, roč, LXII, Martin 1968, 69–76.

Катарина Радисављевић, „Српска сремска ношња", *Гласник Етнографског музеја*, Београд 2015, 23–61.

Катарина Радисављевић, *Стварање народне уметности: случај Покрета за истраживање народних текстилних рукотворина*, Музеј Војводине, Нови Сад, Етнографски музеј, Београд 2016.

Катарина Радисављевић, „Карактеристике народне ношње Словака у Војводини“, у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад 2017, 209–232.

Mary Ellen Roach-Higgins, Joanne B. Eicher, „Dress and Identity“, in: *Dress and Identity*, Roach-Higgins, Eicher, Johnson (ed.), Fairchild Publications, New York 2003, 7–18.

Zuzka Selecká, *Ľudové tkaniny z okolia Zvolena*, Osveta, Bratislava 1963.

Ján Sirácky, a kolektív, *Slováci vo svete 1*, Matica slovenská, Martin 1980.

Zuzana Stefanikova, „Slovak national costume and its role in the ethno-identification process“. *Civilisations*, 42 (1–5), 1993. Доступно на: http://civilisations.revues.org/2369. 2

Angela Finn, „Luxury fashion: The role of innovation as a key contributing factor in the development of luxury fashion goods and sustainable fashion design“, in: *Conference Proceedings 2011 Fashion and Luxury: Between Heritage and Innovation*, Institut Francais de la Mode (IFM), Paris 2011, 11–18.

Erik Hobsbom, Terens Rejndžer (ur.), „*Izmišljanje tradicije*“, Biblioteka XX vek, Beograd 2002.

Rebbeca Houze, *Textiles, Fashion, and Design Reform in Austria-Hungary Before the First World War: principles of dress*, Ashgate, London 2015.

Извори / Zdroje

Živena: zábavno-poučný časopis: orgán spolkov Živeny a Lipy, Turč. Sv. Martin 1910, 1912, 1914, 1917, 1918, 1924, 1939.

Drahotina Križko-Kardossova, *Vzorník krížikavého vyšívania ľudového v Honte na Slovensku*, Banská Bystrica 1926.

Drahotina Križko-Kardossova, *Slovenské vzory zo štyroch krajov Slovenska*, Banská Bystrica 1929.

Ján Podhradský, „75 rokov od založenia Ústredného spolku Československých žien v Juhoslávii“, *Národný kalendár na priestupný rok*, 1996 , 48–54.

Pavol, B. Sochaň, *Slovenské národnie ornamenty*, Turčiansky Sv. Martin , list 41–80.

Berta Sojkova, *Vzory vyšívání lidu Uhersko-Slovenského*, Olomouc 1908.

Madlenka Wanklová, *Moravský ornament I*, Olomouc 1888.

Madlenka Wanklová, *Moravský ornament II*, Vídeň 1890.

Madlenka Wanklová, *Moravský ornament III*, Vídeň 1891.

Madlenka Wanklová, *Moravský ornament rostlinný*, Brno 1904.

Веб-извори / Zdroje z internetu

https://witness2fashion.wordpress.com/tag/mens-shirt-development-history/

https://www.gentlemansgazette.com/tuxedo-black-tie-guide/vintage-evening-wear/evening-detachable-collar-shirts/

https://www.rbth.com/arts/332778-kosovorotka-russian-shirt

https://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/kosovorotka/

http://www.muchafoundation.org/en/timeline#!/en/timeline/alphonse-mucha-timeline/timeline_period/breakthrough-in-paris/exhibition/exhibition-of-works-by-the-painter-a-mucha;http://www.muchafoundation.org/en/timeline#!/en/timeline/alphonse-mucha-timeline/timeline_period/american-sojourn/event/mucha-travels-to-america

http://media.handweaving.net/DigitalArchive/books/wp_Chapter_14.pdf

Analýza výskumu z 21. storočia

Mgr. Marijan Pavlov, kustód etnológ

Na území Vojvodiny sa v prvej polovici 20. storočia ešte stále aktívne nosieval tradičný ľudový odev, ktorý bol spätý s roľníckou kultúrou. Pôvodné odevy, ktoré si Slováci priniesli z Hornej zeme, boli jednoduchšieho strihu a menej zdobené. Aj u iných národov v našom okolí bol odev v období 18. a 19. storočia menej farebne výrazný a odlišnosti u jednotlivých etník neboli natoľko badateľné. Boli obdobia, keď prichádzali veľké a výrazné zmeny nielen v politike, ale aj v móde. Prvá a druhá svetová vojna ovplyvnili aj vojvodinských Slovákov a ich vzťah k noseniu jednotlivých odevných prvkov. U mužov bola výrazná zmena v type odievania najmä po prvej svetovej vojne. Väčšina mladých ľudí opúšťa tradičný ľudový odev a začína nosiť modernejšie obleky, nohavice či iné časti odevu. Stredné a staršie generácie si svoj zaužívaný odev prevažne zachovali a často vynosili do konca života. Rozpadnutie sa Veľkého Uhorska a čin dobrovoľného pripojenia sa Vojvodiny ku Kráľovstvu Srbov, Chorvátov a Slovincov malo svoj prejav aj v odeve dolnozemských Slovákov. Podrobný opis mužského variantu tradičného sviatočného odevu máme detailne zaznamenaný vo výskumoch etnologičky Mily Bosićovej.[1]

V období po prvej svetovej vojne je zachytená zmena v jednej časti ľudového odevu a týka sa práve typu mužskej košele. Začiatkom 20. storočia boli nosené prevažne biele košele iba s drobným riasením, ažúrnou výšivkou, cez ktorú boli prepletené stuhové okrasy.

[1] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 145–181.

Анализа истраживања из 21. века

Маст. Маријан Павлов, кустос – етнолог

Традиционална народна одећа била је уско повезана са сеоском културом. У првој половини 20. века још увек је била активно ношена у руралним срединама на територији Војводине. Традиционални хаљеци које су Словаци донели из Горње земље били су једноставнијег кроја и мање украшени. Чак и код других народа на подручју данашње Војводине у 18. и 19. веку боје на одећи нису биле изражене а разлике у одевању појединих етничких група нису биле толико приметне. Периодично су долазиле велике и значајне промене не само у политици већ и у моди. Први и Други светски рат утицали су и на војвођанске Словаке и њихов однос према ношењу појединих делова одеће. Тада је дошло до значајне промене у начину одевања за мушкарце, посебно после Првог светског рата. Већина младих напустила је традиционалну народну одећу и почела да носи модернија одела, панталоне, као и друге делове савремене одеће. Средња и старија генерација и даље је углавном носила традиционалну одећу и често ју је користила до краја живота. Распад Аустроугарске и чин добровољног припајања Војводине Краљевини СХС рефлектовали су се и на одећу доњоземских Словака. Детаљан опис мушке варијанте традиционалне свечане одеће забележен је у истраживањима етнолошкиње Миле Босић.[1]

У периоду после Првог светског рата забележена је промена у једном делу народне одеће,

[1] М. Босић, Народна ношња Словака у Војводини, Војвођански музеј, Нови Сад 1987,145–181.

Muži v starších typoch košieľ. Kysáč, 1907. Rodinný archív M. Pavlova.

Мушкарци у старијој врсти кошуља. Кисач, 1907. Породични архив М. Павлова.

Podobné košele sa nachádzali aj v celom dolnom Uhorsku, bez ohľadu na národnostnú príslušnosť. Viditeľné rozdiely boli iba v malých detailoch, skôr regionálneho charakteru. Teritoriálne oddelenie dolnozemských Slovákov od svojej pravlasti a následné vytvorenie samostatného česko-slovenského a maďarského štátu vyvolalo potrebu u vojvodinských Slovákov prejaviť nejakým spôsobom svoju národnú identitu. Či to bolo už spontánne, alebo riadené, to nevieme zatiaľ potvrdiť, ale predpokladáme, že sa siahlo po odporúčaní veľkých národovcov (Hurban, Štúr, Hodža...), aby sa Slováci

која се односи управо на врсту мушке кошуље. Почетком 20. века углавном су се носиле беле кошуље са незнатним наборима и ажуром, кроз који су се преплетали украси од свилених трака. Сличне кошуље налазиле су се широм Доње земље, без обзира на националну припадност њихових носилаца. Видљиве разлике биле су више регионалне природе, и то само у детаљима. Територијално одвајање доњоземских Словака од домовине и накнадно стварање независне чешко-словачке и мађарске државе евоцирало је потребу код

prejavovali ako samostatný národ, a nie iba ako obyvatelia Uhorska. Implementácia týchto zmien vo výzore a výzdobe ľudového odevu nastala nielen na Dolnej zemi, ale i na Horniakoch. Viera Nosáľová uvádza, že vo väčšine slovenských regiónov „sa košele začali bohatšie zdobiť začiatkom 20. storočia, keď sa vyšíva okrem goliera a okolo rázporka i na manžetách".[2]

Na území Vojvodiny v tridsiatych rokoch 20. storočia postupne prešla do bežného používania modernejšia košeľa s vyšívaným, či tkaným predkom na hrudi, takzvaná predkavá košeľa. Starší typ košele už nebol natoľko atraktívny a časom zanikol v bežnom a sviatočnom použití. Ojedinelé odevné súčiastky takéhoto typu si zachovali jedine starší ľudia.

V pokračovaní textu sa nebudeme venovať historickému vývoju a rozboru jednotlivých odevných častí, ale poukážeme na súčasný stav tejto problematiky. Zameriame sa na výpovede informátorov a ich vedomosti, skúsenosti a mienku o súčasnom vnímaní a odievaní tradičnej mužskej košele. Uvedené výpovede sú zoradené do jednotlivých tematických skupín. Samotný výskum bol realizovaný na území celej Vojvodiny v prostrediach obývaných Slovákmi. Dotazníky v písomnej forme vyplnilo 70 respondentov vo vekovom rozpätí od 19 do 84 rokov. Zahrnuté sú tu i postrehy a skúsenosti autora (Marijan Pavlov) z rôznych terénnych výskumov a dlhodobých pozorovaní a účastí na rôznych kultúrnych a folklórnych podujatiach. Pri uvádzaní niektorých nárečových slov, či viet sú použité *kurzíva* a zjednodušená fonetická transkripcia, pri ktorej sú naschvál ponechané ypsilony, kvôli zvýrazneniu dolnozemskej mäkkej výslovnosti a tiež aj pivnickému nárečiu.

[2] Nosáľová, V.: Slovenský ľudový odev. Osveta 1983, Martin, s. 148.

војвођанских Словака да на неки начин изразе свој национални идентитет. Да ли је то било спонтано или контролисано, још није утврђено, али претпостављамо да је тада посегнуто за препоруком великих родољуба (Хурбана, Штура, Хоце...) да Словаци треба да се испољавају као независни народ, а не само као становници Угарске. Промене у изгледу и украшавању народне одеће догодиле су се не само у Доњој земљи већ и у северним крајевима. Вјера Носаљова наводи да су у већини словачких регија „кошуље почеле да се богатије украшавају почетком 20. века, када су везене не само на крагни и око прореза, већ и на манжетнама".[2]

Тридесетих година 20. века на територији Војводине постепено је ушла у употребу модернија кошуља са везеним или тканим пластроном на грудима, такозваним предоком, односно *преткава кошеља*. Старији тип кошуље више није био толико атрактиван и постепено је изашао из свакодневне и свечане употребе. Неки делови архаичне одеће очувани су једино код старијих људи.

У тексту који следи нећемо се фокусирати на развој и анализу појединих делова одеће, већ ћемо указати на тренутно стање везано за народну ношњу. Фокусираћемо се на изјаве информатора и њихово знање, искуство и мишљење о тренутној перцепцији и начину ношења традиционалне мушке кошуље. Према типу изјава, текст смо поделили у неколико тематских група. Само теренско истраживање спроведено је широм Војводине, у срединама у којима живе Словаци. Упитнике је, у писаној форми, попунило 70 испитаника од 19 година до 84 године. Такође су обухваћена запажања и искуства аутора (Маријана Павлова) стечена током разних теренских истраживања и дуготрајних посматрања, као и учешћа у разним културним и фолклорним догађајима. У тексту су курзивом обележене дијалекатске речи или реченице, које

[2] V. Nosáľová, *Slovenský ľudový odev*, Osveta, Martin 1983, 148.

Názvy tradičných mužských košieľ

Na ujasnenie niektorých pojmov sa najprv budeme zaoberať konkrétnym pomenovaním tradičných mužských košieľ vojvodinských Slovákov. Podľa výpovedí informátorov je evidentné, že staršie generácie túto problematiku vnímajú hlbšie a dávajú veci aj do rôznych kontextov. Vo viacerých prípadoch uvádzajú základné delenie nielen podľa názvu, ale primárne ich delia na sviatočné a pracovné, a následne ich zaraďujú do iných podkategórií. Z opačnej strany v niekoľkých prípadoch, najmä podľa súčasných poznatkov u najmladšej generácie, neexistuje špeciálny, či konkrétny názov tradičných mužských košieľ vojvodinských Slovákov.

Vo všeobecnosti sa výpovede informátorov z väčšiny slovenských vojvodinských osád zhodujú na dvoch základných kategóriách názvu: predkavá a slovenská košeľa. Existujú drobné variácie a obmeny, ktoré môžeme vnímať ako lokálne špecifické názvy.

- *predkavá košeľa*, alebo *košeľa s predkom*, *predková*
- *slovenská košeľa*, *slovenka*, alebo *slovenská vyšívaná košeľa*

V Pivnici je zachovaná ako osobitná kategória *zefírová kripindlová košela*. Termín *slovenka* je špecifický najmä pre Selenču, kde bolo toto jednoznačné a zdôraznené označenie vo všetkých prípadoch výpovedí informátorov.

„Slovenské“[3], alebo „slovenské vyšívané“ košele, ešte inak občas nazývané aj slovenky patria chronologicky k najmladším. V literatúre, ktorá bola publikovaná

[3] Nemyslí sa na Slovenskú republiku, ale na slovenské – vojvodinské.

су транскрибоване на српски језик. Оригинални термини могу се пронаћи у паралелној словачкој верзији текста.

Називи традиционалних мушких кошуља

Да бисмо појаснили неке појмове, прво ћемо се позабавити специфичним именовањима традиционалних мушких кошуља војвођанских Словака. На основу изјава информатора може се закључити да старије генерације шире сагледавају ово питање и проблем стављају у различите контексте. Неколико информатора не само што је навело основну поделу кошуља према називу већ је поменуло и поделу на свечане и радне, а затим их сврстало и у друге поткатегорије. С друге стране, а према неким изјавама, посебно онима које су дали припадници најмлађе генерације, не постоји посебан, специфичан или конкретан назив за традиционалне мушке кошуље војвођанских Словака.

Информатори из већине словачких војвођанских насеља слажу се око две основне категорије односно два основна назива кошуља: предокова (слов. *predkavá*) и словачка (слов. *slovenská*). Постоје мање варијације, које можемо схватити као локалне специфичне називе:

- предокова кошуља или кошуља с предоком;
- словачка кошуља, *словенка* или словачка везена кошуља.

У Пивницама је очувана *зефирова крипиндлова кошела*, и то као посебна категорија. Назив словенка специфичан је за Селенчу, где су сви

Mládenci Folklórneho súboru Petrovčan v rôznych typoch košieľ. Hložany, 2018. Foto: Igor Bovdiš.

Младићи Фолклорне групе Петровчан у разним врстама кошуља. Гложан, 2018. Фото: Игор Бовдиш.

na základe výskumov z druhej polovice 20. storočia, nebolo celkom jasne a jednoznačne rozdelené a diferencované pojmovo, čo je presne slovenská (či slovenka) a čo predkavá košeľa. Uvádza sa, že sa nosievala paralelne v období po druhej svetovej vojne, kým sa postupne nezachovala iba ako súčasť kostýmov folklórnych skupín.[4]

Ďalšie typy delenia a zároveň aj názvy košieľ sa v súčasnosti[5] uvádzajú takto:

[4] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 150.

[5] Podľa terénneho výskumu o tradičných mužských košeliach vojovdinských Slovákov, z roku 2020, výskumník: Marijan Pavlov

информатори недвосмислено истакли тај назив.

Словачке[3] или словачке везене кошуље, које се понекад називају и словенке, хронолошки су најмлађе. У литератури објављеној на основу истраживања из друге половине 20. века није егзактно дефинисано шта је словачка кошуља (или словенка), а шта кошуља с предоком, нити је извршена њихова јасна подела. У тој литератури се пак наводи да су се ове кошуље паралелно носиле

[3] Мисли се на кошуље Словака у Војводини, а не Словака у Републици Словачкој.

- podľa materiálu plátna (*porchétová, flanierová, zefírová, kripindlová, baršanová hladká, alebo rezíkavá, šeňja, pamoková, žitkavá, biela* a podobne...),
- znázornená výzdoba (*kohútikavá*, *kvjetkavá*...)
- technika ozdobovania (*vyšívaná*, *s vyšívaným predkom*, *vyšívaná naplno*, *štikuvaná*)
- miesto, poloha výzdoby (*cez pľecja*, *ramjenková*)
- príležitosť obliekania (pracovná – *šeňja*, *robotná, lálovská, do poľa, do viňici, košúľac*)
- iné (*Jánošíkova, košeľa s vačkom, kickavá, s kickami, krojová košeľa, bjela gu širokým gatom*)

Špecifické označenie niektorých typov košieľ sme zaznamenali z Aradáča. Tak je napríklad daný názov podľa celkového výzoru. Okrem všeobecne známych (*vyšívaná košeľa, košeľa s predkom, či predkavá košeľa*) zvláštne pomenovanie je *košeľa cez pľecja*, ktorej sa viazal výstrih na hrudi šnúrkou a kickami. Niekde je uvádzaná aj ako *Jánošíkova košeľa*. Iný typ je zase *košeľa s vačkom*. Táto má namiesto vyšívaného predku minimálne štyri gombíky, ktoré pod sebou majú prišitý „obdĺžnik", takzvaný vačok.

Starší typ košele

Materiály, ktoré sa používali v odievaní dolnozemských Slovákov, boli rôzne a hlavne sa riadili hospodárskou vyspelosťou a rozvojom prostredia. V týchto končinách bol ľud orientovaný prevažne na poľnohospodársku činnosť a pre svoju existenciu bol často se-

у периоду после Другог светског рата, све док постепено нису постале само део ношње фолклорних група.[4]

Поделу осталих кошуља, као и њихове називе, извршили смо на основу сазнања добијених током теренског истраживања о традиционалним мушким кошуљама војвођанских Словака обављеног 2020. године[5], и то на следећи начин:

- према материјалу од којег су шивене (*порхетова, фланјерова, зефирова, крипиндлова, баршанова глатка или резикава* (са рељефним пругама), *шењја, памокова, житкава, бјела* и слично ...),
- према орнаменту – *кохућикава* (петао), *квјеткава* (цветић...),
- према техници украшавања – *вишивана* (везена, са везеним предоком, пун вез, штикована),
- према месту украса – *цез пљецја* (преко рамена, рамјенкова),
- према намени облачења – радна (*працовна – шењја*, *роботна*, *до поља*, *до вињици*, *кошуљац*),
- остало (*Јаношикова*, *кошеља с вачком* (џепом), *кицкава* (са гомбама), *кројова* (костимска), *бјела гу широким гатом* (бела уз широке гаће)).

Специфичан назив за једну врсту кошуља забележили смо у Арадцу, где постоје називи према целокупном изгледу кошуље. Поред познатих назива

[4] М. Босић, Народна ношња Словака у Војводини, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 150.

[5] Реч је о теренском истраживању везаном за традиционалне мушке кошуље војвођанских Словака обављеном 2020. године (истраживач: Маријан Павлов).

bestačný. Samostatne si dokázal vyprodukovať obilie, hydinu, dobytok, náčinie, náradie, ale i odevné súčiastky. Do polovice 20. storočia bola takmer v každej domácnosti produkcia konopí a ich následné spracovanie. Nite sa spriadali a triedili podľa akosti. Hrubé sa používali na hospodárske potreby – vrecia, prikrývky na kone, seno a podobne – nazývané *poňvi* (z maďarčiny – plachta) až po tie jemnučké, z ktorých sa robilo ošatenie a bielizeň. Z hrubších konopných vlákien sa robili na krosnách plátna, ktoré sa zošívali do plachiet na posteľ, obliečok a pod. Takéto konopné nite sa používali až do 70. rokov 20. storočia ako útka pri tkaní a osnova bola z kúpenských bavlnených nití.[6] Podomácky vyrobené, čisto konopné plátno, sa nazývalo *šeňje*, alebo *šeňvo plátno* a kombinované s bavlnou bolo *pološeňje*, *pološeňvo plátno*. Pôvodne bolo konopné, domáce plátno používané na šitie každodenného základného odevu, ako bol rubáč, gaty, oplecká, mužské košele a často je z neho šitý aj iný odev.[7]

Medzi najstarší typ mužského odevu patrí biela košeľa zo *šeňiho* plátna, ktorá sa nosila k širokým *gatám*. Toto bol základný odev, ktorý sa nosil priamo na telo, a to najmä v lete. V zime tiež, ale *gaty* sa nosili najprv spodné, užšie, ktoré boli tkané z dvoch, alebo troch *polov*[8] plátna. Začiatkom 20. storočia sa začali nosiť aj štofové nohavice, ale hlavne u majetnejších ľudí. Biela košeľa sa zachovala s rôznymi obmenami v bežnom odievaní približne do 60. rokov 20. storočia. Neskôr tradičné košele boli nosené iba príležitostne. Obliekali sa ku civilným oblekom, alebo ako súčasť kroja pri folklórnych vystúpeniach súborov, eventuálne pri slávnostných príležitostiach, či obradoch.

[6] Informácia z terénneho výskumu ohľadom krosien a tkania v Báčskom Petrovci, v roku 2020, M. Pavlov.

[7] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 73.

[8] tradičná miera látky – jedna pola plátna je približne 55 až 60 cm – závisí od šírky krosien, mohla byť aj širšia.

– везена кошуља, кошуља с предоком или предокова кошуља, забележен је и назив – *кошеља цез пљеција* (кошуља преко рамена). Код те кошуље отвор на грудима везивао се траком и гомбама. Негде се помиње и као *Јаношикова кошеља*. Друга врста је *кошеља с вачком* (кошуља са џепом). Код овог типа кошуље се, уместо везене предње стране, налазе најмање четири дугмета, испод којих је ушивен „правоугаоник“, такозвани џеп.

Старији тип кошуље

При изради одеће доњоземских Словака користили су се разни материјали, што је углавном било одређено економским приликама и развијеношћу средине. У Војводини људи су се углавном бавили пољопривредом, а сопственим радом су задовољавали све своје потребе. Гајили су житарице, живину, стоку, самостално израђивали поједине алате и оруђа, па чак и делове одеће. До средине 20. века готово свако домаћинство је активно узгајало конопљу и вршило њену прераду. Нити су се упредале и сортирале по квалитету. Груба нит коришћена је у домаћинству – за израду џакова, покривача за коње, сено и слично – који су називани *пољве* (из мађарског плахта). Од финијих нити израђивала се одећа и постељина. Од дебљих влакана кудеље ткала су се платна на разбоју, која су се спајала и сашивала у веће чаршаве за кревет, постељину и др. Као потка у ткању предиво од кудеље коришћено је до 70-их година 20. века, а основа је шивена од куповног памучног предива.[6] Домаће платно од чисте кудеље називало се *шењје*

[6] Реч је о теренском истраживању везаном за разбој и технике ткања у Б. Петровцу обављеном 2020. године (истраживач: Маријан Павлов).

Domáce konopné plátno sa zo začiatku používalo hlavne na výrobu základného odevu. Používali sa rovné časti plátna, ktoré sa následne zošívali. V prípade košele to bol tvar takzvaného *ponča*, s dierou v strede plátna na hlavu, k čomu sa iba pridali rukávy. Na území Vojvodiny to boli podľa literatúry[9] *košele na žinku*. Takéto košele sa nám v origináli nezachovali. Nosievali sa do konca 19. storočia, kde ich vystriedal podobný typ košele nazývaný *košeľa zo záplatami*, alebo *košeľa na laty*. Názov je odvodený od kusov látky, ktoré sú našité na ramennú časť a volajú ich *podplaty*, *laty*, alebo *záplaty*. Takýto typ košieľ si začiatkom 21. storočia z nášho výskumu nepamätali ani tí najstarší respondenti (71- až 84-roční).[10]

Následne uvedieme opisy výzoru, farieb, materiálu, techniky výroby a výzdoby, spôsob obliekania a príležitosti nosenia tradičných košieľ u Slovákov vo Vojvodine, získané z terénneho výskumu, podľa vedomostí a vnímania informátorov v súčasnosti (do 20. rokov 21. storočia). Prvky, ktoré sú spoločné a veľmi podobné, opíšeme všeobecne pre všetky slovenské vojvodinské prostredia. Jedinečné a špecifické prípady uvedieme osobitne aj s názvom lokality.

Pracovné, alebo čisté biele košele, sú vo všeobecnosti širšieho strihu, v tvare zvona, čo ľudia interpretujú ako pohodlnú, či *komótnu* košeľu, v ktorej je možné s ľahkosťou pracovať. Prevažne sú robené z konopného, prípadne polokonopného plátna (v Kovačici nazvaného aj *cvernovo plátno*). Výstrih pre hlavu je na hrudi, približne 15 cm dlhý. Zapína sa zvyčajne tromi malými gombíkmi, často bielej alebo striebornej farby. Na protiľahlej strane sú prišité ušká polookrúhleho tvaru, vyrobené zo spletených nití alebo tenučkého plátna. Rukávy sú dlhé a na konci majú manžety, nazývané *zápeske*, alebo

[9] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 148.

[10] Informátori: ženy vo veku 74, 73, 78 rokov a muž 81 r., S. Pazova; ženy vo veku 71, 73 rokov, Selenča; ženy vo veku 80, 84 rokov, Kysáč; zaznamenané v máji 2020.

или *шењво платно*, а у комбинацији са памуком *полошењје*, *полошењво платно*. Првобитно се од домаћег кудељног платна правила свакодневна основна одећа, која се носила до тела – попут рубача, гаћа, оплећка и мушких кошуља, а често су од њега шивени и други делови одеће.[7]

У најстарије врсте мушке одеће спада бела платнена кошуља од такозваног *шењјег* платна, која се носила са широким белим гаћама. Та бела кошуља и беле гаће (словачки *гати*) чинили су основну одећу, која је ношена директно до тела, нарочито лети. Она је, такође, ношена и зими, с тим што су испод широких гаћа ношене уже гаће, које, су биле ткане од две или три *поле*[8] платна. Почетком 20. века почеле су се носити панталоне од штофа, нарочито код имућнијих људи. Разне варијанте беле кошуље очуване су у свакодневном одевању до 60-их година 20. века. Касније су се традиционалне кошуље носиле само повремено, у свечаним приликама или током различитих церемонија, најчешће са грађанским оделима или као део костима фолклорних група.

Домаће платно од кудеље у почетку се углавном употребљавало за производњу основне одеће. Коришћени су равни делови платна, који су затим сашивани. У случају кошуље, основни облик био је такозвани пончо, са отвором у средини платна за главу, којем су само додати рукави. Према литератури,[9] на простору Војводине такве кошуље називане су *кошеље на жинку*. За сада није познато да је негде сачуван примерак такве кошуље. Оне су ношене до краја 19. века, када их је заменила слична врста кошуље, која се назива *кошеља зо заплатами*

[7] М. Босић, *Народна ношња Словака у Војводини*, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 73.

[8] Традиционална мера за платно – једна *пола* (половина), уобичајене ширине 55–60 цм, што зависи од ширине разбоја; може бити и више.

[9] М. Босић, *Народна ношња Словака у Војводини*, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 148.

obavčoky. Široké sú približne 5 cm a zapínajú sa jedným gombíkom.

Biele košele takéhoto tvaru a strihu, ktoré boli nosené pri sviatočných príležitostiach, boli z pološeňieho, alebo neskôr z kúpenského bavlneného plátna. V prednej, hornej časti na hrudi sa vytvárali okrasy z drobno riaseného plátna (*zámiky*, *šlofrok*), prípadne sa prišívali aj kúpenské pásky s nazubeným okrajom (v Pivnici *kripindla*). Aj v súčasnosti informátori majú poznatky o takýchto typoch košieľ.[11] Ozdobné detaily v Aradáči uvádzajú ako *náročné falty*, *fodrošky – záhyby*, *zámiky*, a v Selenči je to *plátenko*. Výraznejšou ozdobou často bývali strieborné, alebo sklenené, gombíky, častokrát každý inej farby. Rukávy týchto košieľ sú pomerne široké. V hornej časti pri pleci sú husto nazberané a prišité. V dolnej časti sú tiež nariasené a ukončené manžetou, ktorú v súčasnosti poznajú ako *zápesky* (Kovačica), *obavčok* (Aradáč, Padina, Hložany), *lenčeky* (Laliť), inde v Báčke nie je zaužívaný špecifický názov, skôr sa používa opisný tvar – okolo zápästia a manžety. Takýto typ košieľ nebol typický iba pre Slovákov, ale ho nosievali aj ostatní sedliaci, nielen vo Vojvodine, ale aj v celej Panónskej nížine[12]. K takejto košeli širokého strihu patria aj široké *gaty*, pracovná, alebo sviatočná *keteňa*, či zástera, *prusľak*, šatka okolo krku (zväčša čiernej farby)[13] a *kalap*.

[11] Informácie od rôznych informátorov z Vojvodiny, z dotazníka v písomnej forme z roku 2020.

[12] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 149.

[13] Radisavljević, K.: Karakteristike narodne nošnje Slovaka u Vojvodini. Iza gora i dolina: tri veka Slovaka u Vojvodini. Muzej Vojvodine 2017, Novi Sad, s. 212.

(са закрпама) или *кошеља на лати*. Име је изведено из назива за комаде тканине који су пришивани на рамена – *подплати*, *лати* или *заплати* (закрпе). Тај тип кошуље почетком 21. века нису познавали ни најстарији информатори (од 71 до 84 године) из нашег истраживања.[10]

У тексту који следи описаћемо изглед, боје, материјале, технике израде и украшавање традиционалних кошуља Словака у Војводини, као и начин њиховог облачења и могућности ношења, и то на основу резултата добијених теренским истраживањима, односно познавања и перцепције данашњих информатора (до 20-их година 21. века). Заједнички и врло слични елементи кошуља биће описани уопштено – за сва словачка војвођанска окружења. Посебни и специфични случајеви биће наведени индивидуално, са конкретним називом локације порекла.

Радне или чисте беле кошуље углавном су широке, у облику звона, те их информатори углавном описују као удобне и комотне кошуље, у којима је могуће радити с лакоћом. Углавном су израђене од платна од кудеље или кудеље и памука (у Ковачици се оно назива *цверново платно* – платно од конца). Изрез за главу је на грудима, а дугачак је око 15 цм. Обично се затвара помоћу три мала дугмета беле или сребрне боје. На супротној страни ушивене су ушице полукружног облика, од плетених нити или танке тканине. Рукави су дуги и на крају имају манжетне, које се називају *запеске* или *обавчоки*. Ширине су око 5 цм и закопчавају се једним дугметом.

Беле кошуље овог облика и кроја ношене су у свечаним приликама. Прављене су од полукудељног, а касније од купљеног памучног платна. У горњем делу груди израђивани су украси од фино набраног платна (*замики*, *шлофрок*), или су на њих нашиване

[10] Информатори: жене од 74, 73, 78 година, мушкарац од 81 година из С. Пазове; жене од 71, 73 године из Селенче; жене од 80, 84 године из Кисача; записано у мају 2020.

Košeľa s bielou výšivkou a stužkami. Etnografická zbierka MVS inv. č. 63, kat. č. 39.
Кошуља са белим везом и тракама. Етнографска збирка МВС инв. бр. 63, кат. бр. 39.

Novší typ košele

Obdobie na prelome 19. a 20. storočia bol čas zmien a inovácií. V tomto období mužský odev vojvodinských Slovákov takmer nemá etnické osobitosti.[14] V tomto čase sa mení aj štýl a druh sviatočnej košele, ktorá sa nosila paralelne s inými typmi. Takáto košeľa sa najčastejšie nazýva *košeľa s predkom*, a nosila sa aj košeľa s otvorom na prednej časti hrudníka, ktorá je strihom upravená na ramenách, s malým spusteným golierikom

[14] Radisavljević, K.: Karakteristike narodne nošnje Slovaka u Vojvodini. Iza gora i dolina: tri veka Slovaka u Vojvodini. Muzej Vojvodine 2017, Novi Sad, s. 222.

купљене траке назубљеног руба (у Пивницама *крипиндла*). И данас информатори знају за ове крипиндлове врсте кошуља.[11] Декоративни детаљи се у Арадцу називају *нарочне фалти* (захтевни набори), *фодрошки*, *замики* (набори), а у Селенчи *платенко*. Сребрни или стаклени дугмићи, најчешће различите боје, били су истакнути украси на мушкој кошуљи. Рукави тих кошуља прилично су широки, те су на рамену густо набрани. У доњем делу су, такође, набрани и завршени манжетном, коју информатори називају *запески* (Ковачица), *обавчок* (Арадац, Падина, Гложан), *ленчеки* (Лалић); другде у Бачкој нема одређеног назива, већ се користи описни назив – око зглобова и манжете. Оваква кошуља није била

[11] Подаци од разних информатора из Војводине; писмени упитник из 2020. године.

a nenariasenými rukávmi na pleciach.[15]

Iný variant prvotných košieľ s predkom bol šitý z dvoch polovíc kúpenského jemného plátna. Otvor pre hlavu je umiestnený na ľavom pleci a zapína sa tromi, až piatimi gombíkmi, pričom dva sú zvyčajne priamo na stojatom golieri. Plátno je nariasené v prednej časti, ako i vzadu, pričom to nepôsobí rušivo, ani široko, z dôvodu tenkého a jemného plátna. Rukávy sú dlhé, užšie a v ramennej časti prišité bez riasenia. Ukončené sú širokou manžetou, zapínajúcou sa na jeden gombík. Predná časť – *predok* je zdobený širokou čipkou (*šľinger*), cez ktorej dierky sú pretiahnuté hodvábne pestrofarebné stužky. Podobným štýlom je zdobený i stojatý golier.

Tieto typy košieľ nezažili veľkú slávu, ani rozmach, v tradičnom odeve vojvodinských Slovákov, ale predstavujú významnú spojku medzi jednoduchou bielou a parádnou pestrofarebnou košeľou s predkom. Spoločné prvky na predchádzajúcich a týchto košeliach sú hlavne viditeľné na riasení pod predkom a na chrbtovej časti.

Podobný typ košieľ je zachovaný i v súčasnosti v Pivnici a spomenula ho aj jedna informátorka:[16] „*Zefirové – celé bíle, čisto bíle. Predek - to sa volali košele zefirové s pretkom, z každej strany gombičká, faltičky a bílá drobná kripindla. Gombičky boli sklenené rôzno farebné – farby boli červená, zelená a svetlá.*“ V niekoľkých prípadoch sa zmienili o čistej bielej, ale vyslovene ako o pracovnej. Predpokladáme, že sa v ich kolektívnej pamäti nezachovali spomienky na toto krátke odobie, keď sa nosievali. Generácia, ktorá ich priamo nosila, si obľúbila neskoršie modely, eventuálne prešla k noseniu kúpenských konfekčných košieľ. Málo takýchto košieľ je zachovaných aj v súkromných zbierkach, prípadne ich môžeme stretnúť a vidieť iba v muzeálnych zbierkach[17].

V súčasnosti sme nezaznamenali ani slovný

[15] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 150.

[16] Informátorka: staršia žena, Pivnica, zaznamenané v máji 2020.

[17] Predmet v Etnografickej zbierke Múzea vojvodinských Slovákov inv. č. 63 (Kat. č. 39).

типична само за Словаке већ су је носили и други сељаци, и то не само у Војводини већ и у читавој Панонској низији.[12] Поред тако широко кројене кошуље, носиле су се широке гаће (*гати*), радна или свечана кецеља (*кетења, засћера*), прслук (*прусљак*), марама око врата (углавном црна)[13] и шешир (*калап*).

Новији тип кошуље

Крај 19. и почетак 20. века било је време промена и иновација. У том периоду мушка одећа војвођанских Словака није имала готово никаквих етничких особености.[14] Међутим, након тог преломног периода мења се и стил и врста свечаних кошуља, које су ношене паралелно са другим врстама. Та нова кошуља у словачком језику најчешће се назива *кошеља с предком* (кошуља са предоком). Носила се и кошуља са отвором на грудима, кројена на раменима, са малим спуштеним оковратником и рукавима набраним на раменима.[15]

Друга варијанта кошуље с предоком шивена је од две половине куповног финог платна. Отвор за главу налазио се на левом рамену, а закопчавао се помоћу три до пет дугмића, од којих су два обично била на усправном овратнику. Иако је платно набрано на предњој страни, као и позади, то није

[12] М. Босић, *Народна ношња Словака у Војводини*, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 149.

[13] К. Радисављевић, „Карактеристике народне ношње Словака у Војводини“, у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад 2017, 212.

[14] К. Радисављевић, „Карактеристике народне ношње Словака у Војводини“, у: *Иза гора и долина: три века Словака у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад 2017, 222.

[15] М. Босић, *Народна ношња Словака у Војводини*, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 150.

variant, ktorý sa týka zimného variantu šitého z vlny, ktorú uvádza M. Bosićová ako *mondolová* z Báčskeho Petrovca.[18]

Košele s predkom, alebo často nazývané *predkavé* košele, majú farebne zdobenú výšivku na hrudníku. Podobne ako aj ich predchodkyne sú vo všeobecnosti širšieho strihu, čo ľudia vo viacerých výpovediach interpretujú ako pohodlnú, či *komótnu* košeľu. Prevažne boli z kúpenského plátna, prípadne z *pološeňiho*, zriedkakedy z čistého konopného. V období 20. rokov boli jemné plátna, na sviatočné košele dostupné vo všetkých lokalitách. Najčastejšie boli dovážané z Budapešti, či Viedne a distributéri boli zvyčajne židovskí obchodníci.

Špecifický názov týkajúci sa materiálu je zaznamenaný v Banáte, konkrétne v Kovačici a Padine[19]. *Cvernovo plátno* je uvedené ako *staroverskvo*, čisté bavlnené plátno, ktoré bolo tkané základnou tkacou väzbou z jemných nití. Najčastejšie bolo kúpenské, vo výnimočných prípadoch mohlo byť tkané aj v domácnosti.

V niekoľkých prípadoch informátori uviedli ľanové plátno ako materiál na košeľu[20]. V tomto prípade existuje možnosť nesprávnej identifikácie a pravdepodobne ide o čisté konopné, alebo polokonopné, kombinované plátno s bavlnou. V jednom prípade dokonca je uvedené: *šeňie - ľanovo plátno*, čo pravdepodobne nie je správne definované[21]. Podľa skúseností z terénnych výskumov sa ľanové tkaniny v lokalite Vojvodina iba veľmi zriedka nachádzajú. Ak bola ľan použitá, tak to bolo v období pred 19. storočím, pretože sa ani z výskumov zo 70. rokov 20. st. na spracovanie ľanu, nepamätajú ani najstarší výskumníci, dokonca nemáme zachované ani

[18] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s 150.

[19] Informátor: muž vo veku 65 r., Kovačica, z mája 2020.

[20] Informátorka: žena vo veku 30 rokov, Padina, ženy vo veku 56, 25 rokov, Kulpín, ženy vo veku 42, 57, 66 rokov, B. Petrovec, žena vo veku 32 rokov, Hložany, zaznamenané v máji 2020.

[21] Informátor: muž vo veku 65, Kovačica, z mája 2020.

кварило целокупан изглед, јер је оно било танко и фино. Рукави су дугачки, ужи и ушивени у раменима, без набирања. Завршени су широком манжетном, која се закопчава једним дугметом. Предњи део – предок, украшен је широком чипком (*шљингер*), кроз чије рупе се провлаче свилене разнобојне траке. Усправни овратник украшен је у сличном стилу.

Поменуте врсте кошуља нису биле популарне у традиционалној одећи војвођанских Словака, али представљају важну везу између једноставне беле кошуље и парадне кошуље са шареним предоком. Заједнички елементи претходних и ових кошуља углавном су видљиви на наборима испод предока и на леђима.

Слична врста кошуље и данас је сачувана у Пивницама. Споменула ју је једна информаторка:[16] „Зефирне – целе беле, чисто беле. *Предек* – тако су се звале *зефирове с претком*, са дугмићима на свакој страни, наборима и бела ситна крипиндла. Дугмићи су били стаклени различитих боја – боје су биле црвена, зелена и плава“ (*Zefirové – celé bíle, čisto bíle. Predek – to sa volali košele zefirové s pretkom, z každej strany gombičká, faltičky a bílá drobná kripindla. Gombičky boli sklenené rôzno farebné – farby boli červená, zelená a svetlá*). Неколико информатора помињало је чисто белу кошуљу, али изричито као радну. Претпостављамо да се код њих није сачувало сећање на кратак период када се носила таква кошуља. Генерација која их је носила наклонила се каснијим моделима, евентуално прелазећи на ношење готових купљених кошуља. Мало је таквих белих кошуља сачуваних у приватним колекцијама, али их можемо срести и видети у музејским збиркама.[17]

У току последњих истраживања нисмо забележили назив за зимску варијанту кошуље,

[16] Информаторка: старија жена из Пивница; забележено у мају 2020.

[17] Предмет у Етнографској збирци Музеја војвођанских Словака, инв.бр. 65.

Tanečníci v rôznych typoch tanečných kostýmov. 2. polovica 20. storočia. Báčsky Petrovec. Historická zbierka MVS, inv. č. 3243.

Играчи у различитим врстама фолклорних костима. 2. половина 20. века. Бачки Петровац. Историјска збирка МВС, инв. бр. 3243.

odevné súčiastky z domáceho ľanového plátna.[22]

Typ košieľ, nazývaných *slovenské košele*, alebo *slovenky* patrí vývojovo k najmladším. Od 20. rokov 20. storočia sa postupne začal mužský odev modernizovať a prijímal mestské prvky. Takýto typ košele sa nosieval paralelne s *predkavou* košeľou, často sa nevedelo presne odhadnúť, o akú košeľu presne ide, keď sa povedalo *slovenka*, dokonca niekedy i *Jánošíkova* košeľa. Slovenská vyšívaná košeľa bola často jediným prvkom v mužskom odeve, ktorý by mohol upriamiť pozornosť na konkrétnu národnostnú identitu nositeľa. Ľudové prvky na rôznych typoch košieľ boli sprostredkované lokálnou slovenskou inteligenciou, a prenikli do slovenských osád vo Vojvo-

[22] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 204.

шивену од вуне, коју М. Босић помиње као мондолова из Бачког Петровца.[18]

Кошуље с предоком, често називане *преткаве кошеље*, имају вишебојни украсни вез на грудима. Као и кошуље пре њих, оне се углавном шире, те их је неколико информатора описало као удобне или комотне кошуље. Углавном су прављене од купљеног платна (памучног), или полокудељног домаћег, а ретко од чистог кудељног платна. Двадесетих година прошлог века фино платно за свечане кошуље било је доступно у свим војвођанским местима. Најчешће је увожено из Будимпеште или Беча, а дистрибутери су обично били јеврејски трговци.

[18] М. Босић, *Народна ношња Словака у Војводини*, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 150.

dine z materskej krajiny ako prejav „národotvorných“ hnutí.[23] Tento typ košieľ nemá presne predpísanú formu ani výzdobu a je pomerne vysoko štylizovaný. Základné a všeobecné prvky sú: výšivka na ramennej časti, pod hrdlom výstrih, ktorý sa zvezuje šnúrkou, často ozdobenou kickami, prípadne stužkou. Rukávy mohli byť voľné, široké so strapcami, alebo s manžetou a vyšívané, najčastejšie krížikovou technikou. Aj podľa výpovedí informátorov bolo by veľmi zložité hľadať nejakú ustálenú normu, schému a snažiť sa to nejakým spôsobom zaškatuľkovať. Opisy sú rôzne a tak ich aj uvádzame pri ich ďalšom spomínaní.

Takzvané slovenky – boli vysoko štylizované, a nemali presne predpísanú (tradičnú) formu. V období

У Банату, а пре свега у Ковачици и Падини, забележен је један специфичан назив за врсту материјала од којег се праве кошуље.[19] *Цверново платно* (платно од конца) описано је као *староверско*, чисто памучно платно, које је ткано основним ткањем од финих нити. Најчешће је било куповано, а у изузетним случајевима могло се ткати и у домаћинству.

Неколико информатора навело је лан као материјал за кошуље.[20] Вероватно је реч о нетачној идентификацији, односно вероватно је у

Košeľa s tkaným predkom. Etnografická zbierka MVS, inv. č. 44, kat. č. 1.

Кошуља са тканим предоком. Етнографска збирка МВС, инв. бр. 44, кат. бр. 1.

[23] Botík J.: Slováci vo Vojvodine. Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, Nový Sad 2016, s. 154.

[19] Информатор: муж од 65 година из Ковачице; забележено у мају 2020.

[20] Информаторка: жена od 30 година из Падине, жена од 56, и 25 година из Кулпина, жена од 42, 57 и 66 година из Б. Петровца, жена од 32 година из Гложана; забележено у мају 2020.

socializmu, najmä od 60. rokov, keď bola snaha všetko zjednocovať, často sa vo folklórnych skupinách siahalo až po bizarných odevných kombináciách, ked boli moderné štofové nohavice, moderný opasok, topánky a akási štylizovná košeľa, ktorá mala symbolizovať národnú identitu vojovdinských Slovákov. Iná krajnosť bola spôsobená importovaním odevných prvkov z Hornej zeme. V mužskom odeve to boli hlavne biele nohavice so štikovanou vojenskou ozdobou na stehne, ktorá bola zaužívaná na východnom Slovensku. K tomuto sa zvyk-

Tanečníci Kultúrno-osvetového spolku Jednota, muž v červenej košeli s predkom. Hložany, 2018. Foto: Igor Bovdiš.

Играчи Културно просветног друштва Једнота, мушкарац у црвеној кошуљи са предоком. Гложан, 2018. Фото: Игор Бовдиш.

питању чисто кудељно или полукудељно платно, комбинованом са памуком. Један информатор чак помиње *шењје* – ланено платно, што вероватно није тачно.[21] Према искуству са теренских истраживања, можемо закључити да се ланене тканине врло ретко могу наћи на простору Војводине. Ако је коришћен лан, то је било пре 19. века, јер се чак ни најстарији саговорници односно информатори из истраживања спроведених 70-их година 20. века нису сећали прераде лана, а нису ни сачувани одевни предмети од ланеног платна.[22]

Хронолошки гледано, тип кошуља названих *словенске кошеље* (словачке) или *словенке* један је од најмлађих. Од 20-их година 20. века мушка одећа постепено се модернизовала и прихватала урбане елементе. *Словенска кошеља* носила се паралелно са кошуљом с предоком. У многим случајевима, односно на основу многих изјава у којима је поменута *словенка* а понекад чак и *Јаношикова кошеља*, није било могуће утврдити о којој се кошуљи тачно ради. Словачка везена кошуља често је била једини елеменат мушке одеће који је могао скренути пажњу на национални идентитет њених носилаца. Локална словачка интелигенција посредовала је при продору народних елемената са разних врста кошуља у словачка насеља у Војводини из матичне државе као манифестације покрета „стварања нације“[23]. Словачка везена кошуља нема строго прописану форму украшавања. Основни и заједнички елементи кроја и декорације су: вез на раменом делу, изрез испод врата везан трачицом или гајтаном, често украшен *кицкама* (гомбама) или позамантеријском траком. Рукави могу бити лабави, широки, са ресама

[21] Информатор: муж од 65 година из Ковачице; забележено у мају 2020.

[22] М. Босић, *Народна ношња Словака у Војводини*, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 204.

[23] J. Botík, *Slováci vo Vojvodine*, Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, Nový Sad 2016, 154.

Košeľa so štikovaným predkom. Etnografická zbierka MVS, inv. č. 43. Foto: Marijan Pavlov.

Кошуља са штикованим предоком. Етнографска збирка МВС, инв. бр. 43. Фото: Маријан Павлов.

li dievčatá obliekať do kyjovského ľudového kroja[24], ktorý našťastie koncom 20. storočia sa prestal postupne používať ako symbol slovenskej národnej identity vo Vojvodine. Vo výskume[25] sa zo sedemdesiat opýtaných respondentov ani jeden nezmienil o takomto variante tradičného ľudovéko odevu, aj keď ho doma ešte majú odložený.

или са манжетном и везени покрстицом. Према закључцима добијеним од информатора, врло тешко је било наћи устаљену форму или шему и покушати на неки начин систематски дефинисати тачан изглед овог типа кошуље. Описи су врло различити, а тако их и наводимо даље у тексту.

Такозване *словенке* биле су високо стилизоване и нису имале тачно прописану (традиционалну) форму. У периоду социјализма, посебно од шездесетих година прошлог века, када се настојало све ујединити, па чак и ношњу, фолклорне групе често су посезале чак и за бизарним одевним комбинацијама. Тада су биле модерне штофане панталоне, каиш, ципеле и нека врста стилизоване кошуље, која је имала за циљ да симболизује

[24] Mesto Kyjov sa nachádza v juhovýchodnej časti Česka, neďaleko Slovenskej hranici.

[25] Podľa terénneho výskumu o tradičných mužských košeliach vojvodinských Slovákov, z roku 2020, výskumník: Marijan Pavlov.

Cimbalista SKC P. J. Šafárika z Nového Sadu, v rôznofarebnej predkavej košeli. Hložany, 2018. Foto: Igor Bovdiš.
Цимбалиста СКЦ П. Ј. Шафарика из Н. Сада, у кошуљи са вишебојним предоком. Гложан, 2018. Фото: Игор Бовдиш.

Farebná rozmanitosť

Základ pre väčšinu typov uvedených košieľ bolo plátno bielej farby. Archaické pozostatky sa prejavovali najmä vo sviatočných farbách čiernej a bielej. Košeľa s predkom, ktorý bol vyšitý s čiernymi vzorkami, bola považovaná za výlučne sviatočnú. Začiatkom 20. storočia sa zvýraznila pestrofarebnosť vyšívaných predkov, pričom boli všetky farby podobne využívané. Najčastejšie to boli rôzne odtiene: modrej, zelenej, červenej, žltej, fialovej a drapovej farby, pričom sa biela používala ako kontrast.[26] Výnimky sú košele cielene robené z iných

[26] podľa viacej ako 30 vzoriek predkov z Etnografickej zbierky

национални идентитет Словака у Војводини. Другу крајност изазвао је увоз појединих делова одеће из Горње земље. У мушкој одећи то су углавном биле беле панталоне са прошивеним стилизованим војним орнаментом на бутини, које су биле део ношње из источне Словачке. Поред тога, девојке су облачиле кијовску народну ношњу,[24] која је све до краја 20. века постепено излазила из употребе, те више није коришћена као симбол словачког народног идентитета у Војводини. Током нашег истраживања[25] ниједан од седамдесет испитаника

[24] Место Кијов налази се у југоисточном делу Чешке, недалеко од границе са Словачком.

[25] Реч је о теренском истраживању везаном за традиционалне мушке кошуље војвођанских Словака обављеном 2020. године (истраживач: Маријан Павлов).

materiálov a v iných farebných odtieňoch. Ak boli na zimné obdobie, tak boli z *rezíkaviho baršanu* tmavej červenej farby a vlnou vyšívaným, či štikovaným predkom, na čiernom podklade. Jedna informátorka z Kysáča poznamenala: „*V Hložanách muži nosia aj porketové kvetavé košele a predok je vyšívaný zo šakovým hodvábom.*“ Potvrdili a upresnili aj Hložančania tvrdením, že môže byť aj „*z rezíkaviho baršanu – červeňiho, čierňiho, alebo zelená a modrá*“[27]. Iné, z tenšieho materiálu, boli napríklad z kašmírového plátna, zeleného podkladu a s bohatým florálnym ornamentom a následne prišitým vyšívaným predkom.[28]

није поменуо такву варијанту традиционалне народне одеће, иако је неки још увек имају у својим кућама.

Разноликост боја

Основа за већину поменутих врста кошуља било је бело платно. Архаични остаци видљиви су углавном у бојама свечаних кошуља. Кошуља са

Chlapci počas vystúpenia na Slovenských národných slávnostiach v rôznych typoch košieľ. B. Petrovec, 2016.
Foto: Igor Bovdiš.

Дечаци током наступа на Словачким народним свечаностима у разним врстама кошуља. Б. Петровац, 2016.
Фото: Игор Бовдиш.

Múzea vojvodinských Slovákov, ktoré datujú prevažne z prvej polovice 20. storočia.

[27] Informátorka: staršia žena, Kysáč, žena 65-ročná, Hložany, zaznamenané v máji 2020.

[28] Inventárne číslo predmetu 43 Etnografickej zbierky Múzea voj-

предоком на којем је извезен црни орнамент сматрала се најсвечанијом. Почетком 20. века раширила се палета боја коришћених за везење предока. Најчешће су комбиноване различите нијансе исте или сличне

Takmer sto rokov neskôr, začiatkom 21. storočia, z nášho výskumu zisťujeme, že väčšina informátorov považuje modrú farbu za typickú a symbolickú pre výšívanú výzdobu na hrudi tradičnej košele vojvodinských Slovákov. Pripúšťajú sa rôzne nuansy, ale tie majú konkrétne názvy napríkald: pazovská *džandar pláva*, alebo *kysácka svetlá*, či *modrá ako ňebo*. Zaujímavé sú časté tvrdenia: „... *typická farba vojvodinských Slovákov je modrá...*“, ktoré sú vo viacerých variantoch prítomné v rôznych vekových kategóriách. Sem môžeme zaradiť i kombináciu viacerých odtieňov modrej farby, či kombináciu s bielou farbou.

Jánošíčania tiež sympatizujú modrú farbu na vyšívanom predku, ale sa radi identifikujú i s viacfarebnými variantmi[29]. Staršia Selenčanka[30] to zhrnula takto: „*My vyšívame našaravo, na smutno, na modro a iné farby.*“

Pri viacerých výpovediach bola citeľná určitá hrdosť a lokálpatriotizmus, ktorý je spojený s farbou, či kombináciou farieb košele. Pazovčania zdôrazňujú, že ich košele sú vždy biele s nejakou výšivkou a hlavne „*naša džandar pláva*[31]“ farba. Pivnickí mládenci mali košele „*sváteční bílé a na bílo šité*“. Na farebno vyšívané najviac boli používané: zelená, višňová a *dreč rozavá*. Také košele boli zefírové, puplinové a v zime baršanové „*s čérným predkom na šaravo višívané*“[32].

vodinských Slovákov

[29] Informátorka: 60-ročná žena, Jánošík, zaznamenané v máji 2020.

[30] Informátorka: 73-ročná žena, Selenča, zaznamenané v máji 2020.

[31] Informátorka: 65-ročná žena, Selenča, zaznamenané v máji 2020.

[32] Informátorka: staršia žena, Pivnica, zaznamenané v máji 2020.

боје (плаве, зелене, црвене, жуте, љубичасте и беж) са белом бојом, као контрастом.[26] Изузетак су кошуље наменски израђене од других материјала и у другим нијансама боја. Зимске кошуље рађене су од рељефног сомота (*резикави баршан*) тамноцрвене боје, док је предок штикован или везен вуненим концем на црној подлози. Једна информаторка из Кисача нагласила је да „у Гложану мушкарци носе и *поркетове кветаве* кошуље (од порхета са цветним орнаментима), а предок им је везен разним бојама свиленог конца“. Гложанчани су, такође, тврдили да кошуља може бити и од рељефног сомота црвене, црне или зелене и плаве боје.[27] Постоје и другачије направљене кошуље, од тањег материјала, као што је, на пример, кашмирно платно, и то зелене боје, са богатим флоралним украсима и пришивеним везеним предоком.[28]

Скоро стотину година касније, почетком 21. века, а на основу нашег истраживања, долазимо до закључка да већина информатора сматра да је плава боја типична за везени украс на грудима традиционалне кошуље војвођанских Словака, те да она има и симболичку вредност. Коришћене су различите нијансе плаве боје и оне имају специфична имена: пазовска *џандар* плава, кисачка *светла*, *модра ако њебо* (плава као небо). Занимљива је и честа следећа изјава информатора: „Типична боја војвођанских Словака је плава“. Та изјава забележена је у неколико варијанти, и то од информатора различитих старосних група. У ову категорију изјава спада и комбинација неколико нијанси плаве или комбинација са белом бојом.

[26] Закључено на основу више од 30 узорака предока из Етнографске збирке Музејавојвођанских Словака, који углавном потичу из прве половине 20. века.

[27] Информаторка: старија жена, из Кисача, жена од 65 година из Гложана; забележено у мају 2020.

[28] Предмет у Етнографској збирци Музеја војвођанских Словака, инв. бр. 43.

Technika a terminológia

Na vyšívanú košeľu v ramennej časti sa používal materiál vhodnejší na ručné vyšívanie hodvábnou niťou. Najčastejšie jemné bavlnené kúpenské plátna, ktoré mali redšie tkanú väzbu, aby sa na nich ľahšie vyšívalo. Informátorka z Kysáča: „*Slovenská košeľa sa vyšívala na panamu na krížiky, má široké rukávy, vyšívaná farebravo, na smutno, na modro a iné farby*).

У Јаношику је, такође, омиљена плава боја на везеном предоку, али су им блиске и варијанте вишебојног веза.[29] Једна старија Селенчанка[30] је то објаснила на следећи начин: „Веземо на шарено, тужно, плаво и у другим бојама“ (*My vyšívame našaravo, na smutno, na modro a iné farby*).

[29] Информаторка: жена од 60 година из Јаношика; забележено у мају 2020.

[30] Информаторка: жена од 73 године из Селенче; забележено у мају 2020.

Skupina mládencov a ženích v posledný týždeň pred svadbou. Selenča, 1937. Historická zbierka MVS, inv. č. 1660.
Група младића и младожења у недељи пре венчања. Селенча, 1937. Историјска збирка МВС, инв. бр. 1660.

ným hodvábom (mala "kicky"). Predkavá je z obyčajného plátna a má vyšitý len predok."[33] Podobne platí aj v iných lokalitách, pričom veľká časť opýtaných ovláda aspoň čiastočne terminológiu materiálov. Na bielu košeľu s vyšívaným predkom je používané tzv. obyčajné, *šeňje*, konopné plátno, ktoré občas označili aj ako ľanové, a nazvali ho aj prírodné. Na toto a patelát sa vyšívalo plným bodom. Na materiál *panamu* sa ručne vyšívalo

Zuzana Grňová počas vyšívania tkaného predka, z Kysáča, v júni 2021. roku. Foto Marijan Pavlov.

Зузана Грња током везења тканог предока, из Кисача, јуна 2021. године. Фото Маријан Павлов.

[33] Informátorka: 84-ročná žena, Kysáč, zaznamenané v máji 2020.

У више изјава се осећа одређен понос и локалпатриотизам повезан са бојом или комбинацијом боја кошуље. Пазовчани наглашавају да су њихове кошуље увек беле, са неким везом у боји, а посебно у *џандар* плавој.[31] Младићи из Пивница имали су свечане беле и на бело шивене (*svátečné bílé a na bílo šité*) кошуље. Најчешће коришћене боје за вез биле су зелена, *вишња* и *дреч роза*. Такве кошуље биле су *зефирове* а *пуплинове*, а зими од плиша са црним предоком и шареним везом (*s čérným predkom na šaravo višívané*)[32].

Техника и терминологија

За рамени део везене кошуље коришћен је материјал погодан за ручно везење свиленим концем. То је најчешће било куповно индустријско фино памучно платно, ређег ткања, ради лакшег везења. Информаторка из Кисача изјавила је:[33] „Словачка кошуља је била везена на панами техником покрстице; има широке рукаве, везена је разнобојним свиленим концем (имала је гомбе – *кицке*). Кошуља с предоком је од обичног платна и на њој је везен само предок". (*Slovenská košeľa sa vyšívala na panamu na krížike, má široké rukávy, vyšívaná farebným hodvábom* (mala kicke). *Predkavá je z obyčajného plátna a má vyšitý len predok.*) Слична ситуација је и у другим срединама, где већи део испитаника барем делимично познаје терминологију материјала. За белу кошуљу обично се користи такозвано шење,

[31] Информаторка: жена од 65 година из Старе Пазове; забележено у мају 2020

[32] Информаторка: старија жена из Пивница; забележено у мају 2020.

[33] Информаторка: жена од 84 година из Кисача; забележено у мају 2020

Kovačická mládež. 20. – 30. roky 20. storočia.
Historická zbierka MVS, inv. č. 3247.

Омладина из Ковачице. 20-их – 30-их година 20. века.
Историјска збирка МВС, инв. бр. 3247.

Tanečníci folklórneho súboru V šírom poli hruška,
z Kovačice, v modrých predkavých košeliach
rôznych variantov. Foto: Igor Bovdiš

Играчи фолклорног ансамбла V šírom poli hruška, из
Ковачице, у разним варијантама плавих кошуља
са предоком. Фото: Игор Бовдиш

кудељно платно, које су информатори понекад означили као ланено и називали га и природним. На том платну и *пателату* везло се пуним бодом. На панами се везло ручно, техником покрстице. Панама је коришћена за израду предока и кад су примењиване друге технике: „потезом, ажур (у Селенчи – ајжур), трукован узорак, испред игле, косовски вез, пун бод, свака друга нит, бројање нити, провлачење нити, ланац, петлићи, кружни, према узору или везом конкретних предмета као што су ситни цветови, лишће или гранчице“[34] (*na krížike, na ťahavo, ažúrom (v Selenči ajžúrom), trukuvaná vzorka, pred ihlou, kosovský vez šťichovo, zapĺňať, zapĺňaná výšivka, obňiťka, čítaná ňiťka, preťahuvaňje ňitke, retiazka, na kohúťike, kruhová, vzorková, či s konkrétnymi predmetmi, akými sú najčastejšie kvety a malé listy, či halúzky*). Неке новије кошуље везене су машински, иако су у прошлости биле искључиво ручно везене или чак штиковане, а понекад и ткане на разбоју.[35]

Информатори су, такође, помињали разне друге врсте материјала које су, по њима, коришћене за израду традиционалних народних кошуља: „шифон, светлоплави шифон, пуплин, сомот/баршун (у Лалићу – *баршонова*), ситан баршун, рељефни баршун, вунени штоф, мерин, фланел, зефир, леакрил, цветни порхет...“[36] (*šifón, šifón bledý svetlí, pupľín, baršan* (v Laliti *baršónové*), *drobný baršan, rezíkavý baršan, vlnený štof, merín, flanel, zefír, leakril, porkét kvetavý...*). Информаторка из Пивница констатовала је: „Зими је то био ситан баршун или штоф, лила или боје трешње, са црним предоком, који је био везен специјалном свилом, која је била

[34] Подаци од разних информатора из Војводине; писмени упитник из 2020. године.

[35] Предмет у Етнографској збирци Музеја војвођанских Словака, инв. бр. 55 и 477.

[36] Подаци од разних нформатора из Војводине; писмени упитник из 2020. године.

technikou na krížiky. Z *panamy* sa robili aj predky, aj keď sa na predky používali aj iné techniky: „*na krížike, na ťahavo, ažúrom (v Selenči ajžúrom), trukuvaná vzorka, pred ihlou, kosovský vez šťichovo, zapĺňať, zapĺňaná výšivka, obňiťka, čítaná ňiťka, preťahuvaňje ňitke, retiazka, na kohúťike, kruhová, vzorková, či s konkrétnymi predmetmi, akými sú najčastejšie kvety a malé listy, či halúzky.*“[34]

Niektoré novšie košele sú vyšívané i strojovo, pokiaľ v minulosti boli výlučne ručne vyšívané, prípadne i štikované, dokonca občas aj tkané na krosnách.[35]

Informátori uviedli i rôzne iné druhy materiálov, ktoré poznali, že sa používali na tradičné ľudové košele. Napríklad: *šifón, šifón bledý svetlí, pupľín, baršan (v Lali-*

[34] Informácie od rôznych informátorov z dotazníka v písomnej forme z roku 2020.

[35] Predmet v Múzeu vojvodinských Slovákov inv. č. 55 a 477.

дебља, са сјајем“[37] (*A za zimu boli drobný baršan alebo štof lalijovej alebo višňovej farbi s čérným predkom, kerí bol višívaný s varený vúlom, bol to hedváb dosť hrubí a ligotaví*).

Након истраживања забележили смо терминологију коју су користили најстарији испитаници (око 70 година) и припадници млађе

Deti a učiteľ v škole. Erdevík, 1912. Fototéka Etnologického oddelenia Múzea Vojvodiny.

Деца и учитељ у школи. Ердевик, 1912. Фототека Етнолошког одељења Музеја Војводине.

генерације (од 20 до 30 година). Увешћемо неколико примера из различитих средина. Старије особе предок понекад називају и *плаћенко*. Отвор на грудима био је везан траком или концем са гомбама (*stuškou alebo so šňúrkou s kickami*). У Пазови је кошуља била наборана на предњој и задњој страни у *шлофрок*, а везени предок је углавном био

[37] Информаторка: старија жена из Пивница; забележено у мају 2020.

ti baršónové), drobný baršan, rezíkavý baršan, vlnený štof, merín, flanel, zefír, leakril, porkét kvetavý... [36] Výstižne to povedala informátorka z Pivnice: „*a za zimu boli drobný baršan alebo štof lalijovej alebo višňovej farby s čérným predkom, kerí bol višívaný s varením vúlom, bol to hedváb dosť hrubý a ligotaví.*“[37]

Používaná terminológia v súčasnom výskume bola zachytená aj u najstarších respondentov (okolo 70-ročných), aj u najmladších generácií (20 do 30 rokov). Uvedieme niekoľko príkladov z rôznych prostredí. Starší označujú predok občas aj ako *plátenko*. Výstrih sa zviazal so stuškou alebo *so šňúrkou s kickami*. V Pazove je košeľa nazberaná na prednej i zadnej časti do šlofroku, a vyšívaný predok sa na bielu košeľu prevažne pripínal, na rukávoch bola ozdoba – *belenzuke* (zápästky). Manžety, či už vyšité, alebo nie, sa volali v Hložanoch *obojke*, *alebo obavčok*, podobne ako v Kovačici, Padine a Aradáči. Aradáčania na golier vravia *ogrľica*.

V Pivnici na ozdobné rôznofarebné gombíky vravia gombičky. Pre rôzne typy riasenia sa hovorilo *fodry*, *falty*, *zámiky*. Patentové gombíky sú *pukáce gombíky*.

Symbolika košele

V minulosti sa podľa odevu dávalo najavo stavovské postavenie jednotlivca. Nielen či mal čižmy, oblek, ale dôležitý bol i počet košieľ a v neposlednom rade i materiál, z ktorého boli zhotovené. Staršie generácie sa aj teraz vyjadrujú s úctou, keď vyzdvihnú názov plátna... napríklad: *zefír, pupľín, kašmerín, porchétová...* Zmena funkcie nosenia košele nastala v období veľkých geopolitických zmien a v časoch národného obrodenia. Po každej vojne nastalo obdobie intezívnejšieho pre-

[36] Informácie od rôznych informátorov z dotazníka v písomnej forme z roku 2020.

[37] Informátorka: staršia žena, Pivnica, zaznamenané v máji 2020.

причвршћен за белу кошуљу, док је на крају рукава био навучен посебан украс – *белензуке*. Манжетне, било везене или не, у Гложану су се звале *обојке* или *обавчок*, слично као у Ковачици, Падини и Арадцу. Арадчани оковратник називају *огрљица*. За украсну разнобојну дугмад у Пивницама кажу *гомбички* (дугмићи). За разне врсте набора говорило се *фодре*, *набори*, *замики*. Патентна дугмад зову се *пукаце гомбики* (пуцкетави дугмићи).

Симболика кошуље

У прошлости се одећом указивало на статус појединца. Није се гледало само на то да ли је неко имао чизме или одело већ је био битан и број кошуља, а на крају, али не и мање важно, и материјал од којег су направљене. Старије генерације се и даље изражавају с поштовањем када помену назив платна: *зефир*, *пупљин*, *кашмерин*, *порхетова* (*zefír, pupľín, kašmerín, porchétová...*). Промена функције кошуље настала је у периоду великих геополитичких превирања и у доба националног препорода. После сваког рата наступио би период интензивнијег изражавања националне свести. То потврђују и подаци обухваћени нашим истраживањем с почетка 21. века. Старије генерације обично се приклањају вредностима симболике везаним за националност, традицију и празнике. За млађе генерације (које нису доживеле рат) симбол *предкаве* кошуље је углавном сећање на традицију и подсећа их на фолклор и обичаје. Све генерације пак сматрају да је за кошуље са предоком и словачке кошуље заједничко то што припадају војвођанским Словацима.

У прошлости су постојала и нека неписана правила облачења. Свака средина имала је нешто специфично, можда само неки детаљ, али је он био

javu národnostného povedomia. Potvrdzujú to aj údaje zachytené naším výskumom zo začiatku 21. storočia. Staršie generácie skôr inklinujú k symbolike národnej príslušnosti, tradíciám a sviatku. Mladším generáciám (ktoré vojnu nezažili) sú to spomienky na tradície a pripomína im to hlavne folklór a obyčaje. Spoločným prvkom symboliky predkavej, či slovenskej košele pre všetky generácie je príslušnosť k Slovákom z Vojvodiny.

V minulosti platili aj akési nepísané pravidlá pri obliekaní. Každá lokalita ich mala špecifické, možno iba v malých detailoch, ale to bolo to podstatné, čím sa líšili od ostatných. Samozrejme, že aj tieto zvyky podliehali módnym trendom a časom sa menili. Informátorka z Pivnice tvrdí, že voľakedy v Pivnici „*košele boli z predku zapásané do nohavíc a zadná strana bola vypásaná*". Vo všeobecnosti aj dnes platí pravidlo, že sa pri nosení tradičného ľudového odevu musí mať určitý rešpekt a treba ho nosiť s hrdosťou. Možno si to všimnúť na starých dobových fotografiách, a podobne nám potvrdili i starší respondenti. Ľudia dbali na svoj výzor a v minulosti nemali všetci veľké množstvo odevu, tak sa obliekali pozorne a vkusne si zlaďovali veci. Vo väčšine prostredí sa všeobecne sviatočné košele nosili zapásané, a gombíky na rukávoch, či na golieri, boli všetky zapnuté. Pracovné košele boli voľné, vypásané, prípadne aj rukávy vykasané po lakte. V súčasnosti je pravdepodobne menšia sociálna kontrola a je menej starších aktívnych nositeľov ľudového odevu, ktorí dohliadajú a spontánne kontrolujú (ako v minulosti) mladších. V podobnom duchu vypovedal aj 22-ročný muž: „*Nosievam ju najčastejšie zapásanú, niekedy aj vypásanú – keď je teplo, rukáv zahrnutý. Golier zvyknem nosievať trošku odopnutý.*"[38] Takéto javy sú často viditeľné aj na folklórnych festivaloch[39], a taktiež nám to potvrdzujú z výskumu aj samotní informátori. Možná príčina takéhoto javu je aj fakt, že sa najčastejšie mládež oblieka do ľudového odevu pri príležitosti folklórnych

[38] Informátor: muž 22-r. Aradáč, zaznamenané v máji 2020.

[39] Informácia na základe dlhodobého pozorovania Marijana Pavlova člena odbornej poroty na folklórnych festivaloch.

суштински у разликовању од осталих. Међутим, чак су и правила облачења била подложна модним трендовима и временом су се мењала. Информаторка из Пивница тврди да су некад у Пивницама „кошуље биле са предње стране утакнуте у панталоне а пуштене на задњој страни" (*košele boli z predku zapásané do nohavíc a zadná strana bola vypásaná*). Чак и данас важи правило да, када се носи традиционална народна одећа, мора постојати извесно поштовање и она се мора носити с поносом. То се може приметити на основу старих фотографија, а то потврђују и старији испитаници. Људи су и у прошлости обраћали пажњу на свој изглед. Иако нису сви имали много одеће, облачили су се пажљиво и са укусом усклађивали поједине ствари. Свечане кошуље углавном су упасиване у панталоне, а дугмићи на рукавима или овратницима били су закопчани. Радне кошуље биле су широке и пуштене, а рукави су били заврнути до лакта. Међутим, данас се не поштује увек та норма облачења, вероватно због мање социјалне контроле и мање активних носилаца народне ношње који надгледају и спонтано контролишу млађе. То је потврдио и један двадесетдвогодишњак: „Кошуљу носим најчешће заденуту у панталоне, понекад и пуштену – када је топло рукави су подигнути. Оковратник (крагну) обично носим делимично раскопчан"[38] (*Nosievam ju najčastejšie zapásanú, niekedy aj vypásanú – keď je teplo, rukáv zahrnutý. Golier zvyknem nosievať trošku odopnutý*). Кршење поменуте норме облачења често се јавља на фолклорним фестивалима,[39] што потврђују и сами информатори. Могући узрок те појаве је чињеница да народну одећу млади људи најчешће облаче поводом фолклорних фестивала и свечаности, који

[38] Информатор: муж од 22 године из Арадца; забележено у мају 2020.

[39] Информација је добијена на основу дугогодишњег посматрања члана стручног жирија на фолклорним фестивалима Маријана Павлова.

festivalov a slávností. Tieto sú zvyčajne v teplejšom období a odev, ktorý nosia, je nie vždy letným variantom.

Respondetov sme sa opýtali, pri akých príležitostiach si obliekajú (alebo muži v ich rodine) tradičnú ľudovú košeľu. Výpovede možeme zhrnúť do troch celkov. Zhruba tretina ich nenosieva, ani partner v rodine. Pripisujeme to faktu, že ide prevažne o starších ľudí. Ostatné dve tretiny opýtaných si takú košeľu najčastejšie obliekajú pri folklórnych festivaloch, slávnostiach, vystúpeniach a iných kultúrnych podujatiach. Zaujímavosťou je, že v Banáte si košeľu zvyknú obliekať aj pri príležitosti svadby. Niekedy iba pri vykonávaní obradu čepčenia nevesty, ale často i ako družbovia, alebo ako bežní hostia na svadbe.

Väčšina opýtaných má v domácnosti aspoň jednu tradičnú ľudovú košeľu. Mnohé z nich majú približne sto rokov a sú v dobrom stave a dedia sa. Tie, čo sú vyrobené neskôr, majú vzorky kopírované podľa starých predkov či výšiviek. Strih a kroj samotných košieľ postupne sa čiastočne menil. Materiál sa časom vynosil a znehodnotil, ale sú i postavy ľudí iné, teraz sú mládenci a muži mohutnejší a najmä širší v ramenách. Mnohé predky sú odstrihnuté zo starých košieľ a následne prišité na novú, na mieru šitú košeľu. Takmer v každej dedine ich aj v súčasnosti vedia zhotoviť v spolku žien, ale existujú i domáce, či takpovediac profesionálne výšivkárky, ktoré to robia na objednávky. V Petrovci a Selenči sa tomuto venujú dokonca aj muži.[40]

Vedomie o podobných košeliach existuje v približne 80 % opýtaných. U informátorov z Báčky nosievajú podobné Rusíni a Maďari, eventuálne aj Rumuni. V Srieme poznajú taktiež najmä Rusínov a u Banáťanov Rusínov a Rumunov. V niekoľkých prípadoch sa zmienili aj o slovenských regiónoch.

[40] Ondrej Ivičiak z Báčskeho Petrovca a Patrik Rago zo Selenče.

се обично организују у летњим месецима, а одећа коју носе није увек летња варијанта.

Информаторе смо питали у којим приликама носе традиционалну народну кошуљу, а информаторке да ли је носе мушкарци из њихових породица. Изјаве се могу сажети у три групе. Отприлике трећина испитаних не носи традиционалну кошуљу, чак ни партнери информаторки, што приписујемо чињеници да су то углавном старији људи. Остале две трећине испитаника најчешће облачи кошуље на фестивалима фолклора, разним свечаностима, приредбама и другим културним догађајима. Занимљиво је да се у Банату кошуље носе и поводом свадби, понекад само приликом обављања церемоније стављања оглавља невести, али често и као део опреме пратилаца или гостију у сватовима.

Већина испитаника има бар једну традиционалну народну кошуљу у домаћинству. Велики број тих кошуља је стар око 100 година; претежно су у добром стању и наслеђују се. На оним шивеним касније узорци веза копирани су према старим предоцима или везовима. Крој самих кошуља постепено се мења. Материјал је временом исхабан и обезвређен, пошто је стас данашњих људи другачији. Сада су младићи и мушкарци крупнији и шири у раменима. Многи предоци исечени су са старих кошуља, а затим пришивени на нову кошуљу по мери. Они се и данас могу направити у готово сваком селу – у удружењима жена. Постоје и домаће односно професионалне везиље које то раде по наруџби. У Петровцу и Селенчи их праве чак и мушкарци.[40]

Свест о сличним кошуљама постоји код око 80% информатора. Према информаторима из Бачке, сличне кошуље носе Русини и Мађари, а могуће и Румуни. Информатори из Срема такође познају

[40] Ондреј Ивичјак из Бачког Петровца и Патрик Раго из Селенче.

Záver

Na základe dôsledného výskumu a analýzy tradičného odevu vojvodinských Slovákov v 20. storočí, Mila Bosićová poukazuje na pôvod a názov dvoch nových typov košieľ, ktoré sa začali intenzívne nosievať po prvej svetovej vojne, a to najmä v kombinácii s moderným mestským, civilným oblekom. Tieto košele boli často jediné prvky, ktoré poukazujú na slovenskú identitu. Košele s predkom, stojatým golierom a zapínaním na ramene nazýva slovenke. Druhý typ, s výstrihom na hrudi a výšivkou v oblasti ramien, nazýva *Jánošíkova* košeľa.[41] Oba tieto varianty sú čiastočne importované v 20. rokoch 20. storočia, pod vplyvom intiligencie z oblastí Slovenska a našli svoje miesto v tradičnom odievaní vojvodinských Slovákov. Na rozdiel od ženského tradičného odevu, bohatých sukieň, ktoré sa zachovali do 2. polovice 20. storočia, v mužskom tradičnom odeve vojvodinských Slovákov bola vyšívaná košeľa jediným prvkom, ktorý prejavoval ich národnú identitu. V súčasnosti sa názvy takýchto košieľ vnímajú čiastočne odlišne a sú presnejšie definované. Niektoré prvky sú všeobecné a spoločné vo väčšine slovenských osád vo Vojvodine (ako je modrá farba), pričom v malých detailoch sa každá lokalita líši. Týmito prvkami sa ich nositelia pýšia a vyzdvihujú ich ako časť vlastnej národnej identity vojvodinských Slovákov. Výskumom a odborným, inštitucionalizovaným spracúvaním takýchto poznatkov sa postupne chronologicky upresňuje vznik a výskyt týchto tradičných prvkov, ktoré je možné posúvať ďalej medzi folkloristov, ľudí a milovníkov tradičnej ľudovej kultúry.

[41] Bosić, M.: Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad, s. 205.

Русине који носе сличне кошуље, а Банаћани Русине и Румуне. Неколико информатора помињало је и разне регионе у Словачкој Републици.

Закључак

На основу темељног истраживања и анализе традиционалне одеће Словака у Војводини у 20. веку Мила Босић указала је на порекло и назив две нове врсте кошуља, које су се почеле интензивно носити после Првог светског рата, посебно у комбинацији са модерним градским оделима. Те кошуље често су биле једини део одеће који је упућивао на словачки идентитет њихових носилаца. Кошуље са предоком, усправним оковратником (крагном) и копчањем на раменом делу Мила Босић назива „*словенке*“. Други тип, са изрезом на грудима и везом у пределу рамена, назива „Јаношикова кошуља“.[41] Обе ове варијанте су увезене 20-их година 20. века под утицајем интелигенције са подручја Словачке, те су своје место нашле у традиционалној одећи Словака у Војводини. За разлику од женске традиционалне одеће – богатих сукњи које су се сачувале до друге половине 20. века, везена кошуља била је једини елеменат мушке традиционалне одеће војвођанских Словака који је показивао њихов национални идентитет. Називи тих кошуља данас се различито перципирају и дефинишу у различитим срединама. Неки елементи су општи, односно заједнички за већину словачких насеља у Војводини (попут плаве боје), док су неки детаљи специфични за свако место. Овим елементима се њихови носиоци нарочито поносе и истичу их као део народног идентитета војвођанских Словака. Истраживањем и стручном

[41] М. Босић, *Народна ношња Словака у Војводини*, Војвођански музеј, Нови Сад 1987, 205.

обрадом постепено се хронолошки прецизира порекло и појава ових традиционалних елемената, те је стечена знања могуће пренети даље, међу фолклористе и љубитеље традиционалне народне културе.

Literatúra / Библиографија

Bosić Mila: *Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini*. Vojvođanski muzej u Novom Sadu 1987, Novi Sad.

Botík Ján: *Slováci vo Vojvodine*. Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, Nový Sad 2016.

Nosáľová Viera: *Slovenský ľudový odev*. Osveta 1983, Martin.

Radisavljević Katarina.: Karakteristike narodne nošnje Slovaka u Vojvodini. *Iza gora i dolina: tri veka Slovaka u Vojvodini*. Muzej Vojvodine 2017, Novi Sad.

Terény výskum / Теренско истраживање

Terénny výskum o tradičných mužských košeliach vojvodinských Slovákov v nasledovných prostrediach: Aradáč, Báčska Palanka, Báčsky Petrovec, Hajdušica, Hložany, Jánošík, Kovačica, Kulpín, Kysáč, Laliť, Nový Sad, Padina, Pivnica, Selenča, Stará Pazova, realizovaný v roku 2020.

Terénny výskum ohľadom krosien a tkania v Báčskom Petrovci, realizovaný v roku 2020.

Terénny výskum ohľadom tkania predkov v Kysáči, realizovaný v roku 2021.

Каталошка обрада Колекције предока из Етнографске збирке Музеја војвођанских Словака и Музеја Војводине

Мр Катарина Радисављевић, музејска саветница

Типолошка подела предока у каталогу изведена је с обзиром на технику њихове израде. Издвајају се следеће технике: ткање, покрстица, пуни вез бројем са детаљима изведеним техником ажура (извлачења нити), покрстица са детаљима ажура, пуни сатенски вез рађен по нацрту на тканини и вез штиковањем. Када је реч о материјалу, на највећем броју примерака вез је изведен на панама платну, а затим на памучном сатену и плишу. Уз предок, који је украс за груди кошуље, и друге допуне, као што су подигнута крагна и манжетне, су украшаване на исти начин. Сва три дела израђивана су одвојено и пришивана су на претходно сашивену кошуљу. Крагна и грудни украс су обавезни, те заједно чине предок. Везене манжетне нису се налазиле на свим кошуљама.

Сама површина главног украса кошуље – предока, има неколико целина. Неки старији, ткани, предоци имају уткан ситни геометријски разнобојни орнамент по целој површини. Новији предоци украшени су са више различитих линија орнамената. Средишњи украс на предоку је најшири, а назива се *prosrjedok* (средина). Орнаменти се понављају са обе стране централне шаре, те се од средишњег украса ка ивицама изводе уске граничне линије, после којих се појављује нови, шири орнамент, да би се

Katalógové spracovanie Kolekcie predkov z Etnografickej zbierky Múzea vojvodinských Slovákov a Múzea Vojvodiny

Mr. Katarina Radisavljevićová, muzeálna poradkyňa

Typologické rozdelenie predkov v katalógu je usporiadané s ohľadom na techniku ich výroby. Uvedené sú nasledovné techniky: tkanie, krížiková vyšívka, zapĺňaná výšivka s ažúrovými detailmi techniky vyťahovania nití, krížiková výšivka s ažúrom, zapĺňaná saténová výšivka na trukovanej predlohe a štikovanie. Pokiaľ ide o materiál, väčšina výšiviek bola vyrobená na plátne z panamy a tiež aj na bavlnenom saténe a plyši. Spolu s predkom, ktorý je ozdobou hrudníka košele, sú rovnakým spôsobom zdobené aj ďalšie doplnky, ako napríklad stojatý golier a manžety. Všetky tri časti boli vyrobené samostatne a našité na predtým ušitú košeľu. Golier a ozdobený hrudník sú vo väčšine prípadov záväzné a spolu tvoria predok. Vyšívané manžety neboli na všetkých košeliach.

Samotný povrch hlavnej ozdoby košele - predka, má niekoľko častí. Niektoré staršie, tkané predky, majú po celej ploche tkané malé geometrické rôznofarebné ozdoby. Novšie predky zdobí niekoľko rôznych pásov ornamentov. Stredová výzdoba na predku je najširšia a nazýva sa *prosrjedok*. Ornamenty sa opakujú na oboch stranách stredového vzoru a od stredovej výzdoby k okrajom sa kladú úzke hraničné čiary, po ktorých sa objaví nový širší ornament, ktorý bočné okraje zakončí opakovanou úzkou čiarou a na konci

бочне ивице завршиле поновљеном уском линијом и коначно завршним ланцем (*pásik*), који обично чини уски ред стубића.[1] Старији предоци, обично они везени покрстицом, углавном немају такав распоред орнаментике, већ је њихова површина украшена орнаментом који се понавља, а дуж ивица је везена ужа пруга веза, уоквирујући тако главни орнамент.

pásikom[1], ktorý spravidla tvorí úzky rad stĺpcov. Staršie predky boli zvyčajne vyšívané krížikmi a spravidla také usporiadanie ornamentu nemajú. Ich povrch je zdobený opakujúcim sa ornamentom a po okrajoch je vyšívaný užší pruh výšivky, čím sa rámuje hlavný ornament.

[1] Податке о називима делова предока и распореду линија делимично смо добили од госпође Зузане Грње (позната као тета Грњова, 80) из Кисача, која се бави израдом предока. Она примењује комбиновану технику, по којој се ивична и централна линија ткају на разбоју, а бочне линије се раде ажурним везом. Интервју је вођен 16. јуна 2021. у Кисачу.

[1] Niektoré informácie o názvoch častí predku a rozložení čiar sme dostali od pani Zuzany Grňovej (známa ako teta Grňová, 80) z Kysáča, ktorá vyrába predky. Aplikuje kombinovanú techniku – tkanie a vyšívanie. Okrajový a stredový pruh je tkaný na krosnách a bočné čiary sú vyrobené ažúrovou výšivkou. Rozhovor sa uskutočnil 16. júna 2021 v Kysáči.

Средина / Stred (*Prosrjedok*)

Завршна линија / *Pásik*

Други орнамент / Druhý ornament

Граничне линије / *Hraňičnje pásike*

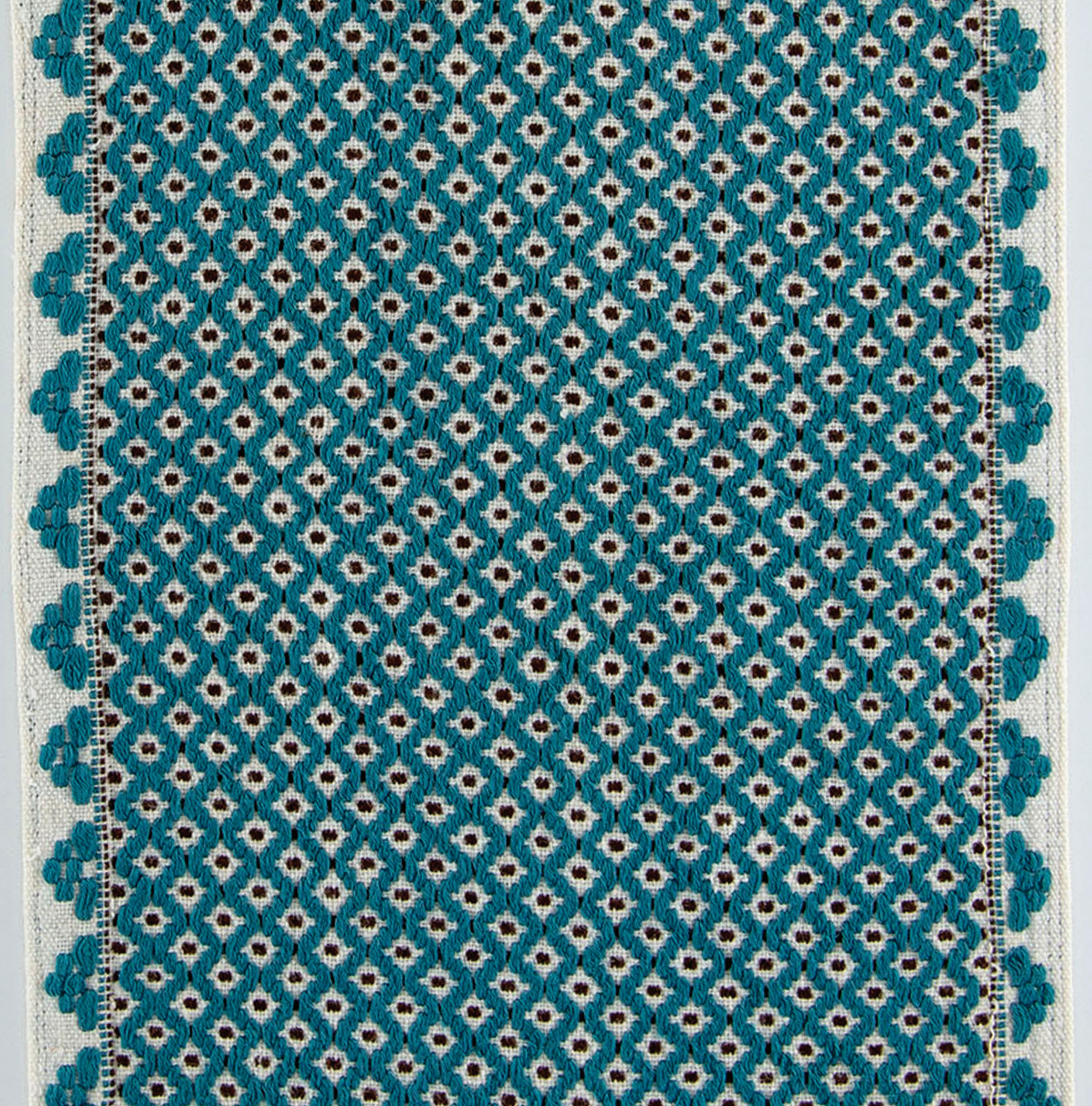

I Ткани предоци

Ретки су примерци предока израђених техником ткања. При њиховој изради је примењена техника „брошираног лица и наличја непрекидном потком“[2]. У питању је једна од сложенијих техника које су се развиле под утицајем индустријских брокатних ткања. Ткање чини тзв. основно платно, ткано у две нити коришћењем белог памука у основи и потки. Орнамент се постиже тзв. додатом непрекидном потком. На основу штампаног узорка, ткаља пребројава нити основе и одваја их помоћу трачица – „нитића“ у редове. Приликом ткања прати се узорак, те ткаља уводи у „зев“ конац у боји – према броју реда. Било је онолико нитића[3] колико је било редова у штампаном узорку. Ткало се наизменично – један ред обичне потке од белог памука, следећи ред увођење нити у боји (која се у ткачкој терминологији назива додата потка). Основна потка, од белог памука, даје структуру тканини, док додата потка формира украс – боју и мотив.[4] Са наличја је ово ткање у негативу у односу на лице. Мали број предока израђених ткањем, као и подаци који се јављају уз њих говоре нам о томе да је израда била у домену професионалних сеоских ткаља. Према податку везаном уз предок инв. бр. 55 (кат. бр. 2) за технику израде где је орнамент добијен изменом платненог ткања и уведених нити потке наведен је

[2] Братислава Идвореан-Стефановић, „*Ткане структуре – преплетаји ткања*“, Посебна издања, 26, Нови Сад 2013, 132.

[3] Основа се може одвајати и помоћу тзв. прутића. Зузана Грњова, чији смо начин ткања имали прилику да видимо, користи „нитиће“.

[4] Доступно на:http://media.handweaving.net/DigitalArchive/books/wp_Chapter_14.pdf (преузето 19.11.2020) Supplementary Brocading in the Warp and the Weft, 275.

I. Tkané predky

Iba zriedka môžeme vidieť exempláre predkov vyrobené technikou tkania. Tu je použitá technika „brožovaného“ líca a opaku s neporušeným útkom“[2]. Táto zložitá technika sa vyvinula pod vplyvom priemyselného brokátového tkania. Tkanie tvorí tzv. základné plátno, tkané do dvoch nití pomocou bielej bavlny v osnove a útku. Ornament sa dosahuje pridaním nepretržitého útku. Na základe predtlačeného vzoru, tkáčka spočíta nite na osnove a oddeľuje ich za pomoci pások - „niťkov“ do riadkov. Počas tkania sa postupuje podľa vzoru a tkáčka vsúva do osnovy farebné nite podľa počtu riadkov. Koľko bolo riadkov v tlačenej vzorke, toľko bolo ňitkov[3]. Tkalo sa striedavo - jeden rad obyčajného bieleho bavlneného útku, nasledovný rad je farebná niť (ktorá sa v terminológii tkania nazýva „pridaný útok“). Základný útok vyrobený z bielej bavlny dodáva látke štruktúru, zatiaľ čo pridaný útok tvorí ornament - farbu a motív.[4] Zadná strana tkania tvorí negatív v porovnaní s lícnou stranou. Je iba malý počet tkaných predkov a údaje, ktoré sa o nich objavujú, nám hovoria, že výroba bola v doméne profesionálnych dedinských tkáčok. Podľa údajov týkajúcich sa predka inv. č. 55 (kat. č. 2) pre techniku výroby, pri ktorej sa ornament získaval výmenou plátennej väzby a zavedením útkových nití, je uvedený názov v slovenskom jazyku:

[2] Bratislava Idvorean-Stefanović, „*Tkane strukture – prepletaji tkanja*“, Posebna izdanja, 26, Novi Sad 2013, 132.

[3] Ináč je osnovu možné oddeliť pomocou tzv. prútov. Zuzana Grňová, ktorej spôsob tkania sme mali možnosť vidieť, používa „ňitke“.

[4] Dostupné na: http://media.handweaving.net/DigitalArchive/books/wp_Chapter_14.pdf (prevzaté 19.11.2020) Supplementary Brocading in the Warp and the Weft, 275.

назив на словачком *Zatkávaná*. Као пратећа техника, углавном за одвајање орнамената, коришћено је рипс ткање једноставном изменом боја на платну.[5]

zatkávaná technika. Ako sprievodná technika tkania, hlavne na oddeľovanie ozdôb, sa používalo rips tkanie jednoduchou zmenou farieb na plátne.[5]

[5] Братислава Идвореан-Стефановић, op.cit., 55, 56.

[5] Bratislava Idvorean-Stefanović, op.cit., 55, 56.

Зузана Грња из Кисача тка предок, jun 2021.Фото: Маријан Павлов.
Zuzana Grňová z Kysáča tká predok, jún 2021. Foto: Marijan Pavlov.

1. Кошуља с предоком,
без ближих података о пореклу
Материјал[6]: бело фабричко памучно платно,
црни памучни конац, позамантеријске траке.
Димензије: кошуља – д.п.: 69 цм, д.л.: 68 цм, р.: 58 цм, м.: 21 x 9,5 цм, п.: 10 цм, ш.р.: 52 цм, О: 163 цм;[7]
предок – 40 x 21,5 цм; оковратник – 36 x 3 цм.
Инв. бр. 44

1. Košeľa s predkom,
bez ďalších informácií o pôvode.
Materiál[6]: biele továrenské bavlnené plátno,
čierna bavlnená niť, ozdoby.
Rozmery: košeľa : d. p. 69 cm, d.ch. 68 cm, r. 58 cm,
m. 21 x 9,5 cm, p. (srb. psec)* 10 cm, š. r. 52 cm, o.: 163 cm;[7]
predok : 40 x 21,5 cm; golier: 36 x 3 cm.
Inv. č*. 44

[6] Захваљујем се конзерваторки Музеја Војводине Бојани Костић- Крчадинац на детаљној анализи материјала и влакана употребљених на кошуљама и предоцима.

[7] Скраћенице: д. п. – дужина предњег дела; д. л. – дужина леђа; р. – дужина рукава; м. – манжетна; п. – псец; ш.р. – ширина рамена; о. – обим доњег дела.

[6] Ďakujem konzervátorke Bojane Kostićovej-Krčadinacovej z Múzea Vojvodiny za podrobný rozbor materiálov a vlákien použitých na košeliach a predkoch.

* Časť strihu, pri ktorom je jedna látka rovno prišitá a druhá je nazberaná do záhybov. Najčastejšie to bolo v oblasti chrbta. V rôznych dedinách ho inak volali: šlofrok (Hložany Selenča Pivnica, Petrovec, Pazova), prusľačok (v Selenči, Kysáči a Aradáči), v Banáte mu hovoria sálta, tácľa, alebo ľajsňa, v Laliti je židovský očenáš a v Bajši francija. – poznámka prekladateľa M. Pavlova

[7] Skratky: d. p. - dĺžka prednej časti; d. ch. - dĺžka chrbta; r. - dĺžka rukáva; m. - manžeta; p.– vsúvka na ramennej a chrbtovej časti ; š. r. - šírka ramien; o. - obvod spodnej časti.

* Inventárne číslo predmetu v zbierke. – poznámka prekladateľa M. Pavlova

2. Предок и оковратник за „белу зефирову кошуљу“, Гложан, 1928.
Материјал: памучна нит беле, плаве и црне боје.
Димензије: предок – 40 x 15 цм; оковратник – 34,5 x 4 цм.
Инв. бр. 55

2. Predok a golier na „bielu zefírovú košeľu“, Hložany, 1928.
Materiál: biela, modrá a čierna bavlnená niť.
Rozmery: predok – 40 x 15 cm; golier – 34,5 x 4 cm.
Inv. č. 55

3. Предок са оковратником, Селенча, 1925.
Материјал: памучна нит за ткање.
Димензије: предок – 46 x 19 цм; оковратник – 35 x 5 цм.
Инв. бр. 477

3. Predok s golierom, Selenča, 1925.
Materiál: bavlnená niť na tkanie.
Rozmery: predok – 46 x 19 cm; golier – 35 x 5 cm.
Inv. č. 477

II Предоци везени техником покрстице

Најчешћа техника веза примењена на предоцима је ситна покрстица. Ова техника примењивана је већ на првим примерцима предока које су носили словачки интелектуалци у Мартину крајем 19. века. Орнаментика је преузета из народних везова, а посебан утицај на њу имали су везови из области Хонт (општина Крупина) и Новохрад, чија је лепота и специфичност препозната још на Светској изложби у Бечу 1873. године.[8] Неке од тих узорака, посебно оне старијег типа, на којима су заступљени монохромни геометријски облици, препознајемо и код војвођанских Словака. Вез покрстицом спада у технику бројања нити, а радио се најчешће на тзв. канафасу или панама платну, које има јасну структуру, погодну за бројање нити. Понекад је покрстица била комбинована са техником ажура.

[8] Oľga Danglová, *Výšivka na Slovensku* (*Embroidery in Slovakia*), Bratislava 2009, 67.

II. Predky vyšívané technikou krížikovej vzorky

Najbežnejšou technikou vyšívania predkov sú drobné krížiky. Táto technika sa aplikovala už na prvých exemplároch predkov, ktoré nosili slovenskí intelektuáli v Martine na konci 19. storočia. Výzdoba bola prevzatá z ľudových výšiviek a ovplyvnili ju najmä výšivky z oblasti Hontu (okres Krupina) a Novohradu, ktorých krása a špecifickosť bola ocenená na svetovej výstave vo Viedni v roku 1873.[8] Niektoré z týchto vzorov, najmä tie staršieho typu, na ktorých sú jednofarebné geometrické tvary, nachádzame aj medzi vojvodinskými Slovákmi. Krížikový steh je súčasťou techniky počítania nití a najčastejšie sa to robilo na plátne kanava alebo panama, ktoré má jasnú štruktúru, vhodné na počítanie nití. Niekedy boli krížiky kombinované s ažúrovou technikou.

[8] Oľga Danglová, *Výšivka na Slovensku* (*Embroidery in Slovakia*), Bratislava 2009, 67.

4. Кошуља, без ближих података о пореклу

Материјал: бело фабричко памучно платно, панама, конац за вез.
Димензије: кошуља – д.п.: 67 цм, д.л.: 66 цм, р.: 55,5 цм, м.: 18,5 x 7 цм, п.: 9 цм, ш.р.: 46,5 цм, О: 148 цм; предок – 37 x 21 цм; оковратник – 37 x 5 цм.
Инв. бр. 492

4. Košeľa, bez ďalších informácií o pôvode.

Materiál: biele továrenské bavlnené plátno, panama, vyšívacia niť.
Rozmery: košeľa – d. p.: 67 cm, d. ch.: 66 cm, r.: 55,5 cm, m.: 18,5 x 7 cm, p.: 9 cm, š. r.: 46,5 cm, O.: 148 cm; predok – 37 x 21 cm; golier – 37 x 5 cm.
Inv. č. 492.

5. Кошуља с предоком, Бачки Петровац, непознато време настанка

Материјал: бело памучно платно, панама, памучни конац.
Димензије: кошуља – д.п.: 70 цм, д.л.: 65,5 цм, р.: 55 цм, м.: 21,5 x 8 цм, п.: 12,5 цм, ш.р.: 45 цм, О: 193,5 цм;
предок – 42,5 x 18 цм; оковратник – 36,5 x 4,5 цм.
Инв. бр. 64

5. Košeľa s predkom, Báčsky Petrovec, neznáma doba vzniku.

Materiál: biela bavlnená plátno, panama, bavlnená niť.
Rozmery: košeľa – d. p.: 70 cm, d.ch.: 65,5 cm, r.: 55 cm, m.: 21,5 x 8 cm, p.: 12,5 cm, š. r.: 45 cm, O.: 193,5 cm;
predok – 42,5 x 18 cm; golier – 36,5 x 4,5 cm.
Inv. č. 64

6. Кошуља с предоком, Селенча, 1937.
Материјал: памучно платно са утканом плавом и белом вертикалном шаром – зефир, памучни конац за вез.
Техника израде: предок – покрстица; манжетне и псец – штиковање.
Димензије: кошуља – д. п.: 61,5 цм, д.л.: 60 цм, р.: 45 цм, м.: 24 x 9 цм, п.: 12 цм, ш.р.: 35,5, О: 224 цм; предок – 43,5 x 19,5 цм; оковратник – 34 x 4,5 цм.
Инв. бр. 42

6. Košeľa s predkom, Selenča, 1937.
Materiál: bavlnené plátno s tkaným modro-bielym zvislým vzorom – zefír, bavlnená vyšívacia niť.
Technika výroby: predok – krížiky; manžety a prusľačok – štikovanie.
Rozmery: košeľa – d. p.: 61,5 cm, d.ch.: 60 cm, str.: 45 cm, m.: 24 x 9 cm, p.: 12 cm, š. r.: 35,5, O.: 224 cm; predok – 43,5 x 19,5 cm; golier – 34 x 4,5 cm.
Inv. č. 42

7. Кошуља с предоком, Падина, 1940.
Материјал: бело фабричко памучно платно, конац за вез.
Димензије: кошуља – д.п.: 62 цм, д.л.: 62,5 цм, р.: 65,5 цм, м.: 20,5 x 6 цм, п.: 8 цм, ш. р.: 41 цм, О: 149,5 цм;
предок – 34,5 x 21 цм; оковратник – 34 x 3 цм.
Инв. бр. 5067, Музеј Војводине

7. Košeľa s predkom, Padina, 1940.
Materiál: biele továrenské bavlnené plátno, vyšívacia niť.
Rozmery: košeľa – d. p.: 62 cm, d. ch.: 62,5 cm, r.: 65,5 cm, m.: 20,5 x 6 cm, p.: 8 cm, š. r.: 41 cm, O.: 149,5 cm;
predok – 34,5 x 21 cm; golier – 34 x 3 cm.
Inv. č. 5067, Múzeum Vojvodiny.

8. Кошуља с предоком, Бингула, 1934.
Материјал: бело фабричко памучно платно батист, конац за вез.
Димензије: кошуља – д. п.: 59,5 цм, д.л.: 54 цм, р.: 51 цм, м.: 21,5 x 9 цм, п.: 11 цм, ш. р.: 41 цм, О: 142,5 цм; предок – 36 x 18 цм; оковратник – 38,5 x 3,5 цм.
Инв. бр. 7341, Музеј Војводине

8. Košeľa s predkom, Binguľa, 1934.
Materiál: biele továrenské bavlnené batist plátno, vyšívacia niť.
Rozmery: košeľa – d. p.: 59,5 cm, d. ch.: 54 cm, str.: 51 cm, m.: 21,5 x 9 cm, p.: 11 cm, š. r.: 41 cm, O: 142,5 cm; predok – 36 x 18 cm; golier – 38,5 x 3,5 cm.
Inv. č. 7341, Múzeum Vojvodiny.

9. Кошуља с предоком, Падина, 1949.
Материјал: Бело фабричко памучно платно, панама, конац за вез.
Димензије:
кошуља: д.п.: 68 цм; д.л. 66 цм; р: 54 цм; м: 22 х 6 цм; п: 11 цм; ш.р.: 45 цм; О: 162 цм
предок: 33 х 20 цм; оковратник: 37 х 4 цм
Инв. бр. 3354, Музеј Војводине

9. Košeľa s predkom, Padina, 1949.
Materiál: Biele továrenské bavlnené plátno, panama, vyšívacia niť.
Rozmery:
košeľa: d.p.: 68 cm; d.ch. 66 cm; r: 54 cm; m: 22 x 6 cm; p: 11 cm; šírka: 45 cm; O: 162 cm
predok: 33 x 20 cm; golier: 37 x 4 cm
Inv. č. 3354, Múzeum Vojvodiny

10. Дечја кошуља,
без ближих података о пореклу

Материјал: бело фабричко памучно платно,
конац за вез.
Димензије: кошуља – д.п.: 46,5 цм, д.л.: 44,5 цм,
р.: 28,5 цм, м.: 16,5 x 4,5 цм, п.: 7,5 цм, ш.р.: 30,5 цм,
О: 148 цм;
предок – 30 x 16 цм; оковратник – 25,5 x 3,5 цм.
Инв. бр. 727

10. Detská košeľa,
bez bližších údajov o pôvode

Materiál: biele továrenské bavlnené plátno,
vyšívacia niť.
Rozmery: košeľa – d. p.: 46,5 cm, d. ch.: 44,5 cm,
r.: 28,5 cm, m.: 16,5 x 4,5 cm, p.: 7,5 cm, š. r.: 30,5 cm,
O.: 148 cm;
predok – 30 x 16 cm; golier – 25,5 x 3,5 cm.
Inv. č. 727

11. Дечја кошуља,
без ближих података о пореклу

Предок је рађен комбиновањем покрстице и ажура.
Материјал: бело фабричко памучно платно, конац за вез.
Димензије: кошуља – д.п.: 45,5 цм, д.л.: 47 цм, р.: 39,5 цм,
м.: 17,5 x 6 цм, п.: 7 цм, ш.р.: 36,5 цм, О: 135 цм;
предок – 37,5 x 15,5 цм; оковратник – 31 x 4,5 цм.
Инв. бр. 729

11. Detská košeľa,
bez bližších údajov o pôvode

Predok bol vyrobený kombináciou techník krížikovej a ažúrovej.
Materiál: biele továrenské bavlnené plátno, vyšívacia niť.
Rozmery: košeľa – d. p.: 45,5 cm, d. ch.: 47 cm, r.: 39,5 cm,
m.: 17,5 x 6 cm, p.: 7 cm, š. r.: 36,5 cm, O.: 135 cm;
predok – 37,5 x 15,5 cm; golier – 31 x 4,5 cm.
Inv. č. 729

12. Предок и оковратник,
Селенча, непознато време настанка
Материјал: панама, конац за вез.
Димензије: предок – 41 x 25 цм; оковратник – 33 x 4 цм.
Инв. бр. 478

12. Predok a golier,
Selenča, neznáma doba vzniku.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 41 x 25 cm; golier – 33 x 4 cm.
Inv. č. 478

13. Предок са оковратником,
Гложан, 1926.
Материјал: панама, конац за вез.
Димензије: предок – 43 x 19 цм; оковратник – 33,5 x 4 цм.
Инв. бр. 52

13. Predok s golierom,
Hložany, 1926.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 43 x 19 cm; golier – 33,5 x 4 cm.
Inv. č. 52

14. Предок и оковратник,
Гложан, 1935.
Материјал: панама, конац за вез.
Техника израде: комбиновање покрстице и ажура.
Димензије: предок – 43 x 19 цм; оковратник – 40 x 4,5 цм.
Инв. бр. 474

14. Predok a golier,
Hložany, 1935.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Technika výroby: kombinácia techník krížikovej a ažúrovej.
Rozmery: predok – 43 x 19 cm; golier – 40 x 4,5 cm.
Inv. č. 474

15. Предок и оковратник,
Гложан, 1928.
Материјал: панама, конац за вез.
Техника израде: комбиновање покрстице и ажура
Димензије: предок – 42,5 x 20 цм; оковратник – 35 x 4,5 цм.
Инв. бр. 50

15. Predok a golier,
Hložany, 1928.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Výrobná technika: kombinácia krížikovej a ažúrovej techniky.
Rozmery: predok – 42,5 x 20 cm; golier – 35 x 4,5 cm.
Inv. č. 50

16. Предок,
Бачки Петровац, 1928.
Материјал: панама, конац за вез.
Димензије: 45 x 18 цм.
Инв. бр. 45

16. Predok,
Báčsky Petrovec, 1928.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Rozmery: 45 x 18 cm.
Inv. č. 45

17. Предок,
Гложан, 1928.
Материјал: панама, конац за вез.
Димензије: 40 x 18 цм.
Носио га је Дудок Јан (рођ. 1905) између 1928. и 1932. године.
Инв. бр. 57

17. Predok,
Hložany, 1928.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Rozmery: 40 x 18 cm.
Nosil ho Ján Dudok (nar. 1905) v rokoch 1928 až 1932.
Inv. č. 57

18. Предок,
Бачки Петровац, 1927.
Материјал: панама, памучни конац за вез.
Техника израде: комбиновање покрстице и ажура.
Димензије: 44,5 x 19,5 цм.
Инв. бр. 58

18. Predok,
Báčsky Petrovec, 1927.
Materiál: panama, bavlnená vyšívacia niť.
Technika výroby: kombinácia techník krížikovej a ažúrovej.
Rozmery: 44,5 x 19,5 cm.
Inv. č. 58

19. Предок,
Гложан, 1919 (?)
Материјал: панама; конац за вез.
Димензије: 44 x 17,5 цм.
Инв. бр. 48

19. Predok,
Hložany, 1919 (?)
Materiál: panama; vyšívacia niť.
Rozmery: 44 x 17,5 cm.
Inv. č. 48

20. Предок,
Ердевик, 1930.
Материјал: панама, конац за вез.
Димензије: 41,5 x 20 цм.
Инв. бр. 6793, Музеј Војводине

20. Predok,
Erdevík, 1930.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Rozmery: 41,5 x 20 cm.
Inv. č. 6793, Múzeum Vojvodiny

21. Предок,
Ердевик, 1930.
Материјал: панама, конац за вез.
Димензије: 37 x 17 цм.
Инв. бр. 6792, Музеј Војводине

21. Predok,
Erdevík, 1930.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Rozmery: 37 x 17 cm.
Inv. č. 6792, Múzeum Vojvodiny

22. Предок, Ердевик, 1930.
Материјал: панама, конац за вез.
Димензије: 37 x 18 цм.
Инв. бр. 6791, Музеј Војводине

22. Predok, Erdevík, 1930.
Materiál: panama, vyšívacia niť.
Rozmery: 37 x 18 cm.
Inv. č. 6791, Múzeum Vojvodiny

III Пуни вез са детаљима израде техником ажура

Приликом израде овог типа предока примењују се две добро укомповане технике веза бројањем нити – вез пуњењем и ажур. Примењене технике раде се тзв. непрекидном нити. Вез пуњењем (*hladkovanie, víšivka naplno, po niti*)[9] подразумева паралелно превођење конца за вез преко подлоге, те је мотив исти и на лицу и на наличју. Мотив прати структуру подлоге за вез, јер везиља броји њене нити и у складу с тим преводи конац. Због тога је мотив увек геометријски. Као естетска допуна везу пуњењем појављује се тип рада техником ажура који се добија извлачењем нити потке ткања, те се тако добијени отвори оивичавају концем за вез. Тако се формирају шупљике на платну, које такође имају геометријску форму. Та техника је у Словачкој позната под називом *mriežka* и спада у старе технике веза распрострањене по читавој земљи.[10] На њену старину указује и то што се на старијим, музејским, примерцима ношње војвођанских Словака наилази на ова два типа веза, као нпр. на орукављу и оковратницима неких старијих типова женских оплећака.[11]

[9] Oľga Danglová, *Výšivka na Slovensku* (*Embroidery in Slovakia*), Bratislava 2009, 104.

[10] Ibid., 89–91.

[11] M. Bosić, *Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini*, Novi Sad 1987, 87.

III. Plná výšivka s detailmi robená ažúrovou technikou

Pri výrobe tohto typu predkov sa používajú dve dobre integrované techniky, počítanie vlákien a vypĺňanie. Použitá technika sa robí s tzv. neprerušenou niťkou. Výšivka plnením (hladkovanie, víšivka naplno, po niti)[9] znamená paralelné preťahovanie vyšívacej nite cez osnovu, čiže plátno, takže motív je rovnaký na líci aj na opaku. Motív sleduje štruktúru plátna, pretože výšivkárka počíta nite a podľa toho niť pretiahne. Preto je motív vždy geometrický. Ako estetický doplnok k výšivke vypĺňaním sa objavuje typ práce kombinovaný s ažúrovou technikou, ktorá sa získava vytiahnutím útkovej nite. Takto získané otvory sa obšívajú vyšívacou niťou. Tak vznikajú otvory na plátne, ktoré taktiež majú geometrický tvar. Táto technika je na Slovensku známa ako mriežka a patrí k starým technikám vyšívania rozšírených po celej krajine.[10] O jej starobylosti hovorí aj skutočnosť, že staršie, múzejné exempláre krojov vojvodinských Slovákov majú tieto dva typy výšivky, ako napr. na manžetách a golieroch niektorých starších typov ženských opleckov.[11]

[9] Oľga Danglová, Výšivka na Slovensku (Embroidery in Slovakia), Bratislava 2009, 104.

[10] Ibid., 89–91.

[11] M. Bosić, Narodna nošnja Slovaka u Vojvodini, Novi Sad 1987, 87.

23. Кошуља с предоком и оковратником, Гложан, 1935.

Материјал: бело фабричко памучно платно – зефир, памучни конац за вез.
Димензије: кошуља – д.п.: 64,5, д.л.: 63 цм, р.: 55 цм, м.: 21 x 4,5 цм, п.: 9,5 цм, ш.р.: 38,5 цм, О: 183 цм; предок – 35 x 19,5 цм; оковратник – 37 x 4,5 цм.
Предок је мајка везла за свога сина Јана Бенку. Кошуља је шивена 1936. године. Јан ју је носио између 1936. и 1937. године.
Инв. бр. 68

23. Košeľa s predkom a golierom, Hložany, 1935.

Materiál: biele továrenské bavlnené plátno (zefír), bavlnená vyšívacia niť.
Rozmery: košeľa – d. p.: 64,5, d.ch.: 63 cm, r.: 55 cm, m.: 21 x 4,5 cm, str.: 9,5 cm, š. r.: 38,5 cm, O.: 183 cm; predok – 35 x 19,5 cm; golier – 37 x 4,5 cm.
Predok vyšívala matka pre svojho syna Jána Benku. Košeľa bola ušitá v roku 1936 a nosená v rokoch 1936 až 1937.
Inv. č. 68

24. Предок и оковратник,
Бачки Петровац, 1934.
Материјал: панама; памучни конац.
Димензије: предок – 43 x 19 цм;
оковратник – 39,5 x 4,5 цм.
Ношен између 1934. и 1942. године
Инв. бр. 46

24. Predok a golier,
Báčsky Petrovec, 1934.
Materiál: panama; bavlnená niť.
Rozmery: predok – 43 x 19 cm; golier – 39,5 x 4,5 cm.
Nosené v rokoch 1934 až 1942.
Inv. č. 46

25. Предок са оковратником,
Гложан, 1938.
Материјал: домаће платно, конац за вез.
Димензије: предок – 46 x 20 цм; оковратник – 34 x 4 цм.
Ношен између 1938. и 1946. године
Инв. бр. 54

25. Predok s golierom,
Hložany, 1938.
Materiál: domáce plátno, vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 46 x 20 cm; golier – 34 x 4 cm.
Nosené v rokoch 1938 až 1946.
Inv. č. 54

26. Предок и оковратник,
Гложан, непознато време настанка
Материјал: домаће памучно платно, конац за вез.
Димензије: предок – 43,5 x 18,5 цм; оковратник – 34 x 4 цм.
Инв. бр. 472

26. Predok a golier,
Hložany, neznáma doba vzniku.
Materiál: domáce bavlnené plátno, vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 43,5 x 18,5 cm; golier – 34 x 4 cm.
Inv. č. 472

27. Предок и оковратник,
Гложан, непознато време настанка
Материјал: домаће памучно платно, конац за вез.
Димензије: предок – 43 x 18,5 цм; оковратник – 33 x 4,5 цм.
Инв. бр. 473

27. Predok a golier,
Hložany, neznáma doba vzniku.
Materiál: domáce bavlnené plátno, vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 43 x 18,5 cm; golier – 33 x 4,5 cm.
Inv. č. 473

28. Кошуља с предоком, Бингула, 1938
Материјал: бело танко фабричко памучно платно, панама, конац за вез, позамантеријске траке.
Димензије:
кошуља – д. п.: 66 цм, д. л.: 57 цм, р.: 58 цм, м.: 20 x 6 цм, п.: 10 цм, ш. р.: 41,5 цм, О: 158 цм;
предок – 39 x 21цм; оковратник – 36,5 x 4,5 цм.
Инв. бр. 7340, Музеј Војводине

28. Košeľa s predkom, Binguľa, 1938.
Materiál: biele tenké továrenské bavlnené plátno, panama, vyšívacia niť, ozdoby.
Rozmery:
košeľa – d. p.: 66 cm, d. ch.: 57 cm, r.: 58 cm, m.: 20 x 6 cm, str.: 10 cm, š. r.: 41,5 cm, O.: 158 cm;
predok – 39 x 21 cm; golier – 36,5 x 4,5 cm.
Inv. č. 7340, Múzeum Vojvodiny

29. Кошуља с предоком, Ковачица, 1949.
Материјал: Бело фабричко памучно платно, панама, конац за вез
Димензије:
кошуља: д.п.: 52,5 цм; д.л.: 65 цм; р: 38 цм; м: 24,5 х 6 цм ; п: 8,5 цм; ш.р.: 44 цм; О: 161 цм
предок – 33 х 18 цм; оковратник – 35 х 3 цм
Инв. бр. 3337, Музеј Војводине

29. Košeľa s predkom, Kovačica, 1949.
Materiál: biele továrenské bavlnené plátno, panama, vyšívacia niť.
Rozmery:
košeľa : d. p.: 52,5 cm, d. ch.: 65 cm, r.: 38 cm, m.: 24,5 x 6 cm, p.: 8,5 cm, š. r.: 44 cm, O.: 161 cm;
predok – 33 x 18 cm; golier – 35 x 3 cm.
Inv. č. 3337, Múzeum Vojvodiny

Момак у свечаној ношњи, Ердевик, 1913. Фототека Етнолошког одељења МВ.
Mladík v sviatočnom odeve, Erdevík, 1913. Fototéka Etnologického oddelenia MV.

IV Предоци везени сатен бодом

Израда тзв. сатен бода, који се добија превлачењем нити преко подлоге, подразумева предложак нацртан на платну. Међу предоцима, као подлогу за ову врсту веза наилазимо на сатенско платно и плиш. Заједничка карактеристика везеног украса јесу флорални мотиви, који су у неким случајевима веома реалистично изведени, док су други изузетно стилизовани. Ипак, на већини предока препознајемо цвет руже и њене пупољке. Према Олги Дангловој, која се бавила истраживањем веза у Словачкој, ови реалистични мотиви имају порекло у европском грађанском ентеријерном текстилу с краја 19. века, а на село стижу преко штампаних узорака.[12] Напоменућемо још да су флорални мотиви, посебно ружа, били веома прихваћени код војвођанских Словака, али и других етничких заједница у Војводини. Мотив руже је, такође, оставио видан траг на данашњим фолклорним костимима Србије, где се, најчешће, налази на женским кецељама. Овај мотив је, такође, данас препознатљив елеменат стапарског ћилимарства, које се налази на националној листи нематеријалног културног наслеђа.

[12] Oľga Danglová, op. cit., 249.

IV. Predky vyšívané plochým (saténovým) stehom

Výroba plochého, alebo tzv. saténového stehu, získaného pretiahnutím nite cez podklad, obsahuje šablónu predkreslenú na plátne. Medzi predkami, ako základ pre tento typ výšiviek, nájdeme saténové plátno a plyš. Spoločným znakom vyšívanej ozdoby sú kvetinové motívy, ktoré sú v niektorých prípadoch veľmi realisticky vyrobené, zatiaľ čo iné sú mimoriadne štylizované. U väčšiny predkov však rozpoznáme kvet ruže a jej púčiky. Podľa Oľgy Danglovej, ktorá skúmala výšivky na Slovensku, tieto realistické motívy pochádzajú z európskych buržoáznych interiérových textílií z konca 19. storočia a na dedinu sa dostávajú prostredníctvom tlačených vzoriek.[12] Spomenieme tiež, že kvetinové motívy, najmä ruže boli veľmi obľúbené nielen u vojvodinských Slovákov, ale aj iných etník vo Vojvodine. Motív ruže zanechal viditeľnú stopu aj na dnešných krojoch v Srbsku, a najčastejšie sa nachádza na ženských zásterách. Tento motív je dnes tiež rozpoznateľným prvkom „staparského tkania kobercov“ (srb. staparsko ćilimarstvo), ktoré je na národnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva.

[12] Oľga Danglová, op. cit., 249.

30. Предок, оковратник и манжетне,
Бачки Петровац, 1936.
Материјал: вискозни сатен плаве боје,
вискозни конац за вез.
Димензије: предок – 46 x 22 цм; оковратник – 45 x 7 цм;
манжетне – 23,5 x 10 цм / 22 x 10 цм.
Инв. бр. 47

30. Predok, golier a manžety,
Báčsky Petrovec, 1936.
Materiál: viskózové saténové modré plátno,
viskózová vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 46 x 22 cm; golier – 45 x 7 cm;
manžety – 23,5 x 10 cm / 22 x 10 cm.
Inv. č. 47

31. Предок и оковратник,
Бачки Петровац, 1936.
Материјал: вискозни сатен,
вискозни свилени конац за вез.
Димензије: предок – 49 x 22 цм; оковратник – 35 x 5 цм.
Инв. бр. 49

31. Predok a golier,
Báčsky Petrovec, 1936.
Materiál: viskózový satén,
viskózová hodvábna vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 49 x 22 cm; golier – 35 x 5 cm.
Inv. č. 49

32. Предок и оковратник,
Гложан, 1940.
Материјал: памучни сатен, вискозни свилени конац.
Димензије: предок – 46 x 23 цм; оковратник – 41 x 9 цм.
Инв. бр. 475

32. Predok a golier,
Hložany, 1940.
Materiál: bavlnený satén, viskózová hodvábna niť.
Rozmery: predok – 46 x 23 cm; golier – 41 x 9 cm.
Inv. č. 475

33. Предок са оковратником,
Пивнице, 1910.
Материјал: плиш, свилени конац.
Димензије: предок – 46 x 21 цм; оковратник – 37 x 3 цм.
Инв. бр. 4551, Музеј Војводине

33. Predok s golierom,
Pivnica, 1910.
Materiál: plyš, hodvábna niť.
Rozmery: predok – 46 x 21 cm; golier – 37 x 3 cm.
Inv. č. 4551, Múzeum Vojvodiny

34. Предок са оковратником,
Стара Пазова, 1930.
Материјал: памучни сатен, конац за вез.
Димензије: предок – 36 x 25,5 цм;
оковратник – 39 x 4,5 цм.
Инв. бр. 6358, Музеј Војводине

34. Predok s golierom,
Stará Pazova, 1930.
Materiál: bavlnený satén, vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 36 x 25,5 cm;
golier – 39 x 4,5 cm.
Inv. č. 6358, Múzeum Vojvodiny

Испрошена девојка са вереником у кошуљи са штикованим предоком, Селенча, 1930. година.
Фототека Етнолошког одељења МВ.

Vypýtaná dievka so snúbencom v košeli so štikovaným predkom, Selenča, 1930.
Fototéka Etnologického oddelenia MV.

V Штиковани украс

Техника украшавања одеће позната под називом штиковање постаје распрострањена на ношњама Словакиња у Војводини након Првог светског рата, а данас је можемо сматрати њеним препознатљивим елементом. Штиковање је врста машинског веза који се изводи на специјалним машинама за вез.[13] Вез на машини за штиковање спадао је у домен женске полузанатске радиности, а жене које су га израђивале су се звале штикерке. Углавном су то биле жене које су се штиковањем бавиле као допунским занимањем, и то по поруџбини. Орнамент се исцртавао на платну, које се затим затезало у оквир, а са наличја се постављао папир да би вез касније имао чврстину. Бод је са лица био ланчаст, а са наличја раван. Основни орнаменти крећу се од потпуно равне линије до нанизаних различитих таласастих и спиралних облика; њиховом комбинацијом добија се развијенији мотив. Компликованији орнаменти често су флорални, а изведени су искључиво као цветне лозице, те се и називају *лозичке*. Најкарактеристичније цветне лозице су хмељов бод (*chmeľový šťep*), макови (*makovičky*) и детелина (*ďaťeľinka*).[14]

[13] Сам назив потиче од немачке речи za вез – stickereien. На машини се најчешће изводи ланчасти бод, а тканина се затеже у двојни округли оквир. Ова техника веза позната је и под називом тамбур-вез (франц. tambour – добош), због округлог оквира у који се затеже платно приликом веза, и била је врло популарна међу европским вишим класама у 18. веку. Жене су на овај начин везле помоћу једноставне ручне справе са кукицом, којом се нит провлачила кроз платно. Од када је у првој половини 19. века у Француској конструисана машина за тамбур-вез он се све ређе ради ручно. Видети: https://twonerdyhistorygirls.blogspot.com/2013/05/tamb-our-work-embroidery-1730-1840.html(18.11. 2020).

[14] Катарина Радисављевић: „Текстилне традиције војвођанских Словака“, у: *Иза гора и долина – три века Словака у Војводини*, Нови Сад 2016, 235–237.

V. Štikované ornamenty

Technika zdobenia odevov, známa ako štikovanie, sa rozšírila na tradičných ľudových odevoch slovenských žien vo Vojvodine po prvej svetovej vojne a dnes ju môžeme považovať za jej rozpoznateľný prvok. Štikovanie je druh strojového vyšívania, ktoré sa vykonáva na špeciálnych vyšívacích strojoch.[15] Výšivka na štikovacom stroji patrila k doméne ženskej poloremeselnej činnosti a ženy, ktoré ju vyrábali, sa nazývali *štikerke*. Išlo väčšinou o ženy, ktoré sa zaoberali štikovaním ako doplnkovým zamestnaním, a to najmä na objednávku. Ornament bol nakreslený na plátno, ktoré sa potom roztiahlo do rámu a na zadnú stranu sa položil papier, aby mala výšivka neskôr pevnosť. Steh mal na líci reťazový tvar a na opaku bol plochý. Základné ozdoby sa pohybujú od úplne rovnej čiary po rôzne vlnité a špirálovité tvary; ich kombináciou dostáva sa rozvinutejší motív. Zložitejšie ozdoby sú často kvetinové a vyrábajú sa výlučne ako kvetinové ornamenty a hovorí sa im aj *lozičke*. Najcharakteristickejšie kvetové lozičky sú *chmeľový šťep*, *makovičky* a *ďaťeľinka*.[16]

[15] Samotný názov pochádza z nemeckého slova pre vyšívanie - stickereien. Na stroji sa zvyčajne vykonáva retiazkový steh a látka je utiahnutá do dvojitého okrúhleho rámu. Táto vyšívacia technika je tiež známa ako tambur-vyšívanie (francúzsky tambour - bubon). To je vďaka guľatému rámu, v ktorom je plátno utiahnuté počas vyšívania, a bola veľmi populárna medzi európskymi vyššími vrstvami v 18. storočí. Ručne, háčikom sa niť prevliekala cez látku. Takýmto jednoduchým ručným zariadením ženy vyšívali. Odkedy bol tzv. tamburský vyšívací stroj skonštruovaný vo Francúzsku v prvej polovici 19. storočia, manuálne vyšívanie bolo čoraz menej zaužívanou technikou. Pozri: https://twonerdyhistorygirls.blogspot.com/2013/05/tamb-our-work-embroidery-1730-1840.html(18.11.2020).

[16] Katarina Radisavljević: „Tekstilne tradicije vojvođanskih Slovaka“, u: Iza gora i dolina – tri veka Slovaka u Vojvodini, Novi Sad 2016, 235–237.

35. Предок са оковратником,
непознато место, 1916.
Материјал: памучно платно са утканом плавом
и белом вертикалном шаром – зефир, памучни конац за вез.
Димензије: предок – 38 x 18,5 цм; оковратник – 31 x 5 цм.
Намењен за „зефирову кошуљу“
Инв. бр. 51

35. Predok s golierom,
neznáme mesto vzniku, 1916.
Materiál: bavlnené plátno s pretkaným modro-bielym
zvislým vzorom, zefír, bavlnená vyšívacia niť.
Rozmery: predok – 38 x 18,5 cm; golier – 31 x 5 cm.
Určené pre košeľu zo zefírového plátna.
Inv. č. 51

36. Предок са оковратником,
Гложан, 1938.
Материјал: плиш, вуна,
позамантеријска трака – шујташ.
Димензије: предок – 43 x 20 цм; оковратник – 41 x 6 цм.
Инв. бр. 476

36. Predok s golierom,
Hložany, 1938.
Materiál: plyš, vlna,
ozdoby – šujtáš.
Rozmery: predok – 43 x 20 cm; golier – 41 x 6 cm.
Inv. č. 476

37. Предок, Гложан, 1938.
Материјал: памучни плиш, вискозни конац за вез.
Димензије: 44 x 17 цм.
Инв. бр. 479

37. Predok, Hložany, 1938.
Materiál: bavlnený plyš, viskózová vyšívacia niť.
Rozmery: 44 x 17 cm.
Inv. č. 479

38. Кошуља са белим везом и тракама, Бачки Петровац

Материјал: бело фабричко памучно платно, памучни конац за вез, свилене позамантеријске траке.
Димензије: кошуља – д.п.: 68,5 цм, д.л.: 59 цм, р.: 51 цм, м.: 18,5 x 9,5 цм, п.: 9 цм, ш.р.: 44 цм, О: 157 цм; предок – 46,5 x 23 цм; оковратник – 34 x 5 цм.
Инв. бр. 62

38. Košeľa s bielou výšivkou a stuhami, Báčsky Petrovec

Materiál: biele továrenské bavlnené plátno, bavlnená vyšívacia niť, hodvábne ozdoby.
Rozmery: košeľa – d. p.: 68,5 cm, d. ch.: 59 cm, str.: 51 cm, m.: 18,5 x 9,5 cm, p.: 9 cm, š. r.: 44 cm, O.: 157 cm; predok – 46,5 x 23 cm; golier – 34 x 5 cm.
Inv. č. 62

39. Кошуља са белим везом и тракама, Бачки Петровац

Материјал: бело фабричко памучно платно, памучни конац за вез, свилене позамантеријске траке.
Димензије: кошуља – д.п.: 59 цм, д.л.: 62 цм, р.: 50 цм, м.: 20 x 6,5 цм, п.: 9 цм, ш.р.: 44 цм,О: 142 цм; предок – 46 x 26 цм; оковратник – 34 x 5,5 цм.
Инв. бр. 63

39. Košeľa s bielou výšivkou a stuhami, Báčsky Petrovec

Materiál: biele továrenské bavlnené plátno, bavlnená vyšívacia niť, hodvábne ozdoby.
Rozmery: košeľa – d. p.: 59 cm, d. ch.: 62 cm, r.: 50 cm, m.: 20 x 6,5 cm, str.: 9 cm, š. r.: 44 cm, O.: 142 cm; predok – 46 x 26 cm; golier – 34 x 5,5 cm.
Inv. č. 63

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

746.3:391-055.1(=162.4)(497.113)"18/20"(083.824)

RADISAVLJEVIĆ, Katarina, 1969-
Predok - symbol etnickej identity vojvodinských Slovákov [Elektronski izvor] : katalóg výstavy / Katarína Radisavljević ová, Marijan Pavlov ; [texty do srbčiny a slovenčiny preložili Marijan Pavlov, Zdenko Lončar ; fotografie etnografických predmetov Indira Kandić Nazzal] = Предок - симбол етничког идентитета војвођанских Словака : каталог изложбе / Катарина Радисављевић, Маријан Павлов ; [превод текстова на српски и словачки језик Маријан Павлов, Зденко Лончар ; фотографије Индира Кандић Наззал]. - Báčsky Petrovec : Múzeum vojvodinských Slovákov, 2022

Način pristupa (URL): http://www.muzeumslovakov.rs/publikacie. - Tekst uporedo na slovač. i srp. jeziku. - Opis zasnovan na stanju na dan 07.09.2022. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Bibliografija.

ISBN 978-86-89771-15-2

1. Pavlov, Marijan, 1979- [аутор] [преводилац]
а) Народна ношња, словачка -- Мушке кошуље -- Везена недра -- Војводина -- 19-21. в. -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 73954057

Изложба *Предок - симбол етничког идентитета војвођанских Словака* прати и расветљава пут који мушка кошуља са предоком прелази од производа који су осмислили словачки интелектуалци у Мартину половином XIX века, радећи на формирању националне свести и погодним начинима њеног визуелног изражавања, преко доласка кошуље и њене популаризације на подручју Доње земље, а затим њеног прихватања као симбола етничке идентификације војвођанских Словака. Кошуља са предоком постаје у XXI веку симбол који обједињено изражава етничку и регионалну идентификацију војвођанских Словака. За оне који мигрирају кошуља са предоком има и додатни значај – она представља везу са земљом свог порекла (Србија) у земљи порекла предака (Словачка).

Изложба реконструише и објашњава пут кошуље са предоком на основу анализе предмета у етнолошким збиркама Музеја Војводине и Музеја војвођанских Словака, као и на основу свих других расположивих извора података, првенствено ликовних. Опсежна вишегодишња теренска истраживања, као и коришћење научне и стручне литературе, омогућили су ауторима склапање мозаика који повезује симбол са ширим друштвеним и историјским кретањима, пажљиво га контекстуализујући.

др Сања Златановић, Етнографски институт САНУ

2021

ISBN-978-86-89771-15-2